

EIGEN SCHOON

EN

DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Zellik

Het zegel van het Laathof van Sint-Baafs te Zellik van 1549.

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: † Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.
Hoofdredacteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stromlaan 274, Wezemel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, tegen voorafbetaling van de prijs + 5% kosten op de

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaaronnement: Voor de leden: 130 F. — In de boekhandel: 180 F.
De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945),
XXXIX (1946), XXX (1947); elk 100 F.; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950),
XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX
(1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962),
XLVI (1963), XLVII (1964), elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F.; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F. (voor de leden: 180 F.).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Aitewode-waep*, 130 blz., ill. (1947), 60 F. (voor de leden: 40 F.).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geelbets*, 276 blz., ill. (1948), ing. 135 F. (voor de leden: 90 F.).

C. THEYS, *Geschiedenis van Duorp*, 404 blz., ill. (1943), ing. 163 F., gebonden 195 F. (voor de leden: 110 en 130 F.). — Idem, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1934), 180 F. (voor de leden: 120 F.). — en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F. (voor de leden: 200 F.). — *De geschiedenis van Alsemberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Oudrijze*, (1955), 144 blz., 120 F. (voor de leden: 80 F.).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nivel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F. (voor de leden: 210 F.).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 11e eeuw*. Deel I, 200 F. (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.477, J. Verbesselt, Neder-over-Heembeek).

A. SUYKENS, *Fransé Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F. (voor de leden: 100 F.).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Axze*, 28 blz.: 30 F. (ledenprijs: 20 F.).
Prof. Dr. C. LEURS, *De vorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F. (ledenprijs: 40 F.).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 F. voor de leden: 30 F. — Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F. voor de leden: 30 F. — Idem, *Oude dijken, sluizen en molen*. — 40 F. voor de leden: 30 F. — Idem, *Amelgem*, 40 F. voor de leden: 30 F. — Idem, *Mansionarij, Meiseniers of Kopsaten, Meiseniersrechten*, 30 F. voor de leden: 20 F. — Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F. — Idem, *De Bevolkingslagen te Asse*, 50 F.

J. MERTENS, *St-Verouwe's gyl te Loeflaad*. — 40 F. voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De parochie van St-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechtens, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F. (ledenprijs: 40 F.).

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Houten, Feunten, en Malsloovers; 2. De Barbiers en Chirurgijn; 3. De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F. voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Steunwag in West-Brabant*. — 90 F. voor de leden 60 F. (uitverkocht).

HET LEVEN OP ONZE PACHTHOVEN DRIE KWART EEUW GELEDEN

De mekanisatie van de landbouw en ook nog andere factoren waarover wij hier niet verder zullen uitweiden, brachten een grondige omkeer in het leven op onze pachthoven. Gebruiken die sinds eeuwen, en onveranderd van geslacht tot geslacht overgeleverd waren, zagen wij deze laatste vijftig jaren geleidelijk verdwijnen tot zij, in deze laatste naoorlogse jaren voor altijd tot het voorbije gingen behoren.

I. - HET HOF TEN BOS (BOGAARDEN)

Het Hof ten Bos bewerkte bij de honderd bunder. Onze zegsvrouw was hier Mejuffrouw Alexandrine Galmart (overleden in 1959, oud 87 jaar), geboren en opgegroeid op dit hof waarvan haar ouders, en later haar broer, pachters waren; en voor hen nog ettelijke generaties Galmarten.

De paardeknechten, er waren er vijf, stonden op om drie uur om de paarden te voeden en te kuisen. Na dit werk gingen zij terug op hun bed liggen. De beddebakken stonden in de stal, de ene boven de andere. Om half vijf dronken ze koffie en om vijf uur, als het klokje klepte, moesten ze met hun gespan buiten staan en gereed zijn om naar het veld te vertrekken. Daar kregen ze van de *meester* (de pachter) hun opdracht voor de dag. Ze bleven in het veld tot half elf. Op het hof kregen ze dan hun eerste maaltijd: boterhammen met hesp en bier. Ze namen het midagmaal om twaalf uur, noenden wat in 't stro, en vertrokken terug naar 't veld om één uur. Daar bleven ze tot zes uur, wanneer het klokje klepte. Op het hof voederden zij nog hun paarden en om zeven uur was alle werk gedaan.

De meiden (er waren er drie), stonden op om half vier om te melken. Elke meid had zeven koeien te melken. Het melken duurde een uur. De meiden kwamen een half uur vroeger van het veld dan de knechten om te melken.

Benevens de paardeknechten telde het hof ook twee *bandwerkers*.

Het Hof ten Bos, zoals toen alle hoven, had ook zijn «volk». Dit waren kleine boerkens die in de nabijheid van het hof woonden en met het hof in wederzijds dienstbetoon leefden. Zij waren, met hun gezin, de trouwe dienstlieden (en dat dikwijls sinds ettelijke geslachten) waarop de boer steeds kon rekenen bij «dricht» en oogst. Op het Hof ten Bos hield men een koppel paarden en een knecht uitsluitend schier om dit labeurwerk te doen.

Een feitje dat het toenmalige pauperisme illustreert: eten dragen naar 't veld werd alleen «onder den oogst» gedaan, wanneer men het graan bond. Het waren boterhammen voor de bindsters, die het graan bonden «voor den boterham».

II. - HET HOF TEN HOUT (MERCHTEM-PEIZEGEM)

Onze zegsman was onze oude paardeknecht, Vitoor, overleden in 1943, omtrent 80 jaar oud. In zijn jonge jaren was hij kleinhandwerker op het hof.

De paarden werden gevoederd en gekamd om kwart vóór vier uur. De paardeknechten waren dus al van vroeger te been. Na dit werk gingen zij terug op hun bed liggen (in de stal) tot het tijd was om in te spannen. Om vijf uur stonden de paarden gereed om naar 't veld te vertrekken.

De eerste paardeknecht, de *heuverknecht* genaamd, kwam tegen tien uur terug van 't veld. Dan had hij zijn eerste *poos* «afgereden». Een *poos* is een halve dag paardenwerk; een *schof* een vierde dag. De tweede paardeknecht was reeds vroeger, om negen uur, weergekeerd; maar die moest dan nog een wagen klaver halen vooraleer zijn 'poos' af was.

Na die eerste 'poos' werk aten zij hun eerste boterham, want 's morgens waren zij vertrokken met slechts een tas koffie in de maag.

Om half twee vertrokken zij terug naar 't veld om de tweede 'poos' te beginnen, die duurde tot zes uur.

In het naburige Opwijk moest een paardeknecht per 'poos' een dagwand omdoen (Dendermondse maat: 33 are). In de winter had de paardeknecht schoon leven; dan had hij op heel de dag niets anders te doen dan om kruid (rapen) te rijden.

De handwerkers dronken koffie om vijf uur, en hun eerste *schof* duurde tot 8 uur. Ze aten dan de boterham, om dadelijk het tweede schof te beginnen, dat tot half twaalf duurde. Na de middag begon het derde schof om half twee; en het vierde eindigde om zeven uur.

De *heuverknecht* was in de hiërarchie van het hof een hele personage. Hij voerde het schoonste koppel paarden, de *heuverpaarden*. Hij zette zich eerst aan tafel, en las de *gratie*, dit is het gebed vóór het eten. Toen was de *gratie* nog gedeeltelijk in 't latijn. Ze klonk als volgt: «Kyrie eleison, Christe eleyson, Kyrie eleyson, Pater noster...», toen viel er een stilte in, terwijl ieder op zijn eentje een vaderons bad. «*Sed libera nos a malo*», zei de heuverknecht. «*Amen*» antwoordde heel de tafel, en de *gratie* was afgelopen.

Aan tafel was het alleen de heuverknecht die de «pachters» of de meiden aansprak om een gelegenheid te zeggen nopens het eten. De andere knechten spraken trouwens liefst niet aan tafel, kwestie van hun paart uit de gemeenschappelijke schotel niet te verspelen. Bij het drinken op het werk werd het eerste glas bier voor hem geschonken.

Bij wankelbaar weder moest alleman in 't veld blijven zo lang de heuverknecht er bleef.

Op de heuverknecht volgde de *eerste handwerker* in de hiërarchie van de hoeve. Deze moest zeer handig en bedreven zijn in het boerenwerk. Bij het pikken pikte hij de eerste 'gang'

en regelde aldus het tempo van de andere pikkers; hij was de zaaier, die met het brede gebaar, de zaadjes zodanig kon uitstrooien, dat zij alle op gepaste onderlinge afstand lagen alsof zij geplant waren; als er gebeerde werd was hij de 'gezer' die met de 'beerschepper' de beer over het land 'geesde' van uit de beerbak die op de kar stond. De beer van op de kar, in een brede zwaai 'opengezen' was een zwaar werk dat veel handigheid vergde. Zo was al het werk waar kundigheid bij te pas kwam de taak van de eerste handwerker.

De knechten hadden in de winter hun bezigheid met de schuur uit te dorsen. Zij dorsten 'met 't graan'. Dit is per dag een bepaalde hoeveelheid graan uitdorsen, opmalen (met de wanmolen kuisen), en het uitgedorsen stro, kaf en graan op zijn plaats bergen. Als ze met dit werk klaar waren was hun dagtaak gedaan. De hoeveelheid graan die zij per dag te dorsen hadden was vijf tienlingen tarwe.

De boerenknechten aten 's morgens brood. De tijd toen het uitsluitend korenbrood was hebben wij niet meer geweten, wél de tijd van het masteluinbrood: half tarwe en half koren. De sneden brood werden beplakt met smout en kaas (plattekaas, van botermelk, of 'hardekaas', op het hof zelf gemaakt).

's Middags aten ze soep, aardappelen en een snede 'vlees', d.i. varkenvlees uit de kuip. Het stuk vlees stond op tafel. En 's avonds aten ze pap of aardappelen.

Op het veld zelf werd niet gegeten, alleen onder de oogst van graan en aardappelen werden er boterhammen naar 't veld gebracht voor de vrouwen en de kinderen die 't graan kwamen binden en helpen stuiken, of die aardappelen kwamen rapen.

Maar naar 't veld bracht men wel bier, tussen twee 'schoven' in. Maar over het bier op de hoeve schrijven wij wel eens later.

Om de knechten die in 't veld waren te verwittigen van uur en tijd, luidde men het klokske van het hof, of blies men op de koehoorn.

III. - HET HOF TE VRIJLEGEM (MOLLEM)

Het Hof te Vrijlegem is gelegen te Mollem, niet heel ver van het station en de spoorlijn Brussel-Dendermonde. Het hof bewerkt een veertig hectaren grond en werd tijdens de periode die wij hier behandelen, uitgebaat door Henricus Walravens (vanaf 1874 tot 1904).

Mijn zegsvrouw is mevrouw de Keersmaeker-Walravens, van Wemmel, 90 jaar in 1965), die geboren werd en opgroeide op het Hof te Vrijlegem. Ook haar broer, de Heer Frans Walravens van Mollem, die de vader opvolgde op het hof, gaf vele nuttige gegevens.

Op het Hof te Vrijlegem waren er drie paardeknechten voor zes paarden. Om vier uur moesten de paardeknechten opstaan en ieder zijn «koppel» paarden roskammen. De *beuver-*

knecht ging rond met de haverbak; dit was zijn voorrecht. Om vijf uur moest dit werk gedaan zijn en moesten de paarden buiten staan, klaar om naar het veld te trekken. De knechten samen met de handwerkers kwamen dan in de keuken om te ontbijten. Zij kregen 'vol' korenbrood. Na 1904 werd het rogge-meel gemengd met tarwemeel zodat ze van dan af masteluinbrood kregen. Zij smeerden op hun brood varkensvet en plattekaas en soms ook *bollekenskaas* (1).

Buiten de drie paardenknechten waren er de handwerkers; de *heuverhandwerker*, de *tweede handwerker*, en de *kleine handwerker*. De eerste handwerker moest iedere week de oven stoken; het deeg werd door de meiden beslagen; zij moesten hiervoor om twee uur opstaan. Men bakte drie ovens brood achter elkaar en er werd alleen 'volkoren brood' gebakken. Als het deeg beslagen was, werd dit afgedekt met een spreij, die een der meiden van haar bed trok. Kwestie van warmte voor de rijzende deeg. Om vijf uur was het brood gebakken en uit de oven. Het tarwebrood voor de familie werd gebakken bij de bakker in het dorp. Tweemaal per week bakte hij vier broden. De 'koeter' ging dit brood halen in een speciale lijnwaden zak: de 'broodzak'. Het was een dubbele zak die men over de schouders hing met twee broden vooraan en twee achteraan. De bloem voor dit tarwebrood werd geleverd door de pachter.

De tweede handwerker was de maaier. In volle zomer om twee uur 's nachts werd de klaver gemaaid. Dit geschiedde zo vroeg om de vaste klanten uit Brussel te kunnen gerieven, die op het Hof verse klaver kwamen halen voor hun paarden. Ook de graanpikkers gingen 's nachts om twee uur reeds aan het werk.

De handwerker moest ook een of tweemaal in de week boteren; ook een werk dat vóór vijf uur moest gebeuren. Later werd hiervoor een hond gebruikt die in 't boterrad liep. Voor dat de hond zijn «werk» begon moest de knecht met hem wat buiten wandelen tot dat de hond zijn 'mest' gemaakt had; en na het boteren kreeg het dier een snede 'wit' brood als beloning.

Na het morgeneten gingen de knechten op rij aan de pachter vragen: «Meester wat moet ik doen?» Na 1904 was dit niet meer gebruikelijk. De pachter werd aangesproken met ontzag.

(1) Op het Hof te Vrijlegem werd ook BOLLEKENSKAAS gemaakt. Bollekenskaas was onze landkaas, die men op de hoven zelf maakte met plattekaas van botermelk. Men liet de plattekaas zeer goed uitlekken zodat hij droog was. Men voegde er peper en zout bij en men rolde de kaas tot een vuist dikke ballen, «bollekens» die men op een plank te drogen legde in het «kaaskot». Men drukte de bollekens plat en liet ze verder drogen tot dat ze zo hard waren als 'kasseistenen'. Wanneer de kaasjes hard genoeg waren werden ze afgewassen eerst met lauw water en daarna met botermelk en werd iedere kaas in een versleten lijnwaden doek gerold, doordrenkt van botermelk. Zo werden ze dan in een zaanpot te gisten gezet. Drie tot viermaal om de acht dagen moesten de kaasjes terug in botermelk gewassen worden totdat de gisting ontstond en rond de kaas een korstje kwam. Wanneer het binnenste van de kaas zacht geworden was, was de kaas rijp en klaar om gegeten te worden.

In de negentiende eeuw en nog tot in de aanvang van deze eeuw, sprak men de pachter aan met 'meester', zo ook op het Hof te Vrijlegem, later echter; reeds op het einde van de negentiende eeuw, zei men 'pachter' en 'pachtes'. Kleinere landbouwers sprak men aan met 'boer'. Alleen voor de paarden gaf met een brood mee, maar de knechten kregen niets mee. Om tien uur werd er uitgespannen; op stal kregen de paarden dan te eten en te drinken. De knechten konden zelf een boterham snijden en hem al rechtstaande of op de bank - met een pint bier verorberen. Daarna gingen zij de stal mesten, ieder kuiste zijn deel en de laatste moest de gang meekuisen. Zij moesten hooi binden, hun paardengetrok verzorgen, soms naar de smid gaan.

Om twaalf uur werd er gegeten. Soms was er soep. Per vier man kreeg men een schotel patatten; bijna iedere dag waren er groenten, in de winter meestal kolen of bonen of ajuinsaus. Er was iedere dag vlees uit de kuip, en ieder kreeg zoveel vlees als hij wilde. Gewoonlijk was het spek of hesp maar ook kregen zij hun part van het andere vlees. Op tafel stonden twee potten bier. Er werd gegeten met houten lepels (die moesten iedere zaterdag geschuurd worden) en een 'liereman' (mes van Lier). De schotels waren in tin. De pinten in gebloemd aardewerk. De familie van de pachter at met tinnen lepels en vorken.

Er was rust tot half twee, daarna ging men terug aan 't werk tot zes uur. Voor de paardeknechten was er in de namiddag geen eten voorzien 'noch droog noch nat'. De handwerkers, meiden, kinderen en andere toevallige helpers kregen wel eten mee (een *maaltje*) wanneer zij op 't veld werkten. 's Winters, dat is vanaf Allerheiligen, moesten de gasten dorsen. Zij stonden dan ook later op: rond zes uur. Zij moesten per dag een zeker aantal tienlingen gedorst hebben. Voor haver was dat één zak gedorst en gewand per man (60 à 70 kilo). Zij dorsten met drie maal drie man (of vier) en er werd daarbij geteld. Gewoonlijk hadden zij rond twee en half gedaan met dorsen en een uur later met wannen. Dorsmolens waren toen nog niet in gebruik, en men dorste in de ruime schuur.

Vóór het avondeten moesten zij 's winters nog patatten 'jassen'; zij zaten hiervoor in huis aan een tafel, en er moest een mand per avond geschild worden.

's Avonds at men patatten met azijsaus ofwel pap.

Aan tafel werd er gezwegen. De 'heuverknecht' las de 'gratie' voor. Zij luidde als volgt: «Benedicamus... Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison. Pater noster...».

De pachter en zijn gezin aten aan een aparte tafel.

Tijdens de zomermaanden gingen de paarden 's avonds nog naar de weide. Daar de weiden niet afgespannen waren moesten de paardeknechten mee als wachters. Bij de paarden werden de voorste poten samengebonden met teugels. De wachters vielen dikwijls in slaap (vooral tijdens de oogsttijd) en om dit te voorkomen namen zij soms aardappelen mee die ze dan bakten in een houtvuurtje. Om negen uur ging men slapen. Al de

knechten sliepen in de paardestal. De bedden hingen omhoog tegen de zoldering en werden opgedekt met ruwe zelfgeweven beddelakens (*drol*), die zeer sterk waren, en met grijze dekens. Het koetertje mocht niet bij de knechten slapen, hij vernachtte in de *voederij*.

's Winters mochten de knechten kaarten en bier drinken van 't vat. De vier 'vrolijke avonden' namelijk oudejaarsavond, driekoningenavond, verloren maandag en vastenavond, bleven de knechten gans de nacht kaarten en drinken.

De *koeter* die een jongen van tien tot veertien jaar was, ging met de koeien naar de wei om ze te hoeden. Wanneer de wei ver afgelegen was droegen de koeien een mandje rond de muil zodat ze onderweg geen schade konden berokkenen aan andermans vruchten. Tijdens de herfst ging de 'koeter' met de varken naar de «Eikelenbos» om ze te laten eikels eten.

Tijdens de oogstperiode blies de pachter de koehoorn vanuit de zoldervenster en al wie wilde mocht dan komen helpen. Een uur nadat de pachter geblazen had stonden er een twintig à dertigtal mensen, meestal vrouwen en kinderen uit het gehucht. Deze helpers werden niet betaald maar kregen tijdens het werk een 'maaltbroodje' en na het oogsten een schoof graan; de kinderen kregen een 'pikkeling' of halve schoof (als de oogst goed was!); zij mochten ook het land 'opooogsten' (aren lezen).

De hoorn werd ook geblazen in de hoptijd om de plukkers op te roepen om te komen plukken; op het hof te Vrijlegem waren 'hopkamers' waar het plukken geschiedde. Na 1904 werd er niet meer op de hoorn geblazen want 'ze wilden toch niet meer komen werken bij de boer'. De landvlucht was begonnen.

Op 't Hof te Vrijlegem werd ook geen klokje meer geluid om de knechten te verwittigen dat zij het veld mochten verlaten en het eten klaar stond. Sinds de trein te Mollem voorbijreed regelde men zich volgens de uren van de treinen.

Buiten de knechten en het koetertje waren er nog twee stalmeiden en een kindermeidje. De stalmeiden stonden rond vijf uur op en hun eerste werk was de koeien melken. Een koe die pas gekalfd had moesten ze een 'zemel drank' geven (water en zemelen). De koe kreeg ook een witte boterham.

De 'pachtès' molk niet, maar kwam in de stal het werk kontroleren, zien of de koeien wel goed 'uitgemolken' waren en terwijl babbelde ze wat met de meiden; die dit laatste graag hadden. Na het melken mochten de meiden in huis eten samen met de pachtès en de kinderen. Zij kregen dan elk één dikke witte boterham. Een der meiden waste af en hielp bij het huishoudelijk werk, de andere ging naar 't veld om te helpen. De meiden moesten bijvoorbeeld de gemaaide klaver rijven. Het kindermeisje moest niet werken, ze moest alleen zorgen voor de kleintjes en met hen gaan spelen. Meestal waren zij zelf nog kinderen.

De pachtès maakte de bedden op en het was aan de meiden verboden in de kamer van de pachter of de grotere kinderen

te komen. Alleen het kindermisje mocht op de kamers komen en hielp bij het vegen van deze. Op het hof te Vrijlegem sliepen de meiden beneden in de meidenkamer die in verbinding stond met de keuken en gelegen was naast de kamer van de pachter. De paches maakte het middageten klaar.

's Namiddags gingen de meiden mee naar het veld; zij kwamen een uur vóór de knechten naar huis. Om aan te duiden dat het tijd was ging de paches buiten en riep: «oe-oe, oe-oe!» waarop de meiden antwoordden met eenzelfde «oe-oe» - roep. Zij moesten melken vóór het avondeten. Op het veld hielpen de meiden 'kruid dunnen' (wieden), rijven, oogsten, patatten rapen, hopplukken; zij moesten verder het deeg kneden, de boter bewerken, de groenten helpen schoonmaken en opleggen zoals bijvoorbeeld snijbonen snijden die in potten werden opgelegd. Zij moesten helpen bij het boteropleggen; deze boter was bestemd voor de eigenaar van het hof. Zij vergezelden de paches naar de markt van Merchtem.

De meiden gingen ook met de zeug naar de 'beer', onderweg kreeg de zeug kleine stukjes wit brood opdat ze goed zou volgen.

De meiden deden ook de was en bij slecht weder moesten zij spinnen.

Tijdens de winter na gezamenlijk de paternoster en de litanie gebeden te hebben konden de meiden spinnen. Er waren vier spinnewielen op het hof, de paches had een kunstig bewerkte spinnewiel; de andere drie waren gewone spinnewielen. Voor de kleine meisjes die nog leerden spinnen was er een klein spinnewieltje. Na acht uur mochten de meiden nog een uur voor zichzelf spinnen.

De meiden werden gehuurd voor een bepaalde som per maand plus zoveel lijnwaad. In juni-juli werd aan de meiden gevraagd: «blijfde nog voor een jaar?» Zo zij bleven kregen zij hun 'weerder', d.i. een som geld; zo zij niet bleven vertrokken zij bij het einde der maand.

P. LINDEMANS

Uit oude papieren :

WEER EENS VAN BEETHOVEN...

Dr. A. Malcorps vermeldde een Lybertus van Beethoven, zoon van Walter, die waarschijnlijk omstreeks 1460 te Meldert bij Tienen woonde (Duizend Van Beethovens, ESB., XLIIe jaargang (1959), blz. 7). Bij het overlopen van een Leuvens schepenregister, kwam volgende schuldbekentenis, gedagtekend van 5 maart 1477, aan het licht:

«Item, Jan de Voight, keere-man, woonende in Ste Quintens strate, heeft gelooft *Lyebrecht van Beethoven* XLVJ stuvers te IJ plc (plekken) tstück, half te paeschen ende half te sinxen, beide naestcomende te betalen». (7764 - ambtsperiode 1476-77).

Het blijft een open vraag of wij met dezelfde te doen hebben of met een naamgenoot, die in die tijd te Leuven woonde.

A. M.

LEUVENSE AMBACHTEN

DE VETTEWARIERS

Onder de toetredenden tot de overeenkomst van 16 oktober 1360, waardoor de Leuvense ambachten elkaar onderling steun beloofden voor het verdedigen van hun belangen, treft men de «kesemanghers» en de «hondermanghere», d.w.z. de kaas- en hoenderverkopers, als laatst vermelden aan (1). Van vettewariers is er nog geen spraak, alhoewel de twee vernoemden later bij hen aangesloten waren. De «zieders» traden eveneens toe tot het verdrag; of het zoutzieders waren, is nochtans twijfelachtig. Ook deze groepering viel later onder de jurisdictie van de vettewariers. In 1360 moeten wij nochtans eer denken aan de specialisten in het laken zieden, rekening houdend met de toenmalige bloei van de lakennijverheid.

Een ordonnantie van 1433 bepaalde de rangorde van de ambachten in de omgang. De vettewariers komen op de 34e plaats voor, enkel door zes andere korporaties gevolgd (2). Dit wil daarom niet zeggen dat het belang van het beroep voor de lokale economie onderschat werd. De hergroepering van de ambachten had hen waarschijnlijk in de rangorde niet bevoordeligd.

Voor de gemeenteverkiezingen waren de ambachten over tien naties verdeeld. De vettewariers vormden de talrijkste groep in de natie waarbij de «metsers, steenhouwers, beltdsnijders, cleijnstekers, pleckers, schailliedeckers» aangesloten waren (3). Bij de plekkers hoorden ook de strodekkers thuis.

Het bestuur van de vettewariers bestond uit een overdeken, bijgestaan door twee dekens en twee boetmeesters. Het archief en de fondsen van de korporatie werden in een «comme» met drie sloten bewaard; ieder deken kreeg één sleutel. De schatkist zelf berustte ten huize van de overdeken en werd na iedere verkiezing van de woning van de uitgaande deken naar deze van de aankomende overgebracht. In de 18e eeuw kregen de dekens bij hun aanstelling ieder een provisie van 100 gulden om de lopende uitgaven te vereffenen. Als dit voorschot uitgeput was, werden de kwijtschriften ingeleverd en een nieuwe kasvoorraad liet het verder verloop van de verrichtingen toe (4).

In zijn woordenboek vertaalde Plantijn «vettewarier oft veteter» in het Frans door «graissier, chandelier» (5). Bij de Leuvenaars van zijn tijd had de term een veel ruimer betekenis.

(1) H. SERMON, *Geschiedenis van Peeter Coutherele*, blz. 74.

(2) AL 4648, 9r. J. VERHAVERT, *Het ambachtwezen te Leuven*, blz. 40/41.

(3) AL 11.726, 40r.

(4) AL 11.726, 81r en 43r.

(5) PLANTIJN, *Thesaurus Theutonicae Linguae*, Antwerpen 1573.

Al de vakken, die wat met vetstoffen te maken hadden, waren aangesloten bij het ambacht van de «vetpotten», zoals de vette-wariers in de volksmond genoemd werden. En wat al aanzag men niet als vet!

De middeleeuwse keuken maakte veelvuldig gebruik van smout, uit raap- of koolzaad gewonnen. Alleen de rijken konden zich boter permitteren. De gewone man smeerde kaas op zijn brood (6). Voor de lakenbereiding gebruikten de volders «smeede boter». Olie was ook nodig bij het verwerken van schaapsleder. Bij de zeepbereiding kwam olie, voortkomend van kool- of vlaszaad te pas. De meeste huizen werden door middel van roetkaarsen of olielampen verlicht. Waskaarsen waren een weeldeartikel. Dit overzicht laat reeds toe zich een denkbeeld te vormen van het belang van de plaats die het vettewariersambacht in de economie van het Oude Regime innam. Ziehier trouwens, aan de hand van de rolle en van de later uitgevaardigde stedelijke ordonnanties, een uitgebreide lijst van de artikels, waarvan de verkoop in 't klein aan de korporatie voorbehouden was. De oudste versie van de rolle, die ons bekend is, werd geregistreerd voor Jan de Witte, burgemeester en Jan vanden Tymple, schepen.

Volgens het dienstboek zetelden deze magistraten in 1413 in de stadsraad (7).

Monopolie-artikels:

- «smout, keersen, smeede boter diemen met den ponde vercoopt, eijere, smoutboter, zeep, smer ruete (8), eecken (9) die van smout comen ende allehande kaese, harnicksmout » (10); «tere, raepkoecken, saut» (11); «poilleriye, wilt ende gevogelte» (12); verkoop van «geroockt, gesoden oft gebraeden» varkensvlees, pensen en andere zogezegde vleesafval» (13);
- vet of wagensmeer (14).

DE STRIJD TEGEN DE ONGEOORLOOFDE KONKURRENTIE

Als men de lijst van de koopwaren overloopt, waarvan de verkoop aan de vettewariers voorbehouden was, komt men tot de vaststelling dat zij voor een hele reeks artikelen eenvoudig

(6) AL 11.729. Ambachtsrekeningen 1695: «Byden rendant voor het ambacht den 29 augusti, alswanneer was vergadert inden Vogelsanck (Tiensestr.) soo in broot als kaas, 4 g. 16 st.».

(7) AL 55.

(8) Bedoeld smeerolie.

(9) PLANTIJN, op. cit. Edick, etick, eeck vinaigre = acetum

(10) AL 4648, 291v. AL 11.722, lv. Rol van 1486, vernieuwd in 1622.

(11) AL 11.722, 29r. Ordonnantie van 1643.

(12) AL 11.722, 66r. Ordonnantie van 1700.

In het Leuvens dialect is een poellenier een handelaar in wild en gevogelte.

(13) AL 11.683 en 4742.

(14) AL 4661, verslag aan de Regering van 1784.

AL 11.722, 65r.

tussenpersonen waren. Het kon niet anders of sommige producenten moesten pogen hun waar rechtstreeks aan de verbruikers te leveren. Veel vakkennis was er ook niet nodig voor de kleinverkoop van de specialiteiten van de vettewariers. Sommigen vonden het dan ook nutteloze kosten zich in het ambacht te laten inschrijven en dreven eenvoudig sluiкhandel. Deze werd ook onwillekeurig aangemoedigd door de fiskus, die op de waren het «pontgelt», d.w.z. de pondaccijns, toepaste. Deze belasting kan best vergeleken worden met onze hedendaagse overdrachtaxe. Haar benaming wijst op de wijze waarop zij toegepast werd: het tarief voorzag een bepaald recht per pond. Niemand betaalt graag belastingen, velen missen dan ook de kans niet die te ontduiken! De verhandelingen op de zogezegde «zwarte markt» zijn geen uitvinding van onze tijd. Voor wat het pondgeld betreft, trokken de fiskus en de vettewariers toevallig aan één touwtje. De ambachthouders lagen dan ook voortdurend op de loer om de onderkruipers te betrappen. Zij gingen zo ver betaalde spionnen aan het werk te zetten, zonder te spreken van uitdagingsagenten!

De rekeningen van het dienstjaar 1660-61 leveren hiervan het bewijs. Het ambacht had aan een zekere Anna Elinx door de bode Bonmaison doen aanzeggen dat zij haar onwettig bedrijf moest stopzetten. Een van de dekens vermoedde dat hieraan geen gevolg gegeven werd. Hoe hij daartegen reageerde, vernemen wij uit volgende post uit de rekeningen: «Item heeft den rendant betaelt om te bespeuren, oft die voernoemde Anna Elinx boven het verboth, aen haer doer last vanden Ambachte ghedaen, van tselve Ambacht noch was exercerende ofte niet, betaelt aen zekeren soldaet, die gonck om keersen ende kaesen ende andersints te coopen, ter somme van 0.15.0» (15). Er kwam een proces van, dat eindigde op een «desisteringe».

Een andere manier om het ambachtsrecht te omzeilen bestond erin een meester te vinden, die het vak niet meer uitoefende en bereid was zaken te laten doen door een derde op zijn naam. Deze woonde niet noodzakelijk bij de ambachtshouder in. Op die manier bleef laatstgenoemde in het ambacht stemgerechtigd en ook verkiesbaar lid. Hij kon dus deken of raadslid worden en in het tweede geval was zijn stem van gewicht bij de verkiezing van de burgemeester van de geslachten. Soms is het éne plezier het andere waard (16). De raadsleden, vertegenwoordigers van de geslachten, verkozen immers onder de tien raadsleden van de naties de tweede burgemeester! Deze ongezonde toestand werd gedeeltelijk tegengegaan door de ordonnantie van 11 februari 1697 (17). Voortaan mocht «opden naem van eenen derden geen

(15) AL 11.728, 300r.

(16) ESB 1964, blz. 290, A. MEULEMANS, Leuvense Ambachten, De Maalders. Bij de maalders werd noodgedwongen aan de meesters, die het ambacht niet meer uitoefenden, toegelaten aan de verkiezingen deel te nemen. Het ledenaantal van deze korporatie was te gering voor de bezetting van alle ambachten.

(17) AL 11.729, 170v en 171.

ambacht worden geexerceert, ten sy dat den genen, op wiens naem het selven wort gedaen, buyck vast met syne familie coome te woonen ende effectivelycken woont in het huys, alwaer hy het ambacht exerceert». Volgde de bedreiging dat degene, die in fout zou bevonden worden «voor altyts inhabiel (zou) wesen tot het exerceren van eenich ampt of ambacht». Een halve maatregel, vermits feitelijk hierdoor enkel belet werd dat op twee plaatsen tegelijk handel zou gedreven worden.

De gevaarlijkste konkurrenten waren niet te zoeken onder de inwoners: het waren vooral de schippers en de vrachtvoerders, die de vettewariers het leven zuur maakten. Onder hen moest men de onverbeterlijke smokkelaars zoeken. Aangezien door hun schuld de opbrengst van het pondgeld verminderde, kon het niet anders, of het stadsbestuur moest in deze aangelegenheid aan de zijde van het ambacht staan.

In 1646 hadden de vettewariers de belasting van de veertigste penning ($2\frac{1}{2}$ %) op de verkoop gepacht. Men kwam toen tot de ontdekking dat «kempenaers» kaas, zeep en andere waren binnensmokkelden, «die sy soo in collegien als andere huijsen int heymelyck» verkochten. Het stadsbestuur bevestigde nogmaals dat de ingevoerde waren eerst en vooral naar de waag gebracht moesten worden om aan de dekens voorgelegd te worden (18).

De vettewariers betrokken veel waren uit Antwerpen en Mechelen. Voor het vervoer was de waterweg de gemakkelijkste, de zekerste en, voor grote hoeveelheden, zeker de goedkoopste. Het nadeel was dat de schippers ook voor eigen rekening begonnen te importeren en hun waar rechtstreeks aan de verbruikers verkochten. Van vereffening van de pondaccijs was er natuurlijk geen spraak. De vettewariers zagen niet enkel hun afzetmogelijkheden verminderen, maar vermits zij regelmatig die belasting pachtten, ontsnapte hun winst aan twee kanten. Zij richtten dan ook een krachtig betoog tot het stadsbestuur: «hoewel dit ambacht oyck onder den voet wort gebracht by diversche schippers, niet wesende in het ambacht, noch poiters, dewelcke hun vervoederen goet op te leggen en in huysen te vercoopen, dependerende van t voors. ambacht, namentl. kaes, teere, raepkoecken, smouvet, saut ende andere dyer gelycke, daarmede oyck frauderende het pontgelt, dwelck sy by collectatie op meer als thien guldens naer niet en hebben connen brengen ter somme van vier hondert guldens, daertoe henne pachinghe bedraecht, gelyck zy onder eedt presenteren t affirmeren». Er was maar één volgtrekking: de opbrengst van de volgende verpachting zou een fiasco worden (19). Voor dergelijk argument waren de wethouders gevoelig. Zij verzekerden dat het monopolie ongeschonden moest blijven en besloten dat de schippers, die vettewariers waren wensten te verkopen, poorter moesten worden en zich in

(18) AL 11.722, 30r.

(19) AL 11.728, 140v en 141r.

het ambacht laten opnemen. De overtreders werden met een boete en beslagname van de koopwaren bedreigd.

De smokkelaars lieten zich hierdoor niet afschrikken. In 1651 zag het stadsbestuur zich nogmaals gedwongen tegen de schippers en de voerlieden tegenmaatregelen te treffen. Voortaan moesten deze bij hun aankomst in de stad, dadelijk voor de ingevoerde waren een pondgeldbiljet gaan halen en de namen van de kopers opgeven met vermelding van de te leveren hoeveelheden. De nadruk werd er nogmaals op gelegd dat degene, die geen poorter was en daarbij niet ingeschreven in het ambacht, niet rechtstreeks aan de verbruikers mocht leveren, onverschillig of die binnen of buiten de stad woonden. De colleges maakten geen uitzondering op de regel. Kortom, de volledige invoer moest bij de vettewariers terecht komen (20). Aan de vrije marktdag werd nochtans niet getornd en, volgens de termen van de ordonnantie, was er ook de bedoeling niet «uyt te sluyten die vercoopinghe int gros» (21). Maar in die verklaring vonden de smokkelaars dadelijk een uitweg! Zij zochten eenvoudig partikulieren, kloosters en colleges op, die bereid waren grote hoeveelheden af te nemen... Schone liedjes duren nu eenmaal niet lang: spoedig kwam de stadsraad met een nieuwe ordonnantie voor de dag, waarin deze praktijk uitdrukkelijk verboden werd (22).

Het valt sterk te betwijfelen dat de zwarte handel dientengevolge in belangrijke mate verminderde. Inderdaad, uit de verordeningen van 1658 blijkt dat de schippers er weer wat anders op gevonden hadden. Zij voerden uit Mechelen of Antwerpen grote hoeveelheden aan en «blijven daer mede in hunne schepen liggen, met maenden twee oft drij, en vercoopen deselve waren ende coopmanschappen minuatim in alle collegien, goidts-huysen, cloosters ende aen particuliere Borghers». De vettewariers gingen zo ver te beweren dat hun tegenstrevers zich aan dumping schuldig maakten, door hun waren te «vercoopen tot minderen pryse, als sy die binnen Antwerpen oft Mechelen coopen, om te winnen hunne vrachten» (23). Waarschijnlijk schuilde in deze bewering wel een dosis overdrijving. Een sterker argument was dat de schippers, door het feit dat zij in de stad geen vaste verblijfplaats hadden, ontsnapten aan het «waken, braken, soldaten hauden ende betalen der stadt accyse ende andere burgerlijke lasten» (24). Weer eens poogde de stad orde in de zaak te brengen. Het principieel van de vrije invoer op de marktdagen kon natuurlijk niet prijsgegeven worden, maar bepaald werd dat alles, wat op die dagen zelf niet verkocht was, 's avonds weer buiten de stad gebracht moest worden op een boete van 60 gulden. De regelmatige invoer ten behoeve van de vettewariers moest in het vervolg geschieden door bemiddeling van de «ordi-

(20) AL 11.722, 36r.

(21) AL 11.722, 36v.

(22) AL 11.722, 37r.

(23) AL 11.722, 39r.

(24) AL 11.722, 40r.

naris beurtman» op Mechelen of Antwerpen. Deze moest na zijn aankomst dadelijk een «billet specificatoir» indienen, met vermelding van de namen van de bestemmingen, zoniet werd op de lading beslag gelegd. De binnenschippers, die wensten waren te vervoeren, die tot het monopolie van de vettewariers behoorden, waren verplicht zich als poorters te laten inschrijven en boven het gewoon recht nog een toeslag van honderd gulden te betalen. Overtredingen werden bestraft met een boete van zestig gulden en beslagname van de lading (25). Tot de verkoop van de ingevoerde waren mocht niet overgegaan worden, vooraleer deze «in hunnen huysen oft packhuysen op geseth sijn, op pene als voire». De ordonnantie was van 14 augustus 1658 gedagtekend. Vijf dagen later, was het stadsbestuur reeds verplicht een terechtwijzing te publiceren! De schippers gingen eenvoudig de moeilijkheid uit de weg door te lossen buiten de stadsmuren... Volgde dan een nieuwe terechtwijzing, waarin onderstreept werd dat in de ordonnantie met «Leuven» de stad en haar vrijheid bedoeld werden (26).

Hiermede was het kwaad niet uitgeroeid; de schippers en de voerlieden hadden ook het monopolie niet van het smokkelen. Het bewijs hiervan levert ons de ordonnantie van 1681, die weer eens eraan herinnerde dat, buiten de ambachthouders, niemand koopwaren in huis mocht hebben, die voor de kleinhandel bestemd waren (27). De vettewariers zezen ook op het feit dat de schippers hun handel met de «clyne steden als Thienen, Geldenaken, Wavere ende alomme ten plattelande» uitschakelden door aldaar rechtstreeks waar te leveren (28). Zij betoogden dat «de groote winckels, die hunne coopmanschappen in seer groote quantijt plochten te leveren», op die plaatsen fel bena-deeld werden. Maar wat kon de stad doen buiten haar rechts-gebied?

MAATREGELN TEGEN HET MISBRUIKEN VAN HET MONOPOLIE

Het was de plicht van het stadsbestuur erover te waken dat de ambachthouders in het algemeen, en de vettewariers in het bijzonder, geen misbruik zouden maken van hun monopolie. Daarom werd op de vrije marktdag aan de vreemde producenten en kooplieden de gelegenheid verschaft hun waren rechtstreeks aan de verbruikers te verkopen. Een ordonnantie van 1433 voorzag bovendien dat «gheen mengere voers. oft cooper vande vettewaren» voor 10 uur van «lieden van buyten» waar mocht kopen

(25) AL 11.722, 44r.

AL 11.723, 88v, A° 1658.

Hier wordt gewezen op de maatregelen, die te Brussel van kracht waren. Daar moesten de schippers als poorter ingeschreven zijn en «by eenen huijshoudende schepper van dese stadt drij jaren gedient hebben te schepe», vooraleer zij zelf mochten varen. Bovendien moesten zij aan de stad 200 gulden betalen.

(26) AL 11.722, f° 46r.

(27) AL 11.722, f° 54v.

en dat op «gheenen dach in de wecke». Het was hun streng verboden de invoerders buiten de stad tegemoet te gaan. De stadsdienaars en de portiers waren gemachtigd tegen de overtreders op te treden en de goederen in beslag te nemen, waarbij dan nog een boete van twee plekken kwam (29). De bedoeling was te beletten dat kapitaalkrachtige ambachthouders de toevoer naar de markt zouden lamleggen en, op die manier, een kunstmatige prijsstijging zouden verwekken.

Met hetzelfde inzicht werd aan de invoerders op de marktdag ook toegelaten hun koopwaar aan huis te komen aanbieden, op voorwaarde dat vooraf geen afspraak gemaakt was. Geburen, die aan de koop wensten deel te nemen, mochten niet uitgesloten worden. De heren van het stadsbestuur waren nochtans zo naïef niet te denken dat zij daarmee alle onregelmatigheden uitgeschakeld hadden. Hun bleef als uiterste middel enkel de bedreiging over dat de betrokkenen «heuren eedt doen sullen, alst die stadt begheert».

Dit, wat de schikkingen betreft voor de verrichtingen buiten de markt. Op het marktplein zelf, mochten de vettewarriers en de cabarethouders pas met hun bevoorrading beginnen na negen uur. Zodoende kreeg de gewone man voldoende gelegenheid om zijn aankopen te doen. Overtredingen werden met 20 plakken boete bestraft.

De vettewarriers zelf mochten, volgens de ordonnantie van 10 december 1516, enkel 's maandags en 's vrijdags op de markt staan. Op een boete van 2 peters waren zij verplicht «hun te verdragen (d.i. te onthouden) van opde mert voers. met cramen als voer te staen op eenige heijlige daeghen, die Vigilie daeghen sijn (30). Indien één van de voorbehouden dagen «heijlich waere, dat hun sal dienen den iersten werck-dach» (31).

DE STANDPLAATSEN OP DE MARKT

Naargelang hun specialiteit, kregen de vettewarriers bijzondere plaatsen op de markt aangewezen om er hun kramen op te stellen. Volgens de eisen van de tijd werd de opstelling af en toe wel licht gewijzigd.

De oudste tekst, waarin spraak is van de standplaatsen op de markt, schijnt te dagtekenen van 21 juni 1433. Hij werd in extenso in de ambachtsrolle opgenomen als artikels 11 tot 14 inbegrepen (32).

Een eerste onderscheid werd gemaakt tussen de Leuvense en de vreemde vettewarriers. De «menghers van vettewaeren van binnen», d.w.z. de ambachthouders, moesten zich opstellen op

(28) AL 11.723, f° 83r.

(29) AL 11.722, f° 32v. In die tijd werden geen plekken meer geslagen. De ordonnantie lijkt dan ook een bevestiging te zijn van een andere, die wellicht een halve eeuw ouder is.

(30) AL 11.722, f° 5.

(31) AL 11.722, f° 54v, 24.3.1681.

(32) AL 4648, f° 292v.

een afstand van zes voet van de goot nederwaarts komend van de «Craeckhoven strate, neven Jan Romers huys», achter de schoenmakers, in de richting van het lakenhuis. De Craeckhovenstrate heet nu eenvoudig Krakenstraat.

«Alle menghers vande vettewaeren van buten» moesten eveneens op zes voet van de goot blijven, nevens het huis van Jan Backhuys, achter de tapijtwevers, richting «ter Coelmerct weert» (artikel 11 van de rol). In een versie van 1681 wordt de standplaats als volgt beschreven: «... opde oude merckt van aende Craeckouën straete tot ontrent het Oudt Stadthuys, achter de schoenmakers ende dat de vremde coopluyden sullen nederwaerts staen» (33). De plaats van het Oud Stadhuis, toen een herberg, is thans ingenomen door het achtergebouw van de Universiteits-halle.

Artikel 12 van de rol vermeldt nog een derde categorie vettewariers-marktkramers, namelijk degene die waren te koop boden «dat sy selve gemaect hebben ende gheen vercoopers en syn». Bedoeld werden in eerste instantie de producenten van boter en kaas. Die moesten zich opstellen achter de schoenmakers «vande Cardinaele tot ontrent daer tpelleryn plach te staene» (34). Wie het reglement overtrad, stelde zich bloot aan een boete van een Gelderse gulden. De Leuvense vettewarier, die het waagde zich onder de vreemden te verschuilen, werd ingevolge artikel 8 met dezelfde straf bedreigd. De afbakeningen moesten toelaten de controle te bevorderen, inzonderheid wat betreft het uur, waarop de ambachthouders hun aankopen bij de vreemden mochten beginnen. Tijdens de ambtperiode van Jan de Witte, als burgemeester, en Jan van den Tymple, schepen, vermoedelijk in 1413, werd dit uur op 10 uur gesteld (35).

Op een niet te bepalen tijdstip in de 15e eeuw, werd het reglement gewijzigd en van toen af moest 11 uur geslagen zijn, eer de vettewariers «kase, eyere oft andere victaille (sic)» mochten inkopen (36).

Door een ordonnantie van 1681 weten wij dat toen kaas verkocht werd in de Kortestraat, een straat, die in die tijd nog smaller was dan nu (37). Onze voorouders hadden dus werkelijk weinig ruimte om er hun waar aan de man te brengen. Het ligt voor de hand dat de toegang tot de Oude Markt, ook zonder voertuigen, niet gemakkelijk moet geweest zijn. Bij het begin van de 18e eeuw zag de gemeenteraad dat in en voortaan mocht men 's maandags de «heversche, hollantsche, etc.» kazen alleen te koop bieden «op de Oude Merckt aen de poorte van de artillerije», d.w.z. tegenover het Universiteitsgebouw (38).

(33) AL 11.722, f° 54v.

(34) Pellerijn = in 't Frans, pilori. Deze tekst bewijst dat er ooit een schandpaal gestaan heeft op de Oude Markt in de buurt van het stadhuis.

(35) AL 4648, f° 292r.

(36) AL 4648, f° 293v, art. 16 van de rol.

(37) AL 11.722, f° 57r.

(38) AL 11.723, f° 125.

Uit een schepenakte van 30 januari 1525 blijkt dat toen het gedeelte van de Oude Markt, begrepen tussen de Drie-Engelenberg en het Kroegstraatje als «Melckmerkt» dienst deed (39). Het blijft een open vraag of men de zuivelprodukten in 't algemeen of uitsluitend de melk bedoelde. In de laatste veronderstelling, had de zaak geen belang voor de vettewariërs.

In het begin van de 18e eeuw noemde men de Kortestraat ook Boterstraat, omdat toen de botermarkt gehouden werd tegenover de huizenrij tussen de Kieken- en de Zeelstraat (40).

Een perkamenten rol uit de tweede helft van de 14e eeuw, waarop een hele reeks onderrichtingen voorkomt in verband met de voedingswaren, bepaalt dat geen enkel «hondermengher» met zijn kiekens elders mocht kramen dan «op die marct bider rosen, noch biden putte aldaer», dit laatste om begrijpelijke redenen (41). Het gaat hier om de put in de buurt van de Kroegberg.

Later werd deze markt overgebracht naar de hoek van de Grote Markt en de Naamsestraat, tegenover het Vederhuis, dat in de 15e eeuw verdween tijdens de bouw van het nieuw stadhuis (42). Toen met de werken begonnen werd, verhuisden de pluimveehandelaars opnieuw. Zij kregen dan hun standplaats tegenover de herberg de Symmen, op de plaats waar later het Tafelrond gebouwd werd, aan de oostkant van het plein (43). In 1720, eindelijk, verwezenlijkte men een nieuwe verbinding tussen de Oude Markt en de Naamsestraat en, wegens zijn bestemming, werd deze doorgang Kiekenstraatje gedoopt (44).

MEER OVER DE VETTEWARIËRSWAREN

Het valt te betwijfelen of de dekens er ooit aan gedacht hebben een klassifikatie per artikel te verwezenlijken van de reglementen betreffende de koopwaren, die tot het monopolie van het ambacht behoorden. Dergelijke dokumentatie zou ons een interessante kijk bezorgd hebben op het dagelijks leven van onze voorouders. Hierna wordt gepoogd deze leemte in de mate van het mogelijke aan te vullen. Vanzelfsprekend kan dit overzicht allerminst op volledigheid aanspraak maken: al te veel bronnen zijn verspreid of verloren geraakt.

Boter

In het reglement van 1413 heeft men het over «smeedebotere, diemen metten ponde vercoopt» en «smoutbotere». Deze laatste is te vereenzelvigen met de «witte boter om laken te bereyden», die in de Plakkaten van Vlaanderen vermeld wordt

(39) AL 7809.

(40) AL 2551, Wijkboek van 1719. Hierin wordt de Botermarkt als rege-
noot vermeld van de huizen Royenborgh, den Reyger en den Eyseren
Draeck.

(41) AL 4647;

(42) Max de Troostembergh, Louvain féodal, blz. 75-6.

(43) Edw. Van Even, Louvain dans le passé et le présent, blz. 195.

(44) Willem Boonen, Geschiedenis van Leuven, uitgave Van Even, blz. 408.

(45). Deze minderwaardige kwaliteit werd uit Ierland ingevoerd. In een ordonnantie van 10 december 1516 wordt zij «ijngelsche boter» genoemd. Sommige vettewariers hadden niet beter gevonden dan deze goedkope boter te mengen met «eedtboter». Om deze oneerlijke praktijk te beteugelen, werd met een boete van twee peters gedreigd. De invoerders van Engelse boter werden bovendien verplicht de gezworenen bij de aankomst van de vracht te verwittigen, zoniet liepen zij gevaar er beslag te zien op leggen (46).

Vanaf 1676 moest de ingevoerde boter in de «waghe» gestapeld worden, in afwachting dat zij op de vrije markttag te koop kon aangeboden worden (47).

Het ziet eruit dat het bedrog hiermede nog niet uitgeschakeld was, vermits in 1681 het stadsbestuur zich gedwongen zag de import van «Engelsche, Schotlandsche ofte Iersche boter» volledig te verbieden (48).

Een ordonnantie van 1701 bepaalde dat de boter ingevoerd moest worden «in geslagen stucken» van één of van een half pond. De verkoop mocht gebeuren op de maan-, woens- en vrijdagen, die toen de gewone marktdagen waren (49).

De door de centrale overheid uitgegeven «Ordonnantie ende Liste vanden Grooten Brabantschen swygenden Landt Thol» voorzag nochtans de invoer van gewoon boter, onder meer uit Holland, in tonnen en halve tonnen (50).

Het inmaken van boter was in vroeger tijden veel noodzakelijker dan nu, omdat er het geheel jaar door geen gewonnen kon worden (51). Dit feit gaf weer aanleiding tot misbruiken. Sommige vettewariers werden ervan beticht «van ouder cuyp oft potboteren seckeren stucken van ponden ende halfponden te slaen ende die voire verssche boter (te) vercoopen». In 1514 werd op die oneerlijke praktijk een boete van een Hollandse gulden gesteld (52).

Alhoewel een groot gedeelte van de stadskuij landbouwgrond was en de poorters hun vee in het Lovenarenbroeck mochten laten grazen, was de lokale produktie, zoals de geciteerde ordonnanties het bewijzen, onvoldoende. De boeren uit de omgeving vonden dus ruimschoots gelegenheid hun waar op de gewone marktdagen kwijt te geraken. Zij mochten nochtans geen handel in boter drijven. Daarop was een boete van twee pattacons gesteld, buiten de verbeurdverklaring van de waar, volgens de versie van de rol, gepubliceerd in de 18e eeuw. Een ordonnantie van 4 december 1700 voorzag dat de boter van Aarschot

(45) AL 4648, f° 291v.

(46) AL 11.722, f° 4r.

(47) AL 11.722, f° 53r.

(48) AL 11.722, f° 55r.

(49) AL 4661.

(50) Uitgave 1699, blz. 9.

(51) P. Lindemans, Geschiedenis van de Landbouw in België, dl. II, blz. 387.

(52) AL 11.722, f° 3v en 4648, f° 297r.

afkomstig «vijf vierendeelen» moest wegen en enkel 's vrijdags mocht ingevoerd worden (53).

Kaassoorten

In vroeger tijden vertegenwoordigde kaas voor het grootste deel van de bevolking, inzonder voor de lagere standen, het krachtvoedsel bij uitstek. Onze voorouders waren uiterst tevreden, als de bisschop er het gebruik van toestond tijdens de vasten (54). Het is dan ook zeer eigenaardig, dat in het archief van de vettewariers zo weinig over kaas gesproken wordt.

Zo worden de «inlantsche handt kaesen» pas in de 18e eeuw vermeld, naar aanleiding van een beslaglegging. In 1745 hadden de echtgenoten van Michiel Melchior en Francis Van Wijngaerden dergelijke kazen in de Kortestraat te koop geboden. De vettewariers tekenden hiertegen protest aan, waarop een proces volgde, dat niet minder dan vier jaar aansleepste. Het eindigde met een vergelijk, volgens hetwelk de verweerders, «mede oock alle de ghene hun generende met horene beesten te houden, dat sij de kaesen van het suijsver (sic) van hunne beesten binnen hunnen huijse sullen moghen vercoopen alle daeghen». De kosten van het geding moesten door de vettewariers gedragen worden (55).

Hoe zagen de «handt kaessen gemaect en gefabriceert binnen dese Landen van Brabant er uit? Volgens ingenieur P. Lindemans, werd de wrongel, d.w.z. de gestremde melk gebruikt voor het bereiden van de handkaas, na het uitlekken fijn gekneet en met de hand tot balletjes gerold. Deze werden in open lucht gedroogd tot ze keihard werden. Tegen de tijd dat men ze wenste te gebruiken, liet men ze rijpen en opnieuw week worden (56). De smaak was wel pikant, maar de geur was nu precies niet aangenaam!

Het lijdt geen twijfel dat de witte, zozegde platte kaas, ook veel op de tafel kwam. Er is nochtans geen enkel verwijzing naar een ordonnantie uit het archief van het ambacht op te diepen.

In 1499 had een «vremd coopman vuijt Vlaenderen» op het kerkhof, voor het stadhuis, «betuynsche kesen» verkocht, alhoewel hij volgens het reglement op de Oude Markt had moeten staan in de rij van de vreemde vettewariers. De raad maande hem aan zich te schikken naar de bestaande regels (57). De man verkocht kaas afkomstig van Bethune in Frans-Vlaanderen. Vermoedelijk zag die er uit zoals de vroeger welbekende «vlaemsche

(53) AL 11.723, f° 124-5.

(54) R. Van Uytven, Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw, blz. 290. In dit werk komen tabellen voor, die de evolutie van de prijzen van verschillende voedingswaren weergeven.

(55) AL 11.722 (niet gefolieerd register).

(56) P. Lindemans, o.c., blz. 372.

(57) AL 4648, f° 299v en 300 r.

keesen», die van hetzelfde type waren als de hedendaagse Hollandse (58). Deze laatste kwamen trouwens ook te Leuven op de markt, zowel als de «heversche», d.i. Hervekaas. Beide soorten mochten enkel 's maandags «opde oude merckt aen de poorte van de attelerije» (sic) verkocht worden (59). Bedoeld werd de plaats voor het hedendaags achtergebouw van de Universiteits-halle.

Op de lijst van de in 1637 aan taxe onderworpen koopwaren komt «groenen kees als lappen» voor (60). Deze kwam vooral uit Zeeland en Friesland (61). Zijn groene kleur dankte hij aan inwendige schimmels ofwel aan aromatische kruiden.

In het tarief van de «Grooten Brabantschen swygenden Landt Thol», editie 1699, treft men onder de te belasten kaas-soorten «Permesaen» en «Cloot-case» aan (62). De Italiaanse kaas moet als een luxeartikel aangezien geweest zijn. De «cloot-case» was een bolkaas, van de omvang van een Edammer-kaas, maar scherp riekend en sterk van smaak, zoals de handkaas.

Plantijn vermeldt nog in zijn «Thesaurus Theutonice Linguae» de «merrienkese - fourmage de iument». Of die in grote hoeveelheden op de markt kon komen, valt te betwijfelen!

Uit een tarief van de schippers van omstreeks 1542 blijkt, dat vanuit Antwerpen schapenkaas aangevoerd werd (63).

Vet en vleeswaren

Wij, die de voedselbereiding met boter heel normaal vinden, kunnen ons moeilijk voorstellen dat daarvoor in de middeleeuwen vooral vet en olie gebruikt werden. Vet heeft het voordeel dat het voor vervalsing niet vatbaar is. Hoogstens kan men verschillende soorten mengen. De rol schreef dan ook voor dat de vetleveranciers, in casu de beenhouwers, «gheen verken smout smelten en sullen met rinden smout», daarbij steunend op een ordonnantie van 23 oktober 1407 (64).

De beenhouwers mochten enkel vers vlees verkopen, de vettewarriers hadden het monopolie van de delikatessen. In het begin van de 18e eeuw kwam het tot een hoogoplopende ruzie tussen beide ambachten, omdat de vettewarriers beweerden dat zij zoveel varkens mochten slachten als het hun beliefd. De stadsraad hakte de knoop door met het besluit dat voortaan ieder vettewarrier hoogstens vijf varkens per jaar zou mogen «roocken, soden oft braeden ende die pensen, gelijk oock het vleesch geroeckt, gesoden oft gebraeden per pond vuyt vercoopen». Daarbuiten mochten zij ook «gebraeden oft gesoden speetverckens, pensen,

(58) P. Lindemans, o.c., blz. 367.

(59) AL 4661 en 11.723, f° 125r.

(60) Placcaeten ende Ordonnantien vande Hertoghen van Brabant, uitgave J.B. Christyn, A° 1664, blz. 444.

(61) P. Lindemans, o.c., blz. 370.

(62) Ordonnantie ende liste vanden Grooten Brabantschen swygenden Landt Thol, uitgave 1699, blz. 11 en 12.

(63) R. Van Uytven, o.c., blz. 433.

(64) AL 11.722, f° 2r.

kieckens ende worsten» in 't klein te koop bieden (65).

De beenhouwers wilden zich bij dat besluit niet neerleggen en gingen ertegen in beroep. Tien jaar later was de zaak nog in de Souvereine Raad in beraad!

Olie, alias smout

Olie was in de middeleeuwen zo onmisbaar voor de voeding als voor de verlichting. Raapzaad diende tot bij het begin van de 16e eeuw haast uitsluitend voor het winnen van consumptieolie. Bij de lakenbewerking was het toegelaten bij zes pond boter van minder kwaliteit één vierde pond raapsmout te voegen. Tijdens de vasten was raapolie de enige toegelaten vetstof.

De artikels 3 en 4 van de rol, die naar een ordonnantie van 1413 verwijzen, leveren het bewijs dat raapsmout vervalst werd door er andere smouten aan toe te voegen. De bedreiging met beslaglegging op de waar, verzwaard door een boete van 3 gulden, scheen de wetgevers van aard om de vervalsers tot nadenken te stemmen (66). Dezelfde boete was ook van toepassing ingeval slagmolders het waagden de goede grondstof, die hun toevertrouwd werd, te verwisselen voor minderwaardige.

In de 16e eeuw kwam het koolzaad op de markt en kende een snelle verspreiding. Dit had een gunstige weerslag op de zuivelproductie. De raapolie verdween geleidelijk uit de keuken om plaats te maken voor de boter. Meer en meer kon nu ook olie voor de verlichting overvloediger gebruikt worden.

Smout kwam eveneens te pas bij het vollen van schapenvellen. Uit kempolie bereidde men de beste, de zogezegde groen zeep, uit lijnolie de bruine (67).

Wanneer de oogst mislukte, ondergingen de prijzen vanzelfsprekend een geweldige stijging. Om hieraan enigszins te verhelpen, verbood de regering alsdan de uitvoer van alle olieozaden. Zelfs in het begin van de 19e eeuw, maakte de gewone man zich daarover nog zorgen. Zo noteerde de Leuvense kroniekschrijver J.B. Hous in september 1804: «Tegenwoordig cost het smout 32 stuyvers den pot, men segt dat het sloor-saet mislukt is, de keersen 12 stuyvers het pont» (68).

«Poillerije», wild en gevogelte

In 1360 vormden de «hondermanghers» nog een afzonderlijk ambacht. Het ziet eruit dat zij na korte tijd bij de vettewariers ingedeeld werden. Het is dan ook niet duidelijk waarom de stadsraad nog in 1700 moest bevestigen dat «cabarettiers ofte poellerije vercoopers» geen «specien het vettewariers ambachte raeckende» mochten verhandelen, tenzij ze vooraf in de korpo-

(65) AL 11.683, f° 1 tot 3.

(66) AL 4648, f° 290v en 291.

(67) P. Lindemans, o.c., deel II, blz. 263, 264, 268-71.

(68) Archief van de Abdij van Park, uitgegeven door J. de Kempeneer in 1964, blz. 127. - Sloor-saet = koolzaad.

ratie ingeschreven waren (69). De cabarethouders waren reeds in 1483 aangemaand geweest zich in het ambacht te laten opnemen, indien zij wensten boter, kaas, eieren, etc. te verkopen (70).

Zout

Onze voorouders gebruikten veel meer zout dan wij. Het toevoegen van zout was het enige middel om vlees, vis en boter geruime tijd te kunnen bewaren. Er was ook minder afwisseling in de voeding dan nu. Men poogde daaraan te verhelpen door de spijzen sterk te kruiden en te zouten. Onvermijdelijk werden de bier- en wijnkruiken dan ook duchtig aangesproken.

De stad Mechelen bezat het stapelrecht van het zout. Onze handelaars waren dus wel verplicht zich daar te bevoorraden, wilden zij de reis naar Steenberghe of Zevenbergen vermijden (71).

Als kwaliteiten kende men baaizout, grofzout en witzout.

Voor de invoering van het metriek stelsel bestond er voor ieder produkt vrijwel een bijzondere maat, die dan veelal nog verschilde van stad tot stad. Men kan zich voorstellen tot welke moeilijkheden dat aanleiding gaf. In 1764 achtte de Leuvense stadsraad het nog nodig «een saut maete oft vat, dienende voor model oft ligger tot het meten van het saut» te laten maken (72).

Edik (Azijn)

De rol vermeldt «eicken die van smout comen», hetgeen voor de leek in het vak verrassend klinkt (73). Men kan niets anders dan betreuren dat het archief geen enkel verder bijzonderheid daarover inhoudt.

De azijn betaalde ook accijns. In 1364 werd de «edixassise» voor 't eerst afzonderlijk in de stadsrekeningen vermeld. Te voren was die taxe versmolten in de wijnaccijns (74).

Kaarsen

Gedurende vele eeuwen zijn vetlampen en roetkaarsen de enige verlichting van de woning van de gewone man geweest. Voor hem waren de waskaarsen, die mooier licht en minder walm gaven, veel te duur. Die moest men zoeken in de kerken en in de huizen van de rijken. Dit verklaart ook waarom sommige boeten in ponden was moesten vereffend worden (75). Dat betekent nu niet dat de roetkaarsen bepaald goedkoop waren, inte-

(69) AL 11.722, f° 66r.

(70) AL 11.722, f° 35.

(71) R. Van Uytven, o.c., blz. 294-5.

(72) AL 384, f° 84v.

(73) AL 11.723, f° 3r.

(74) R. Van Uytven, o.c., blz. 113.

(75) Alfons Van Werveke, Gedenkbladen uit het leven onzer voorouders, blz. 202.

gendeel, zij bleven betrekkelijk duur, zelfs toen in het begin van de Renaissance de olielamp in gebruik kwam.

De hoge prijs van de kaarsen was voor de producenten een verleiding om hun winst te verhogen door minderwaardige produkten aan het roetvet toe te voegen. De goede kwaliteit werd vervaardigd met buikvet van schapen, ossen en runderen. Bijzonderheden over het geknoei komen voor in artikel 5 van de rol, opgesteld in 1413 (76). Hierin wordt voorgeschreven dat men geen «verckens smout noch pens ruet, noch botere tot keerssen doen en sal». Nochtans liet men toe hoogstens «tot acht steenen ruets eenen steen pens ruets» te gebruiken.

De lokale produktie volstond niet om in de behoeften te voorzien. Daarom mochten vreemdelingen op de maandagmarkt hun waar aanbieden. Het was hun nochtans verboden langs de straten te leuren. De ingevoerde kaarsen moesten ook van goede kwaliteit zijn en de gezworenen van het ambacht mochten daarop toezicht uitoefenen. Artikel 6 van de rol voorzag de beslaglegging op de vervalste waar en een boete van een Gelderse gulden (77).

Het is wel eigenaardig dat de waskaarsen in de rol van de wettewariers niet eens genoemd worden, zomin trouwens als in die van de kremers. Een post uit de rekeningen voor de periode 1671/73 wettigt de mening dat onze vetpotten ze wel mochten verkopen. Ziehier die passus: «Item betaelt aenden overdeken Caels, van gelevert wasch inden tijt vanden deken Crabbe, sestien gul. XV st.» (78).

De versie van de rol, dagtekenend van 1622, bewijst dat in die tijd de kaarsfabrikanten er weer wat anders op gevonden hadden om hun waar te vervalsen. Het verbod werd opgelegd dat men geen «koecken (raapkoeken) tot keerssen doen en sal» (79).

Bestuurlijke aangelegenheden

De opneming in het ambacht.

In twee registers, dat met de ambachtsrekeningen vanaf 1541 (80) en het inkomelingenboek, begonnen in 1764 (81), heeft men een vel perkament gevonden, waarop telkens in gotisch schrift de tekst van de ambachtseed voorkomt. Deze bladen komen zeker uit veel ouder boeken, die spijtig genoeg vernietigd werden. Het dubbel blad, vooraan in het register van de inschrijvingen, draagt op de eerste pagina de tekst van een besluit, uitgevaardigd door het vergaderde ambacht in het jaar 1559. Op de tweede en de vierde bladzijde staat de tekst van de ambachts-

(76) AL 4648, f° 291r en 11.723, f° 2.

(77) AL 4648, f° 291.

(78) AL 11.729, f° 124. Hendrik Caels vervulde van 1665 tot 1694 verscheidene mandaten: raadslid, schepen en rentmeester.

(79) AL 11.722, f° 1.

(80) AL 11.727.

(81) AL 11.724, f° 5v en 6.

eed, op de derde komt een miniatuur voor, die de kruisdood van Christus voorstelt. Aan weerszijden van het kruis, staan de H. Maagd en de H. Joannes, patroon van het ambacht. De achtergrond verbeeldt een zicht op Jeruzalem, zoals de italianizerende kunstenaars van de 16e eeuw zich die stad voorstelden. Boven de ringmuur ziet men een ronde tempel met verdiepingen en enkele obeliskken in piramidevorm uitsteken. In 't midden van de onderrand is een versierd kruis aangebracht, waarvan de bestemming uit de tekst op het voorgaand blad blijkt: «Dan salmen hem doen sijn voirste vingeren twe hier onder opt cruys legge met synder rechterhant» gedurende het uitspreken van de eedformule. Deze bevat de verplichtingen, die in alle ambachten door de toetredende meesters moesten aangegaan worden: getrouwheid tegenover de vorst, de stad en het corpus, belofte de overtredingen en de samenzweringen aan te klagen, bezit van een volledige wapenrusting, persoonlijke borgstelling voor de schulden van het ambacht, enz. (82). De tekst, die in het rekeningboek opgenomen is, vermeldt nog een inkomgeld van vier oude schilden, hetzij het tarief dat in 1439 vastgesteld werd (83). In de kommentaar zal vooral op deze versie gesteund worden, omdat zij de oudste schijnt te zijn. Beide teksten zijn nochtans belangwekkend, omdat zij bijzonderheden geven over de «maniere hoemen yemant int Ambacht ontfangen sal», iets waarover in de nagelaten dokumenten van de andere korporaties geen woord gesproken wordt. Het is nochtans meer dan waarschijnlijk dat aanvankelijk overal hetzelfde ritueel onderhouden werd. De meeste beroepsverenigingen hebben godsdienstige broederschapen als uitgangspunt gehad, zowel die, welke eerst de meesters in hun schoot verenigden als deze, die veel later via de confretrieën, de werklieden in kristen syndikaten groepeerden.

Een eedaflegging is ipso facto een plechtigheid met godsdienstig karakter. De aanvaarding van een nieuwe meester in het corpus kon vergeleken worden met de opname van een kristen in de H. Kerk, door de plechtigheid van het doopsel. Geen wonder dus, dat inspiratie gezocht werd in de ritus van dit Sacrament.

De postulant moest zich bij de dekens aanbieden en na de begroeting, begon de ceremonie.

«Ierst salmen vraeghen oft hij begeert des ambachts recht.

«Ende dan sal hij seggen: ja ick.

«Dan salmen hem doen gheven den wijn, VIIJ st.

«Ende men sal hem te vooren segghen dat hij terstont moet gevene haelf ghelt alsoe haest hij ontfanghen es».

De welkomdronk had wel een symbolische betekenis, maar de herinnering aan de te betalen inschrijvingsrechten sproot voort uit louter materialistische overwegingen ! Voortgaand op die weg,

(82) AL 11.759. Eedformule van de hoveniers, fruiteniers en mandenmakers, gepubliceerd in ESB, jg. XXXVII (1954), blz. 408.

(83) AL 11.722, f° 13.

werd de postulant verzocht te beloven dat hij de andere helft van het inkomgeld zou betalen «eer die geswoorens aff gaen suellen». Om alle misrekeningen te vermijden, vroeg men hem ook «goede boerghe oft pant (te) setten». Eens dat zaakje in orde, ging de plechtigheid voort.

«Dan salmen hem doen sijn hant legghen in des gheens hant, dieen ontfanghen sal ende hem doen gheloeven ende sweeren des men voor lesen sal».

De handoplegging onderstreepte eens te meer de ernst van de ceremonie, waarvan de eed de bekroning was.

(Wordt vervolgd)

A. MEULEMANS

Uit oude papieren :

DE BAGAGE VAN EEN RONDREIZENDE «DOKTOOR» (1704)

Deze inventaris werd opgemaakt in 1704, «bij maenisse van heer Quintinus Schoonjans, drossaert ende meyer» van Gooik, ten huize van Sr. Ludovicus Cools, pachter en brouwer, in de oude afspanning *De Drij Egypten*, te Gooik, aan de heerbaan van Brussel op Geraardsbergen (1). Het is de inventaris van «alle effecten... gheabandonneert door skeren *Jacobus Baerts* operateur, soo geseyt is». Deze rondreizende dokter was in de afspanning gestorven, liet er twee wijmen manden na, waarvan de inhoud hier geïnventariseerd werd. Wie die «wijtvermaerden *Jacobus Baerts*» was, en vanwaar hij kwam, wordt niet gezegd; romantische zielen zullen bemerken dat in de nagelaten rommel «twee kinderleederkens, mutskens en rockxkens» gevonden werden, en «een cattoene vrouwjacxken»...

«In de eerste wijme mande,

ierst een deel gedruckte advertentien alwaer onder andere staet in het hooft der selve: is gearriveert den wijtvermaerden ende welbekenden heer Baerts etc...

Item. eenen Boeck voerende voor titel: *Enchiridion medicum*.

Item. eenen Boeck hebbende voor titel: *Tooneel der Chirurchie*.

Item. een ghebonden manuscript boecksken voerende dit opschrift: *dit Boecxken met alle dese remedien*, etc.

(1) Sr. *Ludovicus Cools* was gehuwd met *Anna Walraevens*, dochter van *Corneel* en *Adriana Mercier*, pachter in de «*Drij Egypten*».

Item een parquement couvert waerinne ghebonden is eeninghe declaratie van betaelingen door heer Baert gedaen...

Item eenen Catechismus met drie cruysboexkens...

Item vijff gesepareerde deelen bestaende in cruyden oft ander egredienten.

Item een yseren tandttrecker en een tinnen buysken.

Item seven en sesstich soo cleyne als groote gevulde ende ongefulde flessen met een clyn gelaesken...

Item neghenendertich gestopte ende ongestopte bottekens...

Item een gestopte ende toegebonden blaese gevonden tusschen in een pampier.

Item acht toe synde pampiere paexkens met een saedtborse.

In de tweede mande:

Item eene houte doose in deselve liggende drie opgesette coffuren ende twee niet opgesette coffuren...

Item de historie van den vromen ridder Malegijs, eenen Boeck inhoudende *Lesse ende Leeringhe tot alle Christenen etc.*, het *Leven ende Mirakelen van Ste. Wayen* met een camsaexken synde in deselve gevonden eenighe recepten met drie doop ofte kestbriefkens / welke doopbriefkens den Drossaert ter presentie der schepenen t'syne waerts heeft genomen...

Item eenen lap rosse camelot metende tussen de 3 à 4 ellen.

Item 5 hemden en 5 servetten.

Item 48 stucxkens clyen lijnwaert bestaende in coffuerkens, moukens en anderssins in een paexken gebonden.

Item 3 paer causens met een saye faille bijeen gebonden.

Item 2 kinderleederkens, 3 mutskens, een rockxken, twee paer kinderhandtschoenen, een cattoene vrouwjacxken en een saexken met sajete tsaemen gebonden.

Item 4 cattoene voorschooten een blauwen voorschoot ende eenen brugsch lynwaerden handtdoeck, eenen olijsteen, een clijn vleckte raspken een vleckte doosken met eenighe wijghe specerije gevult.

Item 2 paer schoengespen, een kinderwinne, een handtschoen tsaemen in eenen blauwen voorschoot gebonden...

Item een bijeen ghebonden pacxken pluysmert.

Item een lynwaerden sacxken met eenighe cruyden.

Op de bovencamer...

Item eenen slechten laecken casack met een damaste jupon verciert met Tombacke cnoppen.

Item een laecke broeck waerinne gevonden 8 copere penninghen met een witte Tombacke Cayet.

Item twee slechte cathoene jaexkens, een gemynen rietstock met een houte doose waerinne is berustende eene perucke.

... ten leste eene pampiere hoedtcas met eenigh voddewercke, 2 paer oude mansschoenen ende eenen aerden pot met eenighe groen halve gevult.

KAPEL VAN SINT-THEOBALDUS TE MULK-TIENEN

De voornaamste geschiedkundige gegevens over de kapel mocht ik putten uit het persoonlijk archief van wijlen Jan Wau- ters, overleden einde 1963 in de ouderdom van 84 jaar. Hij was oud-archivaris en oud-beiaardier van de stad Tienen.

Deze bijdrage is opgedragen aan zijn nagedachtenis.

*

* *

De kapel van St.-Theobaldus is gelegen in de huidige Mulk- straat. Zij heeft geen grote kunstwaarde, maar wel een eeuwen- oude traditie, die voor de toekomst dient bewaard te worden. Het bedehuisje wordt in de volksmond nooit genoemd naar de heilige, maar is gewoon bekend als de Mulkkapel.

De Mulkstraat is een intens gebruikte verkeersweg in de richting Tienen-Charleroi, maar ze is vrij smal gebleven, omdat zij zo oud is. Deze straat is de laatste herinnering aan de vroe- gere heerlijkheid Mulk met haar eigen vierschaar, zoals ze deel uitmaakte van het grondgebied Hoegaarden, bisschoppelijke en- clave in het Hertogdom Brabant.

De heerlijkheid Mulk moet van zeer oude datum zijn; ze behoorde immers oorspronkelijk tot het Graafschap Brunengeruz waarvan reeds sprake is in de VIIIe eeuw. Dit graafschap kwam in de XIe eeuw in het bezit van de Duitser Notker, toen Prins- Bisschop van Luik. Aan Mulk grensde Avendoren (Tienen) waar men in 1816 de kerk van Sint-Martinus sloopte en waarvan een prachtige beeldengroep «Sint-Martinus van Tours» bewaard wordt in het stadhuis van Tienen.

Het feit dat de kerk van Avendoren reeds bestond vóór de stichting van Sint-Germanus te Tienen en eveneens behoorde tot het graafschap Brunengeruz, staakt mijn mening dat Sint- Martinus van Tours in de loop der tijden waarschijnlijk onder- geschoven werd aan Sint-Martinus van Tongeren die volgens mij de echte patroon van de kerk van Avendoren is.

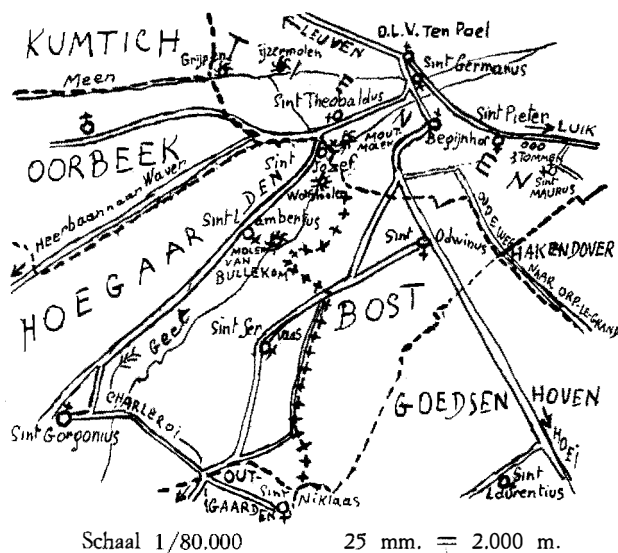
Op het kaartje kan men zien dat ongeveer alle patroonhei- ligen uit de omgeving van Mulk behoren tot de voornaamste Luikse heiligen.

Mulk ontleende waarschijnlijk zijn naam aan één der molens die reeds van in de vroegste tijden op zijn grondgebied lagen. Van deze molens bleven ons volgende sporen over. Ten Noorden op de rivier de Meen, ligt de Grippenmolen, in 1340 «in vico molendini de Grippen»; iets meer stroomafwaarts bevond zich in 1790 «de IJzermolen». In het Zuiden was er de «Moutmo- len», in 1668, die reeds in 1513 «Mulckmolen» genoemd werd. Deze molen lag op de Geet en wat verder stroomopwaarts was er in 1352 sprake van de «Wolfmolen». Deze molen bestond

reeds van vóór 1277 want het kapittel van Sint-Maarten te Luik was toen in het bezit van twee derden der heerlijke rechten.

Over het ontstaan van de kapel tast men volledig in het duister, maar volgens geschiedschrijver Alphonse Wauters noemde men ze reeds in 1391 «die Capelle Sancti Theobaldi». Zeker is het dat de kapel ook andere benamingen droeg, o.a. in een register van de abdij van Maagdendaal te Oplinter heette ze «die Heylighe Geest Capelle in de Mulckstrate». Giften aan de kapel, die alsdan genoemd werd «die neye Capelle van Mulck», werden gedaan in 1355, in 1364 en 1365. Hieruit zou men kunnen besluiten dat de oprichting moet dagtekenen ongeveer van het midden van de XIVe eeuw.

Na vergrotingswerken liet Jan van Heynsberghe, Prins-bischoep van Luik, de kapel herwijden op 7 februari 1447 en toen werd er een altaar opgericht ter ere van Sint-Theobaldus «beschermertegen Keyckhoest, Koortse ende ongemakken in ermen en benen».

Uit verslagen van de dekanale kerkbezoeken na 1617 kan men goed afleiden dat de kapel beschouwd werd als behorend tot het Luiks kapittel.

Op 4 september 1667 schonk E.H. Charles Jamotte, pastoor van Marcourt en Ardennes, een verzilverde rijf met de relikwie van Sint-Theobaldus, die door de Plebaan-Deken van Sint-Germanus plechtig werd uitgesteld. De zondag vóór de eerste zondag van september zou aldus als een kermisdag gevierd worden te Mulk en dit is tot op heden zo gebleven. In deze schenking zien wij weer het eeuwenoude verband dat moet bestaan hebben tussen het graafschap Brunengeruz enerzijds en het Huis van Ardennen (waarvan sommige leden Bisschop waren van Metz) en de bisschoppen van Luik anderzijds.

Marcourt is gelegen aan de Ourthe op een achttal km van Laroche langs een oeroude weg, die men nog kan herkennen, van Tienen uit langs Hoei, Modave, Hotton, Laroche, Bastogne waar hij zich splitste in een weg naar Trier en een andere naar Metz. Te Marcourt is de Sint-Theobalduskluis nog steeds bewoond door een kluizenaar; Sint-Theobald (Diethald-Thiébout) leefde er eveneens als kluizenaar omstreeks 1040.

Oorspronkelijk was het gebouw te Mulk waarschijnlijk geheel in spitsboogstijl opgetrokken wat men nu nog kan zien aan de littekens. Het spitsbooggewelf werd bij de verbouwingswerken in 1717 vervangen door een plat plafond.

Bij de intrede van de sansculotten, in 1794, namen de geburen al de beelden en sieraden weg en verborgen ze. Het bedehuisje werd omgevormd tot een volksschool, waarvan de koster der kapel, Jan Mertens, de onderwijzer werd. Met de stille hoop het tempeltje voor afbraak te redden werd de school aangenomen door «actum ter sittinghe van den municipale raed desen 28 Pluiose an V (17 febr. 1797)».

De Jood, Abraham Solomon Prim, die voor de «Administration centrale du Département de la Dyle» de inventaris moest opmaken van alle kunstvoorwerpen in de kerken en kloosters van het kanton Tienen meldde op 28 Thermidor an VI (16 oogst 1798) dat de kapel niets bezat wat enigerlei waarde had. Het gebouw werd in 1810 als nationaal goed verkocht voor 1050 fr. aan de Leuvenaer Nicolaas Gillon. Op 5 december 1849 staat de kapel ingeschreven als eigendom van de pottenbakker Antoon Pasch, die toen aanvraag deed bij het gemeentebestuur van Tienen om de kapel te verbouwen.

In de gevel naar de straatkant toe, zaten vóór de verbouwing vijf spitsboogvensters, nu nog drie. De twee andere, die het koor verlichtten, werden uitgedbroken en het koor met de aanpalende sacristie werden omgebouwd tot een woonhuis. In de slaapkamer van het nog bestaande huis bevindt zich de zoldering van het koor met de jaarvermelding van de aanleg van dit plat plafond «1717». Het overige gedeelte der kapel werd ingericht door A. Pasch als werkhuis voor zijn pottenbakkerij.

In 1864 kwam Mevrouw Catharina Blyckaerts-Pasch in het bezit van de pottenbakkerij van haar vader en zij schonk het gebouw terug aan de eredienst langs de deken om van Sint-Germinus, waarvan het een hulpkapel werd op 4 maart 1866.

Het afgescheiden woonhuis was ondertussen in ander bezit overgegaan en bleef woonhuis dat tot op heden nog in gebruik is. Naast het woonhuis is er een door een schutting afgesloten doorgang die vroeger toegang verleende tot de Sint-Theobaldusbron achter de kapel. In deze doorgang ziet men heden nog steeds een toegemetseld spitsboogvenster van het vroegere koor.

In het tempeltje bevindt zich het schrijn van 1667 met de relikwie van Sint-Theobaldus. Op het altaar een vrij goed doek van een onbekend schilder met een voorstelling van de kribbe te Bethlehem. Langs de muur tegenover de ingang staan vier

Kapel van Mulk.

Beeld van Sint Theobaldus.

medaillons die voortkomen uit het vroeger convent van het Tiens Begijnhof en die voorstellen de H.H. Aloysius van Gonzaga, Stanislas Costa, Franciscus van Sales en Franciscus Xaverius. Verder de beelden van «de Goede Herder» en «Sint-Rochus». Op een voetstuk naast het altaar staat het beeld van Sint-Theobaldus. Buiten, in een nis, boven de ingangseur staat een vrij ruw beeldje uit de XVIIe eeuw, voorstellend «De Zaligmaker». In het open lantaarntje van het sierlijke dakruitertje zitten twee klokjes, die er geplaatst werden in 1954, ter vervanging van de twee, die gedurende de bezetting in 1940-44 werden weggehaald. Op het kleinste der verdwenen klokjes was geen inscriptie, op de grotere kon men ontcijferen «Petrus Peeters fundit me 174? - Sancta Theobaldi o.p.n.».

Altaar.

Voorheen nam men gewijd water uit de Sint-Theobaldus-bron en liet het drinken door de kinderen die aan kinkhoest leden. Nu gebruikt men hiervoor gewoon water dat na zegening in de kapel, door een priester, ter beschikking staat van de moeders die er met hun kinderen komen. Want ondanks het feit dat wij in het atoomtijdperk leven, is het vertrouwen in Sint-Theobaldus niet verminderd. Nog dagelijks kan men in de Mulkstraat moeders ontmoeten, op wandel met de «kinderkoets» om hulp en bijstand af te smeken bij Sint-Theobaldus, tegen kinkhoest of slappe beentjes.

Sedert een achttal jaren is de Mulkstraat met de kapel nu ingedeeld bij de nieuwe parochie «Sint-Jozef» die zich uitstrekt over Tiens Mulk en het Hoegaardens gehucht, Overlaar. Deze

parochie omvat de zuiver Romaanse kerk van Sint-Lambertus-Overlaar, de nieuw op te richten kerk Sint-Jozef (voorlopig in een tot kapel omgebouwde garage) en de kapel van Mulk.

De Luikse parochie Overlaar onder Hoegaarden vóór de Franse Omwenteling, waarvan Tiens Mulk deel uitmaakte (nu opnieuw) kende zonderlinge toestanden. De parochianen van Mulk, Brabants grondgebied, waren onderhorig voor kerkelijke zaken aan Overlaar, maar kregen hun doopsel in Sint-Germanus te Tienen. Bij hun afsterven werden ze begraven op het kerkhof van Sint-Lambertus-Overlaar. De Mulkenaren waren dus tijdens hun leven Brabanders, maar na hun overlijden werden ze Luikenaren.

Na 1800 toen de kapel gesloten was, werd Mulk bij Sint-Germanus gevoegd. Sedert 1955 is het nu terug ingedeeld bij een Hoegaardse parochie. Nu worden de inwoners gedoopt, getrouwd en krijgen ze hun lijkdienst in Sint-Jozef Overlaar-Hoegaarden, maar worden begraven op het kerkhof van Tienen. Hun burenen van Nieuw-Overlaar krijgen ook alle plechtigheden in St.-Jozef, maar worden begraven op het kerkhof van St.-Lambertus, enkele km verder langs de steenweg Tienen-Hoegaarden.

De inwoners van Mulk bewijzen tot op de dag van heden hun bijzondere verering voor hun heilige. Op de vooravond van de kermis vertrekt «Het Spel» (vereniging van wijkinwoners die de kermis inrichten) bij het lokaal; de eerste uitstap gaat naar de kapel, de muziek speelt een serenade, de bestuursleden treden binnen en leggen een tuil bloemen voor het versierde beeld van Sint-Theobaldus, dat midden de kapel opgesteld staat. Ze stappen driemaal rondom het beeld, offeren hun penning, groeten het beeld en verlaten de kapel om verder te gaan kermisvieren. 's Zondags na de hoogmis te 10 uur is er processie, waarin de beelden van Sint-Theobaldus en Sint-Rochus medege dragen worden.

Zonderling is nog dat tot op heden het altaarkleed de Franse tekst draagt «Saint Thiébout priez pour nous» zonder dat iemand daar aanstoot aan neemt. Dit altaarkleed werd waarschijnlijk geschonken door Waalse bedevaarders bij de wederopening van de kapel in 1866.

Er schijnt wel een wisselwerking bestaan te hebben tussen Mulk en een paar Waalse bedevaartoornden. Zo gingen en gaan nog wel enkele Mulkenaren naar «Sint-Andiele» (St.-Adèle te Orp-le-Grand) en ook naar Archennes (Eerken) in de buurt van Waver, naar een kapel van de voormalige cisterciënserinnenabdij van «Florival», gesticht in 1218 door de Gelukzalige Bartholomeus Lanio, burger van Tienen en vader van de Gelukzalige Beatrijs van Nazareth bij Lier. Hij ook was de stichter van de abdijen Maagdendaal te Oplinter en Nazareth.

Deze laatste bedevaart doet men bv. om te slagen in een eksaam. Deze bedevaart heet hier «de Béweg 't verloren vaan», omdat, naar het schijnt, eens een processie zonder haar vaandel thuis kwam. Wat mij betreft, ik denk dat het slechts een vroe-

gere vervorming is van de voor Vlamingen minder begrijpelijke plaatsnaam «Florival».

Tot in 1875 waren het ook muzikanten uit de streek van Waver die voor «Het Spel» het bal kwamen spelen en de rondgangen opluisterden.

Wat is nu de praktische bedoeling van deze bijdrage? Het woonhuis, voormalig koor van de kapel, verkeert in een bouwvallige toestand en lijkt meer op een krotwoning. Zou het niet mogelijk zijn dat dit huis eigendom werd van het kerkbestuur en dat het terug in gebruik zou genomen worden met de bestemming die het tot 1794 heeft gehad?

Deze hoop zal wel een utopie blijken, daar de pastoor van Sint-Jozef zijn schulden nog niet kan delgen voor de ombouw van de garage tot voorlopige kerk.

Vermits men toch geen kerken meer bouwt als kathedralen, maar er op aanstuurt tempels te bouwen voor één buurtgemeenschap om de gelovigen aldus ook te verenigen in een nauw verbonden kerkgemeenschap, zou het restaureren en herstellen van de kapel in haar vroegere toestand een oplossing zijn voor Tiens-Mulk. De verering tot Sint-Theobaldus in een vernieuwd kader zou meer luister schenken aan het volkskundig verleden van onze stad.

Er blijft een klein straaltje hoop. Mulk herdacht om de vijftig jaar de overbrenging van de relikwie van Sint-Theobaldus in 1667.

Luisterrijke processieën gingen uit in 1717, 1767, 1817 (van Sint-Germanus uit, want de kapel was gesloten), en in 1867. Het moest opnieuw gebeuren in 1917, maar door oorlogsomstandigheden heeft de viering toen niet plaats gehad.

Nu nadert 1967 waarop de viering zou moeten doorgaan van het driehonderdjarig herdenken van de overbrenging van de relikwie en 1966 waarop het honderdjarig herdenken van de wederopenstelling van het tempeltje voor de eredienst zou moeten herdacht worden. Zou er vanwege de inwoners van Mulk in samenwerking van het Stadsbestuur van Tienen, de pastoor van Sint-Jozef, de dekenij van Tienen en Domus Dei, geen middel kunnen gevonden worden om het voormalig koor met sacristie van de Mulkkapel terug te kopen en het tempeltje volledig aan zijn voormalige bestemming terug te schenken om aldus op grootse wijze het jubeljaar 1967 af te sluiten met de inhuldiging van het herstelde gebouw, waaraan zeshonderd jaar geschiedenis van lief en leed van de Mulkenaren verbonden zijn.

De tijd dringt, verleden jaar werden te Tienen «Het Negronihuis» en «Het Schip» gesloopt om redenen van onbewoonbaarheid en straatverbreding; ik vrees dat dit eerlang ook het lot zal zijn van het vroegere koor van de Mulkkapel.

Robert MORREN

DE VERDWENEN KAPEL VAN VRIJTHOUT

Een duistere episode in de geschiedenis van de wonderbare kruisen van Asse, vormen de oorsprong en verdwijning van de kruiskapel van Vrijthout. Wat we praktisch wisten over dit bedehuis, staat te lezen in de aantekeningen van het boekje van onderpastoor A. Mertens: «De geschiedenis der twee mirakuleuze kruisen van Assche» (1). Wij publiceren zijn tekst als aanhangsel bij dit artikel. Samen met de tegenwoordige eigenaar van het hof van Vrijthout, Marcel De Clippele, hadden wij enkele losse gegevens over deze kapel verzameld voor het kruisnummer van «Ascania» (2). We deden sedertdien nog opzoekingen in het archief van het aartsbisdom Mechelen en ontdekten daar een viertal dokumenten, die ons de geschiedenis van deze kapel klaar-der maken. Een grondig en sterk gedokumenteerd artikel van José Anne de Molina over het «waterkasteel» van Nieuwermolen, dat lange tijd eigendom was van de familie Verreycken, laat ons toe enkele punten duidelijker te lokaliseren (3). Wij trachten in dit artikel een overzichtelijk beeld van deze kapel te geven, maar wij zullen hierbij, met het oog op latere geschiedschrijving, enkele onopgeloste punten aanstippen.

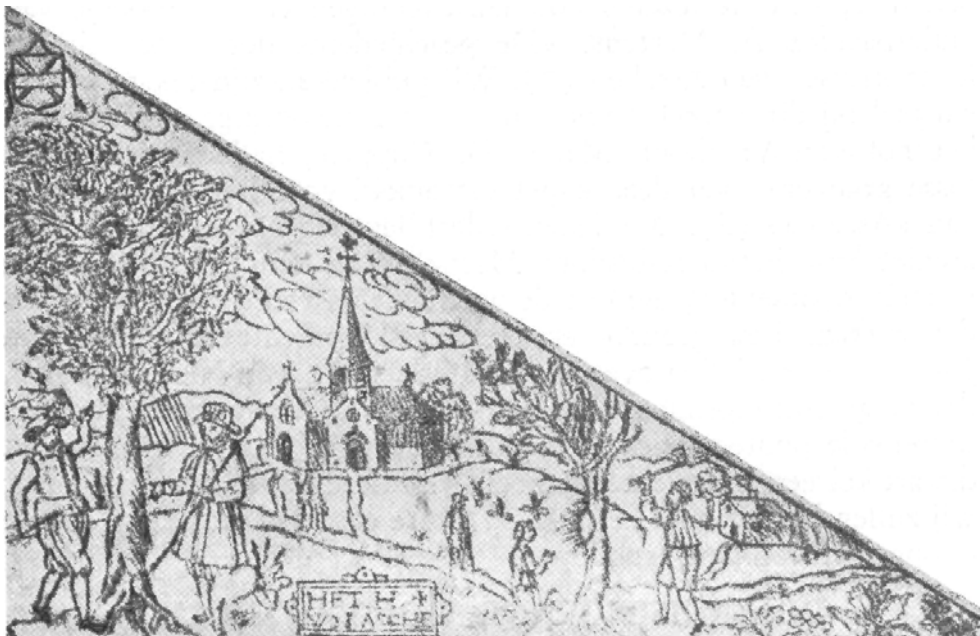
DE KRUISLEGENDE VAN VRIJTHOUT

In de kruiskapel van de kerk van Asse bevinden zich twee mirakuleuze kruisen. Het eerste draagt geen Kruis-Lieven-Heer. Het zou gemaakt zijn uit een elzenboom van Kruisborre. Een arm vrouwtje wilde de hostie van haar paaskommunie voor een som geld naar goddeloze Joden dragen. Onderweg kreeg ze wroeging en wierp haar hostie in de holte van een dorre elzenboom. Deze begon opnieuw te bloeien. Groepen mensen stroomden toe om dit wonder te zien. Een boer, vertoornd over die volkstoeloop en de schade zo veroorzaakt aan zijn land, wilde de els omkappen. Bloedige spaanders vielen echter in kruisvorm op elkaar. Deze gebeurtenis wekte natuurlijk nog meer beroering onder het volk. De berouwvolle bekentenis van het vrouwtje bracht de uitleg voor dit mirakel. Uit die els werd dan het eerste wonderbare kruis van Asse gesneden. Het werd ter verering in de parochiekerk van Asse geplaatst. De datum van deze gebeurtenis kan niet met benadering worden vastgesteld. Een traditie

- (1) De geschiedenis van de heilige kruisen van Asse werd verhaald door onderpastoor A. Mertens: *Geschiedenis der twee mirakuleuze Kruisen van Assche* (Brussel; Adriaens, 1862) en door G. Kurth: *Geschiedenis der mirakuleuze kruisen van Assche* (Assche, drukk. Frans Van Achter, 1912).
- (2) M. De Clippele - J. Spanhove: *De kapel van Vrijthout (Ascania)*, 1962, nr. 3, blz. 26).
- (3) J. Anne de Molina: *Le Château de Nieuwermolen (Recueil Généalogique et Héraldique)*, 1960, blz. 12-74).

spreekt van de jaren 1200. Op de plaats van dit mirakel werd bij een bron of borre door pastoor Hendrik Calenus in 1622 de kapel van Kruisborre gebouwd (4).

Naar dit wonderbare kruis kwamen vele mensen op bedevaart. Het gebeurde dan dat een groep pelgrims aan het hof van Vrijthout gekomen, aan de pachter de weg naar het H. Kruis vroegen.

Het oudst bekende bedevaartsvaantje van de H. Kruisen van Asse.

We merken op dit vaantje links de notelaar van Vrijthout, waarin het tweede wonderbaar kruis van Asse verschijnt. Rechts zien we het arme vrouwje, dat een Hostie in een dorre els wierp en de boer die deze boom omkapt. In het midden prijkt de kerk van Asse, afgebeeld met de hoge toren, die bij de verwoesting van 1684 verdween. Dit vaantje zou kunnen dateren uit het jaar 1641, toen Jaak Schoevast 1500 zulke «vaenkes» voor Asse drukte.

Deze spotte: «O dwaze en verdoolde mensen, waarom hebt gij in dit kruis zulk geloof en vertrouwen, waarom komt ge van zo verre, waarom doet ge zo een vermoeiende tocht?» Hierop antwoordden de vrome bedevaarders: «Ja, vriend, is het niet goed het teken van onze verlossing te eren, waardoor God als we het goed verstaan, dagelijks te Asse de bedrukte en gebrekkelijke mensen wonderbaar vertroost?». De pachter schudde echter minachtend het hoofd en met een wijzend gebaar naar zijn notelaar lachte hij: «Het zij wat het wil! Ik geloof er niet méér aan dan aan een kruis, dat in mijn notelaar zou staan.» De pelgrims die het wijzend gebaar van de boer volgden, zagen tot hun verbazing een kruisbeeld in de notelaar hangen. De geestelijke en burgerlijke overheid kwam zich van dit tweede kruiswonder overtuigen en bracht dit tweede H. Kruis in processie naar de parochiekerk.

(4) L. Ceyskens: Pastoor Calenus (Ascania, 1961, nr. 3, blz. 28).

Deze gebeurtenis nabij Vrijthout zou te dateren zijn rond 1335, rond het sterfjaar van Robrecht van Grimbergen, heer van Asse, gehuwd met Maria de Brabanson. Deze laatste verkreeg op 10 november 1337 van paus Benediktus XII een bulle met aflaten voor allen die het H. Kruis kwamen vereren. Dit tweede H. Kruis staat nu nog in het open tabernakel van de kruiskapel der parochiekerk. Dit beeld van de gekruisigde Kristus is opgehangen aan een ruwe boomtak. Het is 80 cm. hoog en 61 cm. breed. Het hoofd draagt geen doornekroon, wel een rijke koninklijke kroon. Het kruisbeeld vertoont op de linkerszijde een wonde en het hoofd is naar die kant gewend. Het geheel is geschilderd en met een voorkleed of colobium, een soort mouwloze tunica, omhangen.

We stuurden van dit kruis afbeeldingen naar een der grootste kruiskenners van de wereld, Dr. Paul Thoby, auteur van het bekende boek: «Le crucifix des origines au Concile de Trente» (1959) (5). Hij gaf er volgende bedenkingen bij: «Quant au crucifix même, il est évidemment du XVIe siècle: perizonium court avec chute, pieds croisés en adduction, jambes allongées, anatomie non byzantine, visage apaisé. Tout concourt à donner cette date; peut-être existait-il sous la couronne d'orfèvrerie une couronne d'épines mais comme à cette époque cette couronne d'épines était souvent postiche, peut-être a-t-elle été retirée pour faire place à la couronne royale.» (6). Opmerkelijk voor de etimologische interpretaties van de 19e eeuw is wel, dat men onder pastoor Mertens Vrijthout doet afstammen van Frya, de naam van de Germaanse godin. Vrijthout en Vrijdag zouden volgens hem dezelfde oorsprong hebben. Het mirakel van het tweede kruis zou dan ook gebeurd zijn op die plaats om het kruis te laten overwinnen op een afgodendienst (7). De werkelijke interpretatie van de naam is echter minder romantisch. Vrijthout is een plaatsnaam die meer voorkomt, vooral onder de naam Vre-bos. Zulke bossen waren omheind en beschut en de inwoners mochten er hun vee niet indrijven (8).

DE KAPEL

De plaats van de verschijning van het tweede kruis werd natuurlijk een begankenisplaats. Weldra werd daar ter gedachtenis aan het kruiswonder een kapel opgericht. In het archief van het aartsbisdom ontdekten wij over de oorsprong van die kapel een helder dokument. In een manuaal van pastoor Henricus Calenus (1609-1624) vonden we een los blad papier, waarop in mooie Gotische letter de oorsprong van de kapel van Vrijthout wordt opgehelderd. Met behoud van woordkeuze en stijl geven we de inhoud van die tekst in moderne spelling weer :

(5) Dr. Paul Thoby: Le crucifix des origines au concile de Trente (Nantes, 1959). Er verscheen in 1963 een bijvoegsel van dit werk.

(6) Dr. Paul Thoby (Ascania, 1962, nr. 3, blz. 74).

(7) A. Mertens (aangehaald werk, blz. 111).

(8) J. Lindemans: Toponomie van Asse (blz. 201).

«De kapel bij het pachthof te Vrijthout onder Asse heeft doen maken de eerbare, diskrete en voorzienige juffrouw Henriette Madoets, weduwe van wijlen jonkbeer Kristoffel Heinrich in het jaar onzes Heren 1522 in het begin van mei. Ze heeft in diezelfde kapel gefundeerd een mis alle vrijdagen ten eeuwigden dage op te dragen ter ere Gods en uit dankbaarheid voor zijn grote liefde, dat Hij zich also gewaardigd heeft en vernederd op die plaats het teken van onze zaligheid en verlossing zo wonderlijk te vertonen. Bid voor hare ziel. *Requiescat in pace.*» (9)

Deze tekst maakt de indruk in steen gekapt in een muur van de kapel te zijn aangebracht. De vraag om gebed voor de ziel van juffrouw Madoets lijkt vooral in die richting te wijzen.

Onderpastoor Mertens heeft bovenstaand dokument voorzeker nooit gezien, want anders zou hij niet schrijven: «dat NIET juffrouw Madoets, die vreemd aan de streek was en van Sint-Truiden, de stichtster is van de kapel» (10). Hij ziet in deze vrouw alleen de stichteres van de fundatie van missen. We weten ook niet waarop hij juist steunt om Henrica Madoets uit Sint-Truiden te laten afstammen. Ze stamde waarschijnlijk uit Brussel. Door bemiddeling van José Anne de Molina, de historiograaf van Nieuwermolen, ontvingen we afschrift van dokumenten die ons toelaten juffrouw Madoets nader te situeren. Een manuscript uit de koninklijke bibliotheek van Brussel geeft een genealogie van de familie Madoets (11). We vinden daarin vermeld:

Nikolaas Madoets × Margareta Brants (bastaard van de hertogen van Brabant).

Alexander Madoets × Margareta de Loose (huwelijk op 7 mei 1394).

Joost Madoets × Maria van Assche.

Alexander Madoets × Margareta (van) Appelterre.

Joost Madoets × Anna Pluckmans (huwelijk op 5 mei 1429).

Willem Madoets × Elburgis van Swaelen.

Gabriël Madoets × Johanna Donckers. Gabriël Madoets was meester van de rekenkamer te Brussel en sekretaris van de hertog van Bourgondië. - Uit dit gezin stamden af:

Henrica Madoets × 1 Christoffel Dushem - 2 Jan Van Houthem Overmeier van Halen,

Maria van Houthem × Willem 's Groots van 't land van Luik.

Johanna Madoets × Godfried de Maeyer, raadsheer van de raad van Brabant (huwelijk 6-4-1540).

Alexander Madoets × Maria de Walsche. Alexander was grefier van het geestelijk hof van Kamerijk,

Alexander Madoets × Johanna van Boxwilde,

Petrus Madoets † 1572 × Johanna van Morckhoven,

(9) Losse mappen over Asse (archief aartsbisdom Mechelen).

(10) A. Mertens (aangehaald werk, blz. 110).

(11) MS. 1208, f° 49 K.B. (Jaerens).

Kaart van Vrijthout.

Deze foto werd genomen uit het kaartboek van 1697, berustend op het gemeentehuis van Asse. We merken drie gebouwen op van de hoven van Vrijthout, met vooraan het silhouet van de kapel. De bredere veldweg links is nu verdwenen.

Alexander Madoets † 1628 × Amelberga Blijleven (kinderloos).

Uit deze stamboom blijkt dat Henrica Madoets een dochter is van Gabriël Madoets en Johanna Donckers. Ze huwde een eerste keer met Christoffel Dushem. Bovenstaand dokument spreekt van Christoffel Heinrich. Misschien staan we in dit dokument voor twee voornamen. Daar de vader van Henrica Madoets, meester van de rekenkamer van Brussel en sekretaris van de hertog van Bourgondië was, stamde ze waarschijnlijk uit Brussel. Haar eerste man stierf reeds vóór 1522, omdat ze in het Mechels dokument vermeld staat als weduwe. Daar haar tweede man overmeier was te Halen, zal ze zich waarschijnlijk daarna in de streek van Sint-Truiden zijn gaan vestigen.

We weten niet juist welke relatie er bestaat tussen Henrica Madoets en Vrijthout. Er is geen bewijs te vinden, dat ze Vrijthout zou in leen gehouden hebben. Men ontmoet haar naam niet in het register van de schepenbank en het leenhof van Bijgaarden uit haar tijd. Wel weten we, dat Vrijthout tot december 1622 eigendom was van Willem van Weeseren (12).

We kunnen dan ook niet verklaren onder welke titel ze op het goed van Vrijthout een kapel kon laten oprichten.

De dochter van Henrica Madoets, Maria van Houthem, gesproten uit het tweede huwelijk, wordt in het visitatierapport van 1614 door landsdeken Calenus vermeld als wonende te Sint-Truiden (13) en deze pastoor stipt ook aan in zijn verslag over de beneficië van de landdekenij Aalst in 1619, dat de erfgenamen van Maria Van Houthem in Sint-Truiden woonden (14). Maria Van Houthem wordt in deze twee archiefstukken bevestigd van de fundatie in de kapel van Vrijthout genoemd. De familie Verreycken die in 1587 het domein van Nieuwermolen (15) en in 1622 het goed van Vrijthout kocht (16) is niet verwant met de familie Madoets-Van Houthem.

De kapel van Vrijthout stond volgens de afbeeldingen die we hierbij uit kaartboeken publiceren, langs de Vrijthoutdreef vóór de gebouwen van de Vrijthouthoeve. We merken op die kaarten duidelijk het silhouet van een torentje. Het lijkt een Gotische kapel geweest te zijn, opgetrokken uit witte natuursteen. Resten van die stenen zijn verwerkt in het tegenwoordige kruiskapelletje van de Neerstraat te Asse. Een voetstuk van een kolom uit deze kapel wordt als een kostbare relikwie bewaard op het landgoed «Borchstad» bij de eigenaar van het hof van Vrijthout, M. De Clippele. Dit voetstuk wijst er op, dat de kapel van Vrijthout

(12) Schepenbanken arrondissement Brussel, schepenbank Bijgaarden, nr. 766, deel 2, blz. 92 (rijksarchief Brussel).

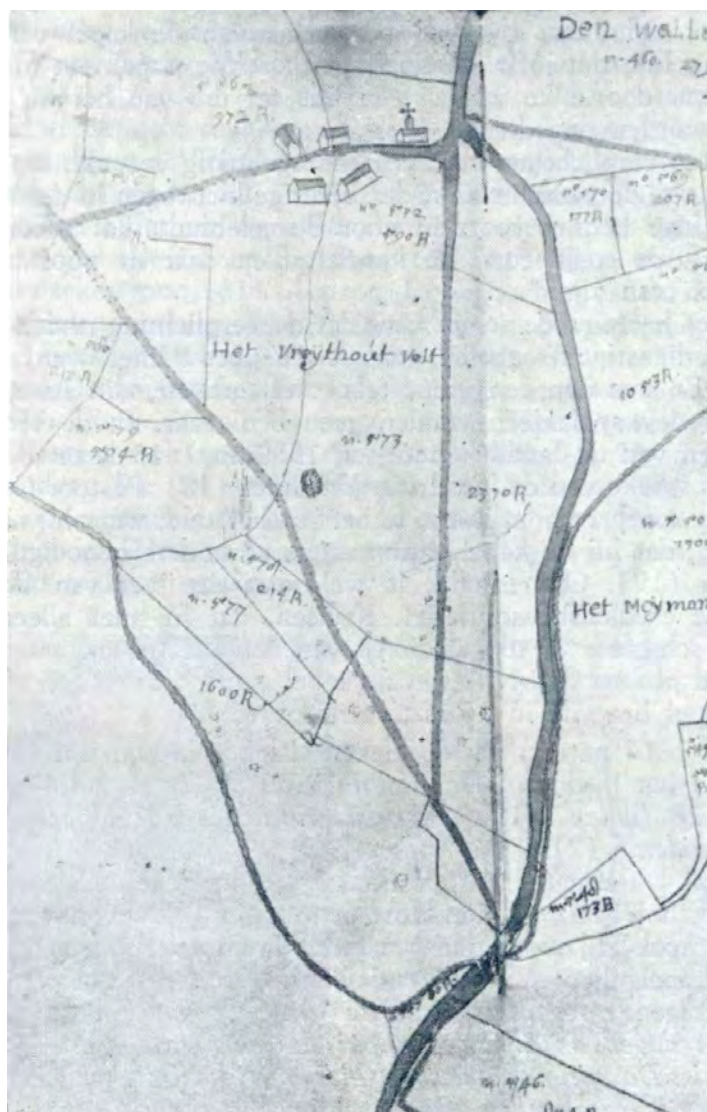
(13) Dekanale verslagen (rijksarchief Gent).

(14) J. Spanhove: De kerkelijke beneficië van de Brabantse parochies van de landdekenij Aalst (Eigen Schoon - De Brabander, XLV jg, blz.).

(15) J. Anne de Molina (aangehaald werk, blz. 37).

(16) Schepenbanken arrondissement Brussel, schepenbank Bijgaarden, nr. 766, deel 2, blz. 92 (rijksarchief Brussel).

hout ruim en mooi geweest is. Het inwendige van de kapel lijkt zeer verzorgd geweest te zijn. Pastoor Calenus noteert in 1613, dat de kapel met vensters en andere benodigdheden werd voorzien (17). In de dekenij van Asse bewaart men nu nog een

Kaart van Vrijthout.

Naar het kaartboek van het gasthuis van Asse, daterend van 1710-1715.

De tekening is primitief, maar de kapel vóór de gebouwen is duidelijk gesitueerd.

paneelschildering, die vroeger in de kapel van Vrijthout zou gehangen hebben. Het is een werk van een Vlaams primitief. Oorspronkelijk lijkt het een drieluik geweest te zijn, dat misschien wel boven het altaar was aangebracht. Het stelt Kristus voor,

(17) L. Ceyssens (aangehaald werk, blz. 28).

rechtstaande in het graf, met de tekenen van zijn H. Lijden. Het bloed van zijn Hart drupt in een kelk. Twee engelen openen opzij draperieën.

DE STICHTING

Het dokument over de oorsprong van de kapel vermeldt uitdrukkelijk, dat juffr. Madoets in diezelfde kapel een fundatie deed, waardoor elke vrijdag een mis ter ere van het H. Kruis moest worden opgedragen.

Deze verplichting werd zeer onregelmatig vervuld. De verre afstand van de parochiekerk, de slijkerige kleiwegen in de winter, het geringe bedrag voorzien voor de celebrant, het tekort aan priesters, de strijd rond de kapel, zullen daar de voornaamste oorzaken van zijn.

Het heeft er de schijn van, dat de verplichting onder en na de godsdienstige troebelen van de 16e eeuw niet werd uitgevoerd. Er was dan een groot tekort aan priesters in Asse, zelfs de gewone kapelanieën vonden geen bedienaar. In de visitatieverslagen van de landdeken tussen 1580 en 1613 is er dan ook nergens sprake van de kapel van Vrijthout (18). Pastoor Calenus lijkt die kapel weerom in ere te hebben hersteld, want hij noteert in 1613, dat hij de kapel van vensters en andere benodigdheden voorzag (19). Opmerkelijk is wel voor de ijver van Calenus voor de eredienst van de H. Kruisen, dat hij niet alleen een boekje schreef over die eredienst van de H. Kruisen, maar juist honderd jaar na de bouw van de kapel van Vrijthout een nieuwe kruiskapel bouwde in 1622 te Kruisborre (20).

In 1614 noteert pastoor-deken Calenus in zijn jaarlijks verslag aan het bisdom: «*De stichting van de kapel van Vrijthout brengt 10 gulden op. De begeefster is Maria Van Houthem van Sint-Truiden*» (21).

Op 4 februari 1614 verkreeg pastoor-deken Calenus van aartsbisschop Matthias Van Hove een vaste regeling voor de dienst in die kapel. Hij vroeg dan een reductie voor de missen van een zestal kapelaniën. Voor de missen in de kapel van Vrijthout werd volgende regeling getroffen: «*In deze kapel wordt om de veertien dagen op vrijdag een mis opgedragen ter ere van het H. Kruis. De mislezer ontvangt hiervoor jaarlijks tien gulden tot die intentie geschonken. De kapel immers ligt op een half uur afstand van de parochiekerk.*» We merken dat de wekelijkse mis herleid werd tot een veertiendaagse (22).

In 1619 lijkt de toestand verder ontwikkeld. Pastoor Calenus stelde op 3 juli 1619 een uitgebreid verslag op voor het aarts-

(18) Dekanale verslagen (rijksarchief Gent).

(19) L. Ceyssens (aangehaald werk, blz. 28).

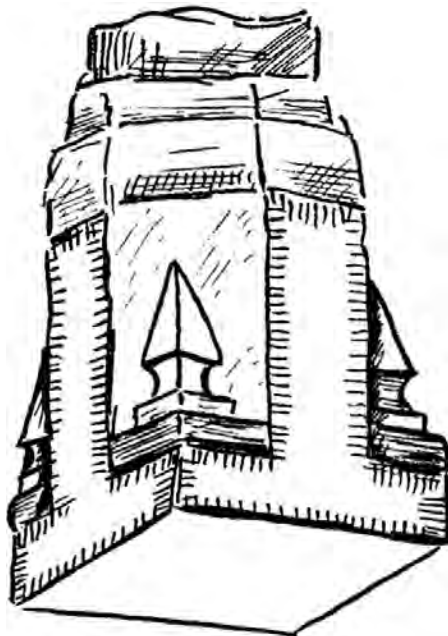
(20) L. Ceyssens (aangehaald werk, blz. 28).

(21) Dekanale verslagen (rijksarchief Gent).

(22) Bundel uit het dekanaal archief van Asse. Een kopie van dit dokument berust ook in de losse mappen over Asse op het archief van het aartsbisdom Mechelen.

bisdom over de beneficië op de parochie Asse. Over de kapel van Vrijthout schrijft hij: «*In de kapel van Vrijthout is er een stichting van missen, die omtrent 9 gulden per jaar opbrengt. Elke week wordt er een H. Mis opgedragen met vrije intentie. Elke maand een tot intentie van de stichter volgens reductie toegestaan door de aartsbisschop. De begevers van de stichting zijn de erfgenamen van Maria Van Houthem, die in Sint-Truiden wonen*» (23).

Hier wordt teruggegaan naar de regeling van de wekelijkse mis, maar met de lichte verandering van vrije intenties. Voor de tweede maal vinden wij in een kerkelijk dokumēt de naam van Maria Van Houthem vermeld. Ze lijkt volgens die dokumēnten gestorven te zijn tussen de jaren 1614-1619. Haar dood moeten we voorzeker rond 1617 plaatsē. In het archief van M. De Clippele vonden we een tekst, getrokken uit de papieren van de schepenbank van Groot-Bijgaarden, die spreekt over het verhef van twee lenen van het hof van Vrijthout op 14 augustus 1617 «*over die doot van wijlen jouftr. Maria Van Houthem*» (24). Hierbij staat ook vermeld dat het domein van Vrijthout dan 16 bunder telde. De vermelding van de plaatsnaam Sint-Truiden heeft onderpastoor A. Mertens waarschijnlijk verleid om ook haar moeder, Henrica Madoets, de stichteres van de kapel, uit die stad te laten afstammen.

Kolom van een voetstuk van de kapel.

Als een historisch pronkstukje wordt dit voetstuk op het landgoed Borchstad te Asse, bij de heer De Clippele, eigenaar van het hof van Vrijthout, bewaard. De omvang ervan spreekt wel voor de grootte van de kapel.

(23) J. Spanhove: De kerkelijke beneficië van de Brabantse parochies van de landdekenij Aalst (Eigen Schoon - De Brabander, XLV, blz.).

(24) Archief M. De Clippele, Borchstad, Asse.

Uit een later visitatieverslag van landdeken Niklaas De Walsche blijkt, dat de missen in de kapel van Vrijthout zeer onregelmatig werden opgedragen. Hij noteert in 1657: «E. H. Maurits Mortier vervult zijn plicht van 4 missen op te dragen in de parochiale kerk van Asse (als bedienaar van de kapelaniij van Sint Anna en Barbara) en één mis in de kapel van Vrijthout NIET» (25).

Lijk we verder zullen zien uit de strijd tussen de heren van Nieuwermolen en de geestelijkheid van Asse, weigerde de heer van Nieuwermolen in 1683 het legaat van 10 gulden per jaar voor de mislezer te betalen en in 1688 wordt er geen mis meer gelezen, omdat de Heer van Nieuwermolen de sleutelmacht over die kapel opeist. Dit brengt ons echter tot de strijd om de kapel tussen de eigenaars van Nieuwermolen en de priesters van Asse.

DE STRIJD ROND DE KAPEL

De weerklank van de strijd rond de kapel vinden we hoofdzakelijk in de verslagen van de landdekens tussen de jaren 1683-1695. Deze strijd ging volgens deze rapporten hoofdzakelijk over het betalen van 10 gulden per jaar aan de mislezer en over de sleutelmacht van de kapel. De heer van Nieuwermolen eiste het openings- en sluitingsrecht van de kapel voor zich op. Wij hebben de tekst van de rapporten terug opgezocht en laten die vertaalde Latijnse teksten spreken. Ze zijn duidelijk.

In 1683 vermeldt landdeken Egidius Van der Borgh, tevens pastoor van Asse, reeds moeilijkheden. Ze gaan vooral over het betalen van de mislezer. «In de kapel van Vrijthout was men gewoon om de veertien dagen een mis ter ere van het H. Kruis op te dragen. Hiervoor ontving de celebrant 10 gulden per jaar, omdat de kapel een half uur van de parochiekerk verwijderd is. Deze tien gulden waren tot dat doel geschonken. In feite worden de missen niet meer opgedragen, omdat er geen betaling meer geschiedt. De burggraaf Du Broeucq, erfgenaam van de wereldlijke heer, meent dat men hem een echt bewijs van dit legaat dient voor te leggen. Zolang dit niet is voorgelegd meent hij de missen waar ook te mogen laten opdragen» (26).

Het verslag van 24 juli 1688, dat van de hand van deken Van Papenbroeck zou zijn volgens onderpastoor A. Mertens, drukt op een nieuwe moeilijkheid. De heer van Nieuwermolen wil zelf beslissen over het openen en sluiten van de kapel. De geestelijkheid is hiermee niet akkoord.

«Er zijn (in Asse) drie kapellen buiten deze van het gasthuis: de kapel van St.-Hubertus te Asse-ter-Heide, de kapel van het H. Kruis te Kruisborre en de kapel van het H. Kruis te Vrijthout. In de twee eerste wordt regelmatig mis gelezen. In de derde niet meer sedert 4 jaar wegens de moeilijkheden met burggraaf Du Broeucq, die te Nieuwermolen woont, een plaats onder het

(25) Dekanale verslagen van de landdekenij Aalst (rijksarchief Gent).

(26) Dekanale verslagen van de landdekenij Aalst (rijksarchief Gent).

dorp Sint-Ulriks-kapelle. Hij wil erkend worden bij de opening en sluiting van kapel. Er werd voor de gesloten kapel gebeden in 1687 en 1688» (27). Dat bidden voor een gesloten kapel lijkt te wijzen op misnoegdheid van het volk.

Het verslag van 24 oktober 1695, volgens onderpastoor Mertens opgesteld door de deken Sophie, vermeldt een lichte mildering in de houding van de burggraaf. «*Binnen de grenzen van de parochie Asse zijn er drie kapellen: de kapel van Sint-Hubertus te Asse-ter-Heide, de kapel van het H. Kruis te Kruisborre en de kapel van het H. Kruis te Vrijthout. Deze kapellen zijn onderworpen aan de bisschop. In de twee eerste worden missen opgedragen. In de derde is sinds lang niet meer gecelebreerd wegens moeilijkheden veroorzaakt door de tijdelijke heer, de burggraaf Du Broeucq, die te Nieuwermolen woont onder het dorp van Sint-Ulriks-Kapelle. Deze heer wil erkend worden voor het openen en sluiten van de kapel. Hij eist, dat de pastoor aan hem de sleutels zou vragen. Zo werden er daar geen missen meer gelezen maar voor de gesloten deur van de kapel werd soms een preek gehouden. Daar de tijdelijke heer dit niet wenste heeft hij de kapel weerom geopend en soms wordt er nog eens in de kapel van Vrijthout een mis opgedragen» (28). Deze gespannen toestand tussen de heren van Nieuwermolen en de geestelijkheid en gelovigen van Asse zou aanleiding worden tot het verval van de kapel. Niemand droeg immers nog een duidelijke verantwoordelijkheid.*

Luchtfoto van het kasteel van Nieuwermolen.

Dit kasteel is gelegen in de heerlijke, bosrijke vallei van de Nieuwermolenbeek. Dit kasteel werd in 1587 door de familie Verreycken gekocht. Uit deze familie stamde Karel Ignatius Florent Verreycken, gehuwd met Isabella Clara Victoria de Bousies, die rond 1683 in strijd kwamen met de geestelijkheid van Asse over de kapel van Vrijthout.

(27) Dekanale verslagen van de landdekenij Aalst (rijksarchief Gent).

(28) Dekanaal verslag over Asse, 1695 (kopie, rchief Ascania).

DE HEREN VAN NIEUWERMOLEN

Uit de verslagen blijkt, dat de moeilijkheden vooral gerezen zijn tussen de pastoors van Asse en de heren van Nieuwermolen. Over de pastoors van Asse tussen de jaren 1683-1750 zijn we goed ingelicht. Het waren E. Van Der Borght (1670-1687), Paschasius Cole (1687-1709), Cornelius Van Den Daele (1709-1719) en Egidius De Witte (1719-1750) (29).

De heren van Nieuwermolen waren de Verreyckens. Nieuwermolen is een plaats op de grens tussen Asse en Sint-Ulriks-Kapelle. De naam duidt op het molenhuis gelegen nabij de Nieuwermolenbeek, de vijvers van het kasteel van Nieuwermolen en het aanpalende Bukenbos. De geschiedenis van het kasteel van Nieuwermolen en zijn bewoners kennen we door een grondige en merkwaardige studie, welke José Anne de Molina er over liet verschijnen in «Recueil de l'office Généalogique et Héraldique».

Het domein van Nieuwermolen, dat door erfenis aan de kinderen Absalons was gekomen in 1587, werd dit jaar op 1 oktober door Louis Verreycken gekocht. De Verreyckens waren oorspronkelijk een Noord-Nederlandse familie. Ze vormde in het rijk van Keizer Karel een groep hoge en trouwe ambtenaren. Het Spaans regiem omgaf zich gaarne van hogere funktionarissen uit de burgerstand. Hier vond men vaak verknochter en bekwaamer elementen dan bij een al te zelfstandige adel.

Louis Verreycken, die het domein kocht was door Don Juan tot eerste staatssekretaris benoemd. Hij speelde een voorname rol onder Alexander Farnèse en Albrecht van Oostenrijk. Zo hielp hij het twaalfjarig wapenbestand tussen Noord en Zuid bewerken, hielp hij tot het tot stand komen van de Blanco-Vrede van Vervins tussen Filips II en Hendrik IV.

Met de gegevens uit het artikel van José Anne de Molina is het mogelijk de opeenvolgende eigenaars van het domein Nieuwermolen te doen kennen. Louis Verreycken × Louise Micault kocht het domein op 1 oktober 1587. Hun zoon E.H. Hendrik Verreycken, kanunnik van het kapittel van Mons erfde dit goed in 1622. Bij zijn dood in 1644 liet hij Nieuwermolen aan zijn broer, Louis Frans Verreycken gehuwd met Anna Maria de Busleyden. Deze verwierf de hoge rechtsmacht over Bonlez, zodat men hem soms geciteerd vindt als baron van Bonlez. Het domein kwam door erfenis in de handen van hun zoon Lambert Verrÿcken maar voor korte duur, want hij werd Kapucien en liet zijn bezit over aan zijn broer Peter Ignatius Verreycken. Deze was gehuwd met Maria Anna de Haynin die onder andere de titel droeg van edelvrouwe van Du Broeucq. Onder deze titel worden de heren van Nieuwermolen voortaan het meest geciteerd in de kerkelijke dokumenten. Petrus Ignatius Verreycken stierf in 1682. Zijn vrouw Maria Anna de Haynin overleefde hem tot 1694. Volgens A. Mertens zouden de moeilijkheden rond de

(29) J. Spanhove: de pastoors van Asse (Ascania, 1960, nr. 4).

kapel onder deze heer zijn ontstaan (30). Het is mogelijk doch we twifelen er aan, omdat het visitatierapport van 1683, dat het eerst melding maakt van de moeilijkheden, na de dood van Petrus Ignatius Verreycken valt en omdat het verslag uitdruk-kelijk zegt: «De burggraaf Du Broeucq, erfgenaam van de we-reldlijke heer, meent dat men hem een echt bewijs van dit legaat dient voor te leggen». Deze erfgenaam van de wereldlijke heer lijkt Karel Ignatius Florent Verreycken te zijn, zoon van voor-gaande, die in 1682 het eigendom van Nieuwermolen erfde. Karel Ignatius Florent Verreycken huwde te Lier in 1683 met Isabella Clara Victoria de Bousies. In 1695 werd het kasteel door de

Portret van Louis Verreycken

die in 1587 het domein van Nieuwermolen kocht.
Het domein van Vrijthout kwam echter eerst in 1622 in handen van de familie Verreycken.

Fransen die te Brussel hadden gebombardeerd, geplunderd en verwoest. Hij stierf op veertigjarige ouderdom op 22 november 1699. Hij liet dan een weduwe achter met zeven kinderen. Een achtste kleintje werd verwacht. Victoria de Bousies zou haar

(30) A. Mertens (aangehaald werk, blz. 110).

man 53 jaar overleven. Ze stierf op negentigjarige leeftijd op het kasteel van Nieuwermolen in 1752. In 1749 schreef deze burggravin een vinnige brief naar het aartsbisdom over de kapel van Vrijthout. We behandelen die verder. Opmerkelijk is wel, dat een dochter, juist van dit gezin, dat de meeste moeilijkheden rond de kapel veroorzaakte, begraven ligt in het koor van de kruis-kapel van de kerk van Asse. Nu nog kan men daar de grafsteen zien van jonkvrouw Claudia Florentia Victoria Verreycken. In haar testament, gemaakt op 19 december 1753, vroeg ze begraven te worden in het kruiskoor van de kerk van Asse, rechts van het altaar, waar ze vroeger de goddelijke diensten had bijgewoond. Ze wenste, dat een arduinsteen belegd met wit marmer en versierd met het wapen van haar familie haar graf zou bedekken. De tekst van de Franse grafsteen luidt: «*D.H.M. CI GIST DE-MOISELLE FLORENCE VICTOIRE DE VERREYCKEN, NEE VICOMTESSE DU BREUCQ DECEDEE LE 29 DECEMBRE 1753. R.I.P.* (31). Die strijd rond de kapel van Vrijthout stelt ons voor de vraag, hoe de heren van Nieuwermolen rechten op de kapel van Vrijthout konden doen gelden. Het goed van Vrijthout grenst aan het domein van Nieuwermolen. Oorspronkelijk behoorde het echter niet bij dit domein. In het Rijksarchief van Brussel berusten een paar dokumenten die het eigendomsrecht van de familie Verreycken op de goederen en de kapel van Vrijthout verklaren.

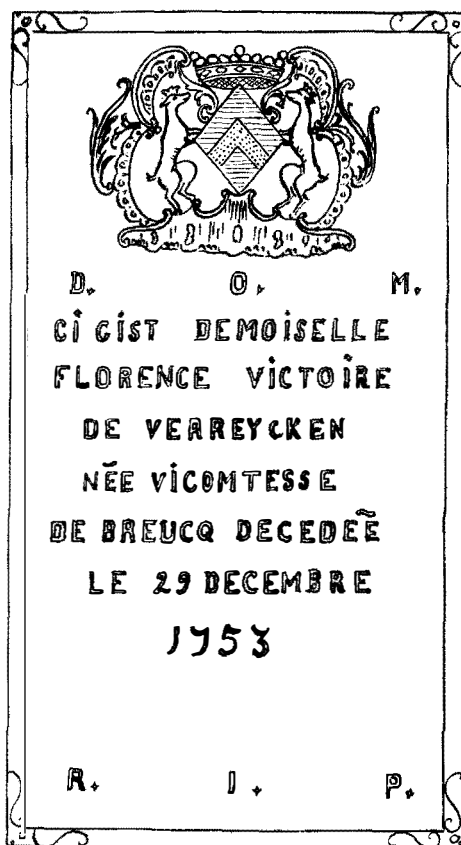
Een eerste dokument handelt over een leenrente op de goederen van Vrijthout. Deze rente bedroeg 33 gulden. Audiëntier Louis Verreycken verkreeg ze op 28 april 1599. De akte ervan werd op 7 mei 1599 in het register van het leenhof van Bijgaarden genoteerd. Deze rente bedroeg oorspronkelijk 75 gulden. Ze was gekonstitueerd voor het voornoemd leenhof van Bijgaarden op 14 november 1518. Het kapitaal in verband met 42 ringgulden werd op 5 juli 1577 afgelegd in de handen van Jonkheer Robert Van Hoff en diens echtgenote Anna Carnijn. Er wordt wel bepaald dat de rente gehypotekeerd was op de hoeve en goederen van Vrijthout maar hierbij is geen melding gemaakt van rechten op de kapel (32).

Daarom is het tweede dokument van heel wat groter belang. Hieruit blijkt dat jonkheer Hendrik Verreycken, later kanunnik te Mons, het hof van Vrijthout verkreeg met de rechten op de kapel op 7 december 1622. Het verhef daarvan gebeurde op 16 december 1622, als lenen van het leenhof van Groot Bijgaarden. Hij betaalde hiervoor 9000 gulden, die door zijn broer Louis Frans Verreycken betaald werden in de handen van pastoor en

(31) J. Spanhove: De grafstenen binnen de kerk van Asse (blz. 115). Hierbij kan aangestipt worden, dat Petrus Ferry Jozef Verreycken die volgens A. Mertens de kapel zou hebben laten afbreken, een broer was van Florentia Victoria Verreycken. Hij stierf in 1752 en werd in de kerk van Sint-Ulriks-Kapelle begraven.

(32) Schepenbanken Arrondissement Brussel, schepenbank Bijgaarden, nr. 766, deel I. blz. 64 en volgende (Rijksarchief Brussel).

landdeken Hendrik Calenus, procurator van Willem van Weeseren uit Brussel. Zo kennen we de eigenaar van de goederen van Vrijthout in 1622. Verder wordt in dit dokument nog eens de rente van 75 gulden, hierboven vermeld, besproken.

N. de Clappote 1928

Gravsteen van Florentia Victoria Verreycken.

In de kruiskapel van de kerk van Asse ligt deze grafsteen. Bovenaan merkt men het wapenschild der Verreyckens: op azuren veld een gouden keper. Twee herten houden het schild vast, dat een hoffelijke kroon draagt. Florentia Victoria Verreycken was de dochter van Karel Ignatius Verreycken en Isabella Clara Victoria de Bousies, die de strijd rond de kruiskapel van Vrijthout begonnen.

Een ogenblik zou men bij het lezen van onderstaand dokument kunnen denken, dat de woorden «*gerechtigheyt van der Capelle*» terugslaan op een rechtsmacht over het dorp van Sint-

Ulriks-Kapelle. De nadere bepaling echter «gelegen onder die prochie van Assche» sluiten die verklaring uit.

Hier volgt dan de letterlijke tekst van de verkoopakte van de goederen van Vrijthout aan de familie Verreycken in 1622 : «Alexandre Longin, heere van Groot Bijgaerden ende van onsen Leenhoeve van Bijgaerden, ende oick onder de prochien van Assche, Cobbehem, Capellen ende daeromtrent gelegen Saluyt... teneur van desen leenbrieve... voor... stadhoudere van desen leenhoeve ende... mannen van leene... gecompereert es heer HENDRIK CALENUS, licentiaet in de Heylighe Gotheyt, deken der Cristenheyt ende erfppastoir der woers prochie van Assche in den name ende van wegghen JONCKHEER GUILLAEMS VAN WEESEREN, van Bruessel, uyt crachte van... procuratie... acte notariael van Meester MICHIEL MAURISSENS... sevensten december 1622... mits de som van negen duysent Rinsguldens eens die hij... bekende ontfangen te hebben van heer Louys FRANCOIS VERREYCKEN, Riddere heere van Saerdt, Hammes, etc Raidt van Oirloghe, Audiencier ende eerste secretaris des Conincx ons Heere... vercocht heeft gehad ten behoeve JONCKER HENRICX VERREYCKEN, broedere des voorschreven Heere van Saert te wetene alsulcken buys, hoff, winninge, bosschen, beempden ende lande, MET DIE GERECHTIGHEYT VAN DER CAPELLE, gelegen onder die prochie van Assche, gemeynelijck GEHEETEN DE HOFFVE ENDE GOEDEN VAN VRIJDTHOUT, groot volghende onsen leenboeck, fol LIX sestiene bunderen, onder bogairden, eusselen, winnende lande ende wateren tot eenen vollen leene gehouden van onse voorschreven hove. Item noch tot eenen anderen apparten vollen leene 12½ dachwant lants, 5 dachwant weyde ofte heyde ende 10 dachwant meersch, die eertijds gecocht ende geacquireert syn geweest tegen wijlen Mren Leonaerdt de Coutereau, ende gespleten van sijne leengoeden van Cobbehem naer uytwijzen van selven leenboeck fol XVI ende oick volghende de vercrijgbriefve des voirgenoomten heere constituents, in date 11 octobris 1621, becommert ende belast met een leenrente van XXXIII Rinsguldens als reste van een meerdere rente aen voorschreven heere van Saert oft sijne medeerffgenamen sonder meer... verhef... betaling van de camerlinckrechten... sestiende decembris 1622» (33).

In een belastingkohier, daterend van het jaar 1671 vinden we nog eens de beschrijving van de goederen van Vrijthout met een duidelijke verwijzing naar de eigenaar van die goederen : de heer van Nieuwermolen, baron van Bonlez. Cornelis Van den Cruyce huurde dan «bet pachthofken, genoempt het Cleyn Vrijthout» dat 3 bunder, 2 dagwand en 74 roeden groot was. Ingel De Buyst huurde «bet pachthof, genoempt het groot pachthof» dat in weiden en meersen samen 33 bunder, 1 dagwand en 70 roeden groot was» (34).

(33) Schepenbanken Arrondissement Brussel, schepenbank Bijgaerden, nr. 766, deel II, blz. 92 (rijksarchief Brussel).

(34) Belastingkahier, 1671 (dekanal archief Assche).

HET VERVAL VAN DE KAPEL

Rond 1709 vinden we volgens gegevens uit het archief van M. De Clippele de familie Platteborse als eigenaar van Vrijthoutgoed (35). We begrijpen dan ook niet goed, hoe burggravin Du Broeucq in 1749 nog rechten kon doen gelden op de kapel van Vrijthout. Heel waarschijnlijk heeft burggravin Du Broeucq en haar kinderen Vrijthout verkocht wegens geldelijke moeilijkheden, die ze dan reeds ondervond. Ze had het kasteel van Nieuwermolen zelf met een hypotheek moeten belasten tot waarborg van een lening van 5000 gulden reeds vóór 1710 aangegaan bij de heer Rogier Van Der Noot, baron van Karloo (36). Waarschijnlijk heeft ze dan de rechten op de kapel van Vrijthout, die betwist waren, behouden. Wie de verkoopakte aan de familie Platteborse zou terugvinden, zou hier voorzeker klaarheid kunnen in brengen. In 1754 kocht de familie Anne het kasteel van Nieuwermolen zelf (37). We weten echter niet, of ze bij die gelegenheid ook «de gerechtigheyt over de Capelle» verwierven. In alle geval zal pastoor Ringler 4 jaar later in 1758 met het puin van deze kapel een klein devotiekapelletje bouwen nabij het centrum van Asse.

We beschikken over verschillende figuratieve kaarten, waarop de goederen van Vrijthout tussen de jaren 1696-1722 werden afgebeeld. In het gemeentehuis van Asse berust een kaartenboek uit 1696, in het archief van het gasthuis van Asse bevindt zich een kaartenboek daterend van de jaren 1710-1715. Bij M. De Clippele vindt men een grote kaart daterend van 1711. Op al deze kaarten staat duidelijk de kapel van Vrijthout afgebeeld. Op een kaart van 1722 behorend aan de kerk van Asse vindt men de kapel niet meer. Hierdoor kan men de indruk krijgen, dat de kapel tussen 1715-1722 zou verdwenen zijn. Dit is echter niet juist. De kapel bestond dan nog maar voorzeker in beschadigde toestand. Het bewijs daarvan vinden we in een brief van pastoor E. De Witte aan het aartsbisdom geschreven op 18 september 1729. In deze Latijnse brief reageert de pastoor op een ons onbekend schrijven van Zijne Eminentie Kardinaal Thomas Philippus de Alsatia de Boussu (1716-1759). Deze had uitleg gevraagd over de kapel van Vrijthout. *«De kapel waarover zijne Eminentie schreef staat nog, hoewel zonder dak gaaf in haar muren en die zijn nog in redelijk goede staat. Een som van omtrent 300 gulden zou volstaan om de kapel te herstellen. Er ontbreken weinig stenen, die door de landbouwers zouden weggehaald zijn (als het waar is). De kapel heeft geen inkomsten van goederen. Er is wel een stichting van één mis om de veertien dagen. Wie de bezitter is van die stichting of de verplichting wordt nageleefd en hoe de betaling van die 15 gulden geschiedt, weet ik niet»* (38).

(35) Archief M. De Clippele, Borchtstad Asse.

(36) J. Anne de Molina (aangehaald werk, blz. 48, nota 135).

(37) J. Anne de Molina (aangehaald werk, blz. 55).

(38) Mappen losse papieren over Asse (archief, aartsbisdom Mechelen).

Deze brief zet de toestand van de kapel duidelijk uiteen. We komen er de latere beschuldiging van de burggravin Du Broeucq, dat boeren stenen van de kapel weghalen, reeds in tegen. Van eredienst in deze dakloze kapel is er geen sprake meer.

In een wetenschappelijk artikel zou er geen plaats mogen zijn voor een romantische bedenking. We maken ze toch. In 1963 werden nabij het Sollenbos (Asse) terreinen gekocht door de paardefokker Mersy. Bij die gelegenheid werden twee lemen hoeven afgebroken. In een eiken balk van een dier huizen vond men volgend inschrift :

DIT HUYS IS NAER	†	MIJNEN SIN
ICK BID U EN	J H S	SPRECKT
DAER NIET		IN 11 MEY 1728

Dit huis lag op geen kilometer afstand van de kapel van VRIJTHOUT. De kapel stond in 1728 reeds vervallen zonder dak. De fantasie zoekt naar de mogelijkheid om die huisbalk in relatie te brengen met de vervallen kapel. De nuchtere historicus zal zich hiertegen verzetten. Ondertussen is dit wondere inschrift op een huisbalk die uitnodigt tot zwijgen in huis of misschien over de bouwtrant en ordening van dit huis, genoteerd (39).

Een tweede brief uit het archief van het aartsbisdom spreekt van verder verval van de kapel. Deze brief is van de hand van «*vicomtesse Du Broeucq*» geschreven op het kasteel van «*Nieuwermeul*» en daterend van 21 februari 1749. Dit schrijven is in het Frans gesteld. De burggravin, dan Isabella Clara Victoria de Bousies was 87 jaar oud. Haar man Karel Ignatius Florent Verreycken was reeds in 1699 gestorven. Haar huwelijk dateerde van 1683 (40). Ze heeft dus alle moeilijkheden rond de kapel meegemaakt. Haar hoge ouderdom legt voorzeker de slordige schrijfwijze en spelling van haar brief uit. Wie echter dit briefje aandachtig leest, merkt wel, dat de geest van die oude vicomtesse nog vinnig en levendig is en niet vrij van ironische diplomatie. Na eerst een voor ons onbegrijpelijke familiezaak te hebben behandeld, schrijft ze aan zijne Eminentie over de kapel :

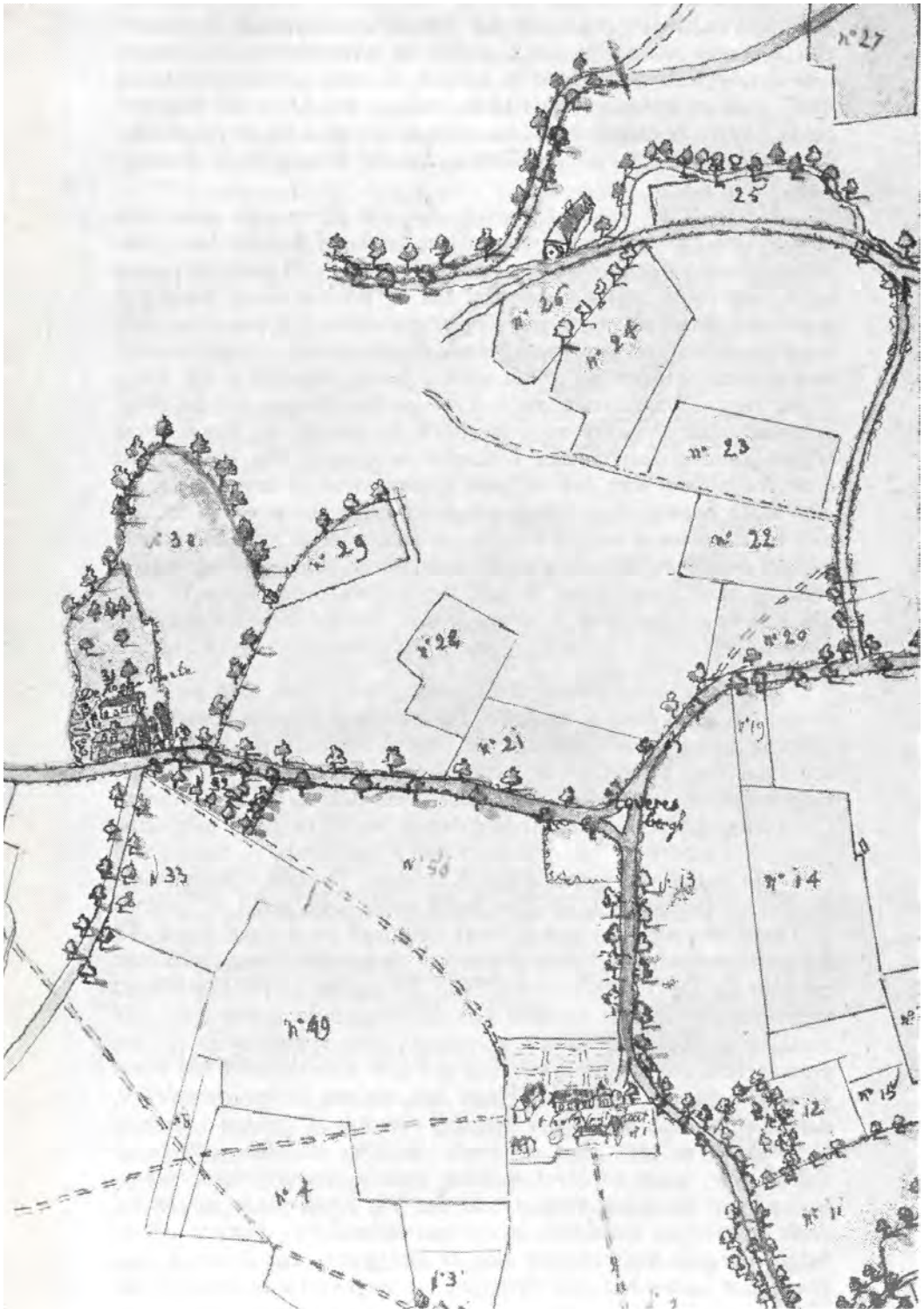
«Ik heb nog een zaak die mij op het hart ligt. Uw Eminentie herinnert zich nog wel, dat ik haar geschreven en zelfs gesproken heb over een kapel die ik zou willen afbreken. Ze heeft

(39) E. Van Den Broeck: Een huisbalk (Ascania, 1964, nr. 4).

(40) J. Anne de Molina (aangehaald werk, blz. 49).

Kaart van Vrijthout en Hoogpoort. →

Deze kaart berust in het archief van de h. M. De Clippele te Asse. Ze dateert van 1711. Vrijthout was dan in handen gekomen van de familie Platteborse en het domein zou onder hen gesplitst worden in de goederen van Vrijthout, onderaan, en de goederen van de Hoogpoort, links op de kaart afgebeeld. Onderaan, bij de gebouwen van Vrijthout, is de kapel nog te onderscheiden. Bovenaan merkt men de watermolen bij de vijver «*Rooibaert*». Opmerkenswaardig is wel de naam, gegeven aan een soort vluchtheuvel op de weg naar de Hoogpoort: Toverbergh.

geen fundamenten en gaat gans in puin vallen. De priesters van Asse zijn daartegen zeggende, dat het een ontering van de kruisen zou zijn. Na een tijdje wachten heb ik niet meer aangedrongen om U ook maar één steen te vragen, hoewel ik die zeer nodig had om mijn molen en sluis te herstellen. Dit heeft me heel wat geld gekost, niettegenstaande mevrouw de abdis van Bijgaarden de goedheid had me zoveel karren steen te bezorgen als ik nodig had.

Het valt me lastig te horen, dat die heren van Asse heer en meester spelen over mijn goed en de kapel hebben laten vernielen om de steen ervan te laten gebruiken - ik weet niet voor welk doel. Men zegt dat het was om de kerk te laten herstellen maar dan moet de kerk wel erg toegetakeld zijn als men daar zoveel natuursteen voor nodig had. Ik weet echter, dat veel steenen gediend hebben als steun voor schuren en stallen. Zo zijn... (*trois tierce*) verdwenen. Ik kan me niet indenken, dat de priesters van Asse de durf zouden gehad hebben er de hand op te leggen zonder daartoe aan U verlof te vragen. Zo gij hun dit hebt toegelaten, dan heb ik geen woord meer te zeggen, daar u dan moet overtuigd zijn, dat gij de meester zijt van al wat van ons is. Laat me u echter vragen, ik smeek er u om, ten minste de rest te mogen afbreken en die afbraak bij mij te mogen onderbrengen. Die gunst vraag ik aan Zijne Eminentie. Wees er verder van overtuigd, dat ik altijd in alle eerbied de zeer nederige en gehoorzame dienaars blijf van Zijne Eminentie...» (41).

Uit deze brief blijkt dat de burggravin zich nog als eigenares van de kapel beschouwt. De toestand van de kapel lijkt ellendig te zijn. We kunnen de woorden, waar de burggravin zegt: dat *trois tierce* van de kapel zijn verdwenen niet met zekerheid vertalen. Voorzeker dient hier twee derden of drie vierden te worden gelezen. Zeker is het dat de kapel in 1749 een ruïne was.

We hebben de indruk dat Kardinaal Thomas Philippus de Alsatia de Boussu ook op deze brief heeft gereageerd en pastoor E. De Witte weerom uitleg heeft gevraagd over deze kapel. Er steekt immers in het archief van het aartsbisdom een brief van pastoor E. De Witte daterend van 26 maart 1749. Deze brief werd dus een maand na deze van de burggravin geschreven. We vertalen de Latijnse tekst: «*De kapel van Vrijthout is op het grondgebied van de parochie Asse gelegen. Hierin werd een beneficium gesticht met verplichting van één mis om de veertien dagen, dat jaarlijks - als ik me niet vergis - omtrent 20 gulden opbrengt. Deze kapel is niet gans verwoest. Wegens de staat waarin ze sedert vele jaren verkeert, wilden enkele ijverige parochianen, vooral van de Broederschap van het H. Kruis haar herstellen, deels met eigen middelen, deels met aalmoezen, daartoe om te halen. Wegens bedreigingen van de burggravin Du Broeucq, zeggende dat ze verbod zou opleggen en wegens verandering in de*

(41) Losse mappen papieren over Asse (archief aartsbisdom Mechelen).

tijdsomstandigheden werd de uitvoering van dat plan uitgesteld tot een ogenblik dat deze een weinig gunstiger zullen zijn. We vragen Zijne Eminentie de burggravin er toe te brengen van dergelijke bedreigingen af te zien. Nooit zal de burggravin een steen mogen verleggen zonder verzet van onze gemeenschap. Jaarlijks is er op de kruisdagen processie naar het H. Kruis in voor-noemde kapel van Vrijthout...» (42).

De plannen van burggravin en pastoor stonden regelrecht tegenover elkaar. De burggravin vraagt toelating om de kapel verder af te breken terwijl de pastoor aanstuurt op wederopbouw. Pastoor E. De Witte had in 1731 op luisterrijke wijze de Broederschap van het H. Kruis heropgericht in Asse. Alle voor-aanstaanden van de parochie waren er lid van (43). Hij zelf was de hoofdman van die konfrerie. Op vergaderingen van het bestuur zal de kapel meer dan eens ter sprake zijn gekomen. Van de wederopbouw is echter niets in huis gekomen, tenzij een klein devotiekapelletje met de rest van de stenen in de Neerstraat te Asse gebouwd.

Handwritten text in Dutch, likely a signature or list of names. The text is written in cursive and includes the following names: "R. J. J. van Elswijck", "R. J. J. Mollemans", and "R. J. P. Slegers". The text is dated "1727".

Handtekening van Pastoor E. De Witte.

Hij schreef twee brieven aan het aartsbisdom, waarin hij aandrang op heropbouw van de vervallen kapel. Deze handtekening komt uit het «status animarum» dat pastoor De Witte in 1727 over Asse opstelde. Bij deze handtekening staan ook nog de namen van de toenmalige priesters vermeld:

H. F. Van Elswijck, onderpastoor; J. H. Mollemans, kapelaan;
P. Slegers, assistent.

HET KRUISKAPELLETJE VAN DE NEERSTRAAT

We beschikken over geen oorspronkelijke documenten over de bouw van dit kapelletje. We zijn aangewezen op de gegevens van onderpastoor A. Mertens (44). Pastoor Ringler die in 1752 pastoor van Asse werd, vond de kapel van Vrijthout in de erbarmelijke toestand, gelijk ze in 1749 door de burggravin Du Broeucq

(42) Losse mappen papieren over Asse (archief aartsbisdom Mechelen).

(43) J. Spanhove: De confrerie van het H. Cruys (Ascania, 1962, nr. 3, blz. 46).

(44) A. Mertens (aangehaald werk, blz. 108-111).

werd beschreven. Het volk echter kwam nog op de puinhoop bidden. Pastoor Ringler besloot in 1758 met de overgebleven stenen een klein devotiekapelletje op te richten dichtbij de parochiekerk van Asse in de Neerstraat langs de weg van de kruisprocessie. Dat mooie bedehuis staat daar nu nog. In de driehoekige top van dit kapelletje merkt men nog een steen met volgende initialen en datum:

*I.H.R. PAS. AS.
1758
F.V.D.B. I.T.S. Krs.*

We kunnen die initialen verklaren. Bovenaan staan de beginletters van de naam van de pastoor: Ignatius Henricus Ringler, pastoor van Asse en onderaan staan de namen van twee kerkmeesters: Frans Van Den Bossche, Jan 't Sas, kerkmeesters.

Wegens de urbanisatiewerken in 1963-64 werd het kapelletje dat op de bedding stond van de nieuwe weg: de Boekfoslaan enkele meters verplaatst. Het werd zorgvuldig afgebroken, de stenen genummerd en bij de heropbouw schreef de metser Juul Wauters zijn initialen J.W. in de kop van de kapel samen met het jaartal 1963.

Het Kruiskapelletje van de Neerstraat.

In 1758 liet pastoor Ringler uit het overgebleven puin van de kapel van Vrijthout dit kleine bedehuis oprichten. In 1963 werd het enige meter verplaatst wegens urbanisatiewerken. Z.E.H. De Coster, pastoor-deken van Asse liet het mooie Rococokruis (geen mirakuleus kruis lijkt men in de Nieuwe Gids schreef) kunstig herstellen bij de zusters Carmelitessen van Leuven. Het staat nu verborgen achter de tralies van de nis dezer kapel.

Wij hebben getracht een duidelijk beeld van de geschiedenis van deze kapel te schetsen. We hebben alle gevonden oorspronkelijke documenten in dit artikel gepubliceerd. Er zijn nog

een aantal duistere punten. Latere geschiedschrijvers kunnen verdere onderzoekingen doen over de stichteres Juffrouw Madoets, de begeefster Juffrouw Van Houthem, over het eigendomsrecht op de kapel van de familie Verreycken, over de wederopbouw van de kapel in de Neerstraat.

Ondertussen is hiermee deze kapel terug opgebouwd in hart en geest van allen die van Asse houden. We drukken hierbij de wens uit, dat Asse aan de hoeven van Vrijthout opnieuw minstens één kruisbeeld zou oprichten.

J. SPANHOVE, msc.

BIJVOEGSEL

In 1862 publiceerde onderpastoor August Mertens zijn boekje : Geschiedenis der twee Mirakuleuze Kruisen van Assche. Op het einde van dit boek laste hij ook enkele aantekeningen in. Zo vinden we daar onder de letter G van bladzijde 108 tot 111 zijn opvattingen over de kapel van Vrijthout. Latere geschiedschrijvers als D. De Grave en G. Kurth brachten geen nieuwe gegevens aan. Wij laten de tekst uit het zeldzaam geworden boekje van A. Mertens hier als bijvoegsel in oorspronkelijke spelling volgen.

«Van die kapel kunnen we niet veel bijhalen. Zij verhief zich in de helft van Vrijthoutsdreef, regts naer Capellen, waer heden nog die troppel huizen staet. Ze moet gebouwd zijn omtrent 1500. Calenus zegt, dat het eene schoone capel was en moet inderdaed groot geweest zijn, want de benedenplaatsen van de omstaende huizen, die geweldig groot zijn, heeft men met de blauwe steenen van de kerkvloer geplaveid, toen ze afgebroken werd.

Gelijk men voor de capel van Kruisborre eenen esschenboom groeyen laet, zoo verhief zich hier een notenboom op de plaets zelve, waer de overlevering zegt dat de boom stond die het kruisbeeld had gedragen. Die was er nog over eenige jaren.

Die capel was van gothieke bouworde; wij bezitten eene schildery er uit voortkomende die Christus verbeeldt regstaende in het graf met al de teekenen van Zijn heilig lijden en het bloed uit de wonde van zijn H. Hert in eenen kelk latende vloeyen; twee weenende engelen openen benevens Hem de draperijen van eenen troon. Deze schildery die blafturen gehad heeft, verraedt de mystieke school der Van Eycken.

Zekere Maria Van Houthem, doch wanneer weten wij ook niet, maekte aen de kerk iets van negen of tien gulden 's jaers voor de diensten in de capel te verrichten, die in 1614 door den bisschop van Mechelen Mathias Hovius gesteld werden op eene gelezene mis ter eere van het H. Kruis, alle over anderen Vrijdag. Doch daer er zoo veel toevlucht en devotie was tot die capel, bevoel de bisschop in 1619 op verslag van Calenus dat men er alle weken mis zou lezen doch maer eens in de maend tot intentie van de stichter.

Die dienst gebeurde er regelmatig, met grooten toeloop van geloovigen van Capelle, Bodeghem, Bijgaerden, Ternath enz. tot in 1684, toen de burggraef De Bruck die te Nieuwermolen woonde, de fundatie nimmer wilde betalen.

Hij hield staen dat het hem vrij stond die missen te laten lezen waer hy wilde, daerby, uit loutere eigenzinnigheid, schreef hy zich het regt toe de capel te openen en te sluiten naer willekeur en weigerde den sleutel an den Pastoor. Dit alles belettede de geloovigen niet hunne godvruchtige begankenis des vrydags voort te zetten. Dien yver ziende, bleef de Priester

zich wekelyks tot de capelle begeven, en daer men er niet in kon, vergeoegde hy zich met den Roozenkrans voor de geslotene deur te bidden en vandaer een kort sermooen aen het volk te doen. Dit duerde aldus twee volle jaren, van 1682 tot 1684; doch dat begon de menschen te vervelen, en daer men hevig aen 't morren viel en in oproer kwam, vond voorge- melde Heer zich verplicht de capel te openen, en dan werd er van tyd tot tyd dienst gedaen; maer de fundatie was teniet. Zoo was het gelegen in 1695, doch dat kon niet volhouden. De Heer van Capelle liet de capel vervallen en eenige jaren later werd ze afgebroken. Zy staet nog aengetee- kend in den Caertboeck van 1696 en in dien van 1722 niet meer, hetgeen heel wel kan samenstaen met ons verhael, dat slechts een nadruk is van 1708, toen zy inderdaed nog bestond. Nu, niet tegenstaende de vernieti- ging, kwam men nog altijd bidden op de puinhopen der vorige bidplaats, waerdoor bewogen zynde, deed de kerk, in 1758, de stenen van wegvoeren, en rigtte er eene capel op de Neêrstraet, die van toen af de kruisweg in- sloot. Toen de eerw. heer Craessaerts, juist honderd jaer later, dees capelle- ken deed vernieuwen, ontdekte men onder het witsel eenen steen, dra- gende:

I. H. R. PAS. AS.
 1758
 F. V. D. B. I. T. S. K^{rs}.

Dat is: gebouwd onder Johannes Henricus Ringler, pastoor van As- sche; Franciscus Van Den Bosch en Jan T'Sas, kerkmeesters, 1758.

Die moeilijkheden staen aengeteekend in de Visitaciones der Dekens van Aelst, EE. HH. Van den Borgh (1682), Papenbrochius (1688) en Sophie (1695). Deze Heer van Capelle, die zoo wat den moedwillige speelde was Peter Igantius Verrecken, baron van Bonlez, markgraef van Breuck, hoofdbaljuw van waels Brabant. Zou Zyn edele de godsdienstige gevoelens niet geërfd hebben van zynen godvruchtigen vader Lambertus Hermenegil- dis Verreycken, ridder, heer van Ruaert, die hem op 24 oktober 1664 alle zyne goederen en titels afstond, zich aen God toeheiligde en in de orde der Capucienen trok? — De Heer die de capel afbrak was Petrus Ferry Joseph, luitenant-generael, gouverneur van Lier, die stierf in 1752 en begraven ligt in de kerk van Capelle.

Uit dit alles schynt te volgen dat niet Juffr. Henrica Madoets, die vreemd aen den streek was en van St-Truiden, de stichter is dezer capel, maer wel de Heeren van Nieuwermolen of wel het huis van Bygaerden, waer van Vrythout in leen werd gehouden. Onze schryver heeft hier ver- ward met de bezetting, die zy deed aen de capel. Nu, in de 2de helft der XVIIe eeuw, dat is, van de tyd van Gielemans tot dien der fundatie, werd Vrythout in leen gehouden door Walter Van der Noot, zoo dat deze wel de stichter zou kunnen zyn of zynen toenmaligen Leenheer, Guillelmus Estor, Heere van Bygaerden, die het kloosterhabyt aennam te Loven.

Het zy ons nog toegelaten eene opmerking te maeken doe ons getrof- fen heeft. De plaats waer het God beliefde zyn kruis zo wonderlyc te ver- heerlyken, was vroeger de geheiligde plaats van onze heidensche voorva- deren. Het was in het digte Sollebosch (Zonnebosch) dat zy hunne sacri- ficien aen hunnen Opper-God opdroegen, die zy in de zon herkenden; daer ook was het Alverslot waer zy de goede geesten (Alven) eerden en het woud aen Frya toegewyd, hunne opperste Godin, waer van het Vryt- hout werd geheeten, even als den dag haer toegewyd Vrydag heet. Men weet dat zy gesymboliseerd is door den maen. Van daer komt dat het om- liggende land, dat uitgeroeid is, nog Maneveld geheeten wordt. Is daer iets treffend in, het kruis te zien zegepralen op die zelfde plaats waer zoo langen tyd de duivel zich deed aenbidden?

HET OUDE ZELEM

(Vervolg van jg. XLVII, blz. 392.)

DE KARTUIZE ALS «DOMUS PRINCIPUUM, MAGNOTUM ET NOBILIUM»: HET HUIS DER VOORAANSTAANDEN, RIJKEN EN EDELEN

Arnoldus Raissius betitelt in zijn Latijnse studie over de oorsprong der Belgische kartuizen «Origines Cartusiarum Belg. I» dit kartuizerklooster als «domus nobilium» - het huis der edelen. Andere schrijvers hebben het stift «het huis der vooraanstaanden en der rijken» genoemd. Misschien voor ons, op het eerste gezicht, een schromelijke tegenstelling met het eenvoudig leven dat de paters er leidden tussen de muren van het klooster, ver afgezonderd op de hoge St.-Jansberg. Ook Jan van Beieren, bisschop van Luik, schreef in het jaar 1413 dat het klooster «zeer qualic gherentet ende gedoteert» was en in «kenlike armoede» vertoefde.

De titel «domus principium, magnotum et nobilium» is dan vooral in de 15e eeuw naar voren gekomen, toen vele personen uit de ridderstand de wereld verlieten om in een witgekalkte cel te Zelem een beschouwend leven te gaan leiden. Menige naam was gevolgd door de titel «vir nobilis - edelman» of «miles - ridder». Bij het lezen van de akten waardoor zij een som geld ter beschikking stelden om een gebouw op te richten binnen de muren van het klooster, is dit dikwijls het geval geweest.

Ook de letterkundige nalatenschap van de St.-Jansberg is buitengewoon te noemen, want meer dan 100 boeken werden er geschreven. Tevens werd een zeer nauwe betrekking onderhouden met de geleerden en vooraanstaande regeerders van die tijd.

I. Renier van Schoonvorst, heer van Sichem

Thomas II (1385-1432), heer van Diest, kocht van Renier van Schoonvorst het landgoed en de heerlijkheid van Zichem. Op 6 februari 1398 had er te Diest een bijeenkomst plaats van edellieden en afgevaardigden van de steden, waarop een verbond gesloten werd tussen Brabant en Luik. Thomas II, heer van Diest, Renier van Schoonvorst, Hendrik van Berg, Jan van Wezemale, Jan van Rotselare, Hendrick de Lecke en Jacob de Glimes, werden er tot bevelhebbers van het Brabants leger verkozen. In het jaar 1400 deed Renier van Schoonvorst binnen de muren van het klooster te Zelem een gebouw optrekken om er tijdens zijn verder leven te verblijven. Het charter in datzelfde jaar opgesteld meldt «dat wy alsulcke huysinghe en tymmere als wy doen maken en stichten in den cloester der sartroysen te Zeelhem by Dyest geven den selven goeden lieden» en dat het klooster na zijn dood hiervan de eigenaar zou zijn.

II. Hendrik, heer van Diest en Rivieren

Omstreeks 1389 ontstond er een geschil tussen Johanna, hertogin van Brabant, wier echtgenoot Wenceslaus in 1383 overleden was, en Edward, hertog van Gelder, betreffende de opvolging der heerlijkheid Kuik. Onder de vazallen van Johanna, die in 1397 naar 's-Hertogenbosch togen om het land van Brabant tegen de roofzucht van de hertog van Gelder te beveiligen, bevinden zich Thomas II van Diest, heer van Rivieren. In 1439 gaf Hendrik 50 keurvorstgulden als gift aan de Kartuizers, waarvan op 17 juni akte werd opgemaakt die op 21 augustus van hetzelfde jaar werd goedgekeurd door Johanna I van Diest, kleindochter van Thomas II, en door haar echtgenoot Jan van Looz, heer van Heinsberg. De reden van deze schenking wordt als volgt opgegeven: «... herdenckende hoe cort, hoe bedriechlyc en hoe ydel de blydscap der wereld is, ende dat scoenheyd des lichaems, weldighe voerspoed der werelicken dinghen ende adel geboorte van maghen en vrienden den mensch niet en connen bevrien, noch verlossen van der doed hier omme begherende nerstelycke by hulpe en troest des almechtigsten Godt die verveerlycke uere syns afscheiden van deze wereltd tot salicheyt syner siele te voercomen». Op 30 januari 1442 hangt hij zijn zegel aan een charter waarin bepaald wordt voor hem een gebouw op te trekken te Zelem, om daarvan slechts een gedeelte te gebruiken: «Cont ende kenlic sy allen den gheenen die dese brief sullen sien oft horen lesen want ic Hendric van Diest, ridder, heer van Ryevieren, voir God en myn gemacs wille, by consente en verhinghe der Chartroesen van Zeelhem, in der selver Chartroesen warmoes hof een huys getimmert hebbe en doen maken en oeck om dat sy my oick binnen haren slote nogh een ander kamer gracioeslyk verleent hebben om myn leve dage alleen te gebrukene, daer om eest dat ick kenne en gelyc mits dese myne brieven dat so wanneer ick by den gestaden goeds sall gecomen syn van der lyve ter doet, dat alsdan voert nimmermeer niemant van myne erfgenamen of nacomelinghen tot gheene daghen recht vint noch toeseppen tot den voersc. huysse sullen hebben noch beholden, mer alsdan voirt so sullen die voersc. Chartroesen met den selve voersc. huse ende met alle dat daer in of bynnen gevonden sal worden, het ware huysraet, juwelen ocht eenich ander goet hoegedanich dat weze den voersc. Satroyen sal syn ende dat sy daarmede als met haren properen eyghenen erve ende goede tot ewigher daghe haren vryen wille sullen doen sonder ymants callenge ofte toeseppen daer in te beholden. In kennisse de waerheyt so hebbe ick her Henric voersc. mynen properen segghel aen desen brief gehanghen dertich daghen in Januario».

III. Rombout Booms, Diestenaar

Rombout Booms was een rijk Diestenaar, gehuwd met Maria van Eindhout. Uit dit huwelijk sproten verscheidene kinderen als: Jan Booms, regulier kanunnik te Bethlehem bij Leuven

en later bestuurder van het St.-Mariendaal te Diest, en Barbara Booms, die te Tienen in het Barberendaal woonde. Na de dood van zijn vrouw trok hij de kloosterpij aan en werd monnik te Zelem. Volgens zijn testament, op 14 april 1436 in zijn cel opge maakt in tegenwoordigheid van Hendrik, heer van Rivieren en Hendrik, heer van Corsendonck, was men druk bezig met allerlei bouwwerken binnen de muren van het klooster. Hij schenkt 100 Franse kronen om deze werken te steunen en een bepaalde som om drie geschilderde glasramen te plaatsen, met zijn wapens, dit tot eeuwig aandenken; twee ervan moesten in de refter geplaatst worden en één in het nieuw lavatorium dat men ging opbouwen. De verdere tekst van zijn testament getuigt van zijn letterkundige aanleg:

«... Item oic is myn begeerte, dat die dry tafelen, die te Bethleem in de coer hanghen en staen aen den moer, die ick dair geleent hebbe, rechte voert blyven sullen den cloester van Zeelhem by Diest dat men dat groet beelde van onse Vrouwe setten sal in den coer boven die doere van den sacristien en d'ander twee tafelen oik in den selven coer, beheldelic dat ic si myn leven daghen lanc in myne celle hebben mach ist dat mi gelieft. Item nog so make ic twintich gulde croenen myne celle mede te stofferene ende een half honderd wagenschots mede te copene ende mien oratorium mede te makene. Item oick so beghere ic dat ons pater van den goedshuyse van Zeelem rechte voirt na myn professie heffen ende voren sal hondert kronen van Vranckryck, of de werde daer vore, also sy van hande tot hande gaen sullen tot den voerscr. cloesters behoef van den lyftochtgelde dat men die stadt van Mechelen sculdich es, en met dien gelde sal men enen scrivein crighen ende, doen comen so wat hi cost in den voerscr. cloester die den broederen van den cloesteren ende mi mach leren scrivenen, die daer minne ende begherte toe hebben, ende men sal er ooc perkament ende stof medecoepene. Sonderlinghe so es myn begherte dat men oic met dien ghelde sal doen scriven binnen den cloester van den scrivein de Quinguesima op den souter, die Ludolphus de Cathuuser daer op gemaect heeft ende oic Vitam Jesu Christi ende Sermonen op den Pater Noster die een Cathuuser oic gemaect heeft, item noch een souter met groote letteren ende Stimulum Amoris, item een cleyn portabel diurnael ende oick noch andere boecken also ons genuecten sal. Item so oic is myn begherte dat alle myne boecke latynsche en dietsche blyven sullen den voergenoemden cloester van Zeelhem, uut gesceiden myne brevieren, twee nocturnalen ende een diurnael, die beghere ic dat men vercopen ende ten hoogsten brenghen sal ende dat men met dien ghelde, dat daer af comen sal een boeck cope dat men hiet Speculum Historiale, oft andere goede boecken daer voir, opdat ons genuect ende dat men op elck boech scriven en tekenen sal gelyc en in den selven formen dat ick tekenen sal met myn hant achter in den boecken, te weten in't passionael ende oic in den boeck van Gregorius XL Omelien etc, sonder enich verandere ocht verco-

pen ende dies gelyc in allen den boecken die ic, ochte godt wilt noch sal doen scriven, den cloesteren bliven gehoudeleck myn lyftochte daer ane te hebbene ende die te gebrukene altoes met oorlove miins oversten, behoudelycke ic waert her Jan miin sone te Bethleem ende Barbara miine dochter te Barbelendale, eenige boecken van de mine begherden te lesen en by hen te hebben, dat men hen die leenen sal eest een half jare of een jaer, ende als sy die wedersenden sullen, so sal men hen anderen leenen... ».

IV. Gerrit Van Santen

Tijdens de patricisch-burgerlijke periode van de middel-nederlandse letterkunde (1300-1430) verzwakte de godsdienst, wat aanleiding heeft gegeven tot het Westers Schisma. De onzedelijkheid won veld bij de ontwikkeling van de steden en woeker, hebzucht en gierigheid bij de rijken, waren een schrijnende tegenstelling tot de armoede van de lagere standen. Priesters, kloosterlingen en godgeleerden nemen de kunst van het mystieke proza, dat tijdens de 13e eeuw zijn opbloei kende, in handen, om deze ontarding te bevechten.

Gerrit van Santen was een kartuizermonnik uit het huis van O.-L.-Vrouw-ter-Kapelle te Herne, dat in 1314 gesticht werd. Hij werd er door prior Jan van Bouchoute in het jaar 1338 ontvangen. Op 28 augustus 1339 maakte hij zijn testament in het klooster en schonk stukken grond die te Saintes (tussen Halle en Edingen) gelegen waren. Hij wordt hierin als volgt genoemd: «Gerardus dictus de Santen, filius legitimus Joannis dicti Hanne de Lerno, novicius et nondum professus-novice en nog niet geprofest». Hij was er procurator van 1344 tot 1347. De «Chronica domus capellae» van Herne vermeldt verder over hem: «Hic scripsit etiam originales libros de redditibus quos haec domus possidebat tunc temporis. Correxit etiam biblia et fuit egregius scriptor. Multos pulchros libros scripsit et etiam cantuales infirmarius huius domus habet duos libros eius manu conscriptos». Hij is waarschijnlijk de meester Gerrit die de proloog heeft geschreven van het uitvoerigste werk van de grootmeester der Dietse mystiek: Joannes Ruusbroec, nml. «Het Boec vanden Gheestelyken Tabernacule». Hij vertoefde te Zelem in het klooster, waarna hij, bij de stichting in 1357 van het klooster te Luik, als één der eerste monniken dit huis heeft vervoegd. Hij stierf er op 15 maart 1371.

V. Herman Steenken van Schuttrop

Onder de invloed van Ruusbroec kwam in Noord-Nederland een vernieuwing van het godsdienstig leven tot stand, bekend onder de beweging «De moderne devotie». Aan het hoofd hiervan stond Geert de Groote, die in 1379 het «Meester Geertshuis der Zusters van het Gemene Leven» stichtte; na zijn dood ontstond er de Broederschap van het gemene leven. Deze congregatie bestond uit priesters en klerken, die van hun arbeid leefden, bijzonder van het afschrijven van boeken. Met deze geschriften,

meestal in het Latijn, verspreidden zij de vroomheid. Ook preken gaven de nodige geestelijke onderrichtingen en opleiding. Herman Steenken die in 1428 als vicaris van de kartuizzerzusters buiten Brugge is overleden, heeft ons een bekende verzameling preken nagelaten. Deze preken, 50 in getal, waarin omstreeks 150 exemplen geweven zijn, handelen over het Onze Vader. Waarschijnlijk heeft hij deze preken in het Diets gehouden voor het convent van de zusters van St.-Anna, waar hij behalve een korte onderbreking, 28 jaren lang de geestelijke leiding had. De verzameling is gekend als de «Expositio melliflua», daar zij uitvoerige verklaringen geeft over de Pater Noster «dien onse lieve Here Jhesus Christus selve ons gheleert heeft met synen gebenediden heiligen honichvloeienden monde».

Van de Dietse tekst zijn twee handschriften bewaard, het ene in 1487 te Maastricht geschreven, en een ander uit de 15e eeuw wordt te Brussel bewaard in de Koninklijke Bibliotheek onder nummer 2386, met de titel: «Die expositie oft verclaringhe op die bedinghe, die onse lieve heere Jesus Christus sinen apostelen leerde». Uit de 15e eeuw zijn nog handschriften van de Latijnse tekst bewaard, waarin de schrijver genoemd wordt: Hermannus de Petra de Scutdorpe.

Verder schreef hij nog een tractaat over de Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd Maria, te Leuven in 1484 gedrukt, en verder nog een handleiding van monialen. Hij is afkomstig van Scutrop of Schuttdorf, een stad gelegen in het Bentheimse tegen de Nederlands-Duitse grens. Hij heeft vroeger eveneens aan de universiteit van Parijs gestudeerd.

VI. Jan Van Brederode

In 1390 overleed Reinold, 14e heer van Brederode, die gehuwd was met Johanna van Gennep, en hiermede vier zonen had. De oudste, Diederick, werd in 1389 monnik in het klooster te Monnikshuize en, van 1402 af, te Zelem bij Diest.

Jan volgde dan, in plaats van Diederick, zijn vader op als heer van Brederode in 1390. Hij huwde Johanna, dochter van Heer Willem van Abcoude. In het jaar 1398 behaalde hij als edelman met hertog Albrecht, graaf van Holland, en zijn zoon Willem van Oostervant, een zege op de Friezen. Daar hun huwelijk kinderloos was gebleven kozen beiden in het jaar 1402 de kloosterlijke staat. Johanna trad in het Dominicanessenklooster te Wijk bij Duestede en Jan werd convers bij de kartuizers te Zelem onder prior Everhardus van Heusden. Volgens de Cartrae Capitulares van Seiz uit het jaar 1403 zou hij de toelating gekregen hebben om geprofest te worden, beslissing die later in 1410 door Gerson en andere Parijse theologen «inconsultus et incautus» werd genoemd. Zijn levenswandel te Zelem moet stichtelijk zijn geweest, want in 1405 spoorde prior Everhardus zijn monniken aan «ut illum venerabilem fratrem Joannem de Brederode habeant recomdatum prout commendabilis virtus ejus meretur bene». Kort voor zijn intrede te Zelem had hij met zijn

broeder Walraven een overeenkomst getroffen betreffende de opvolging als heer van Brederode. Walraven echter, die volgens deze overeenkomst de schulden moest voldoen, zat jarenlang gevangen bij Jan van Arkel, zodat de schuldeisers de convers in het klooster lastig vielen. Op 23 mei 1407 stierf Willem, heer van Abcoude en Wijk te Duestede; hij werd in het nonnenklooster aldaar ter aarde besteld. Zijn enige dochter, Johanna, die in hetzelfde klooster vertoefde, moest alles erven, zoniet ging dit over op de zoon van zijn broeder: Jonker Jacob van Gaasbeek.

Toen Jan van Brederode zulks hoorde, vraagt hij, na 7 jaren verblijf te Zelem, in 1409, de toelating aan de paus om het klooster te verlaten en te zamen met zijn vrouw de heerlijkheden van Abcoude en Wijk in bezit te nemen. Hij bekomt te Rome de vergunning, doch wanneer hij zich de heerlijke rechten wilde toeëigenen, stootte hij op bisschop Frederik van Blankenheim en Jacob van Gaasbeek. Het generaal kapittel van Seiz vroeg in 1409 aan de toenmalige prior Gozewijn Conhair te Zelem om alle middelen aan te wenden teneinde Jan van Brederode terug naar het klooster te brengen. Op 26 maart en 28 mei 1410 laakten de theologen het gedrag van deze ontrouwe convers. Op 9 april trok hij gewapenderhand Wijk binnen en haalde zijn vrouw Johanna uit het klooster. Frederik van Blankenheim trok met een leger naar deze stad, nam Jan van Brederode gevangen en leverde hem over aan Jacob van Gaasbeek, terwijl Johanna terug naar het klooster keerde, waar zij op 10 januari 1411 stierf. Op diezelfde dag werd Brederode vrij gelaten. In 1413 stierf eveneens de moeder van Jan, die echter tot geen betere gevoelens kwam en niet naar Zelem terugkeerde. Als krijgsman sneuvelde hij in oktober 1415 in de slag van Azincourt.

Als zevende in de reeks van de heren uit zijn beroemd geslacht van Brederode, heeft hij in 1408 als eenvoudige convers te Zelem een voortreffelijke vertaling gemaakt van de «Somme li Roy», van de dominikaan Loreus d'Orleans, biechtvader van Filips III. Dit werkje van zedekundige aard heeft hij «Des Coninx Summe van Hemelryc» genoemd. Het boek leert ons «hoe wi onse rekeninghe maken sullen tegen den grooten rekendach daermen summam summarum voor den grooten coninc brengen moet». Het bevat 6 tractaten, onderscheidelijk over de 10 geboden, de 12 artikelen des Geloofs, over de zonden, een traité des vices, een traité de la mort, een sterfboek waarin men dan kan onderscheiden een traité des vertus en een jardin des arbres des vertus, over het Onze Vader en tenslotte over de 7 gaven van de H. Geest. Brederode's werk werd in 1409 afgebroken, zodat de laatste twee verhandelingen, waarvan hij in zijn proloog de bewerking eveneens in het vooruitzicht had gesteld, ontbreken, en dus slechts de eerste vier boeken vertaalde. Met deze vertaling heeft hij zijn eenvoudige lekenbroeders te Zelem en die van de ganse orde willen helpen. «Des Coninx Summe» is in een aantal oude handschriften en in verscheidene incunabeldrukken bewaard. Behalve in de proloog, bij 4 van de 8 handschriften, vindt

men nergens zijn naam vermeld. In het handschrift van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, onder nr. 2079, lezen we: «Ic bruder Jan van Brederode, convers der catuser orden tot Seelhem».

VII. Hendrik van Coesfeld († 1410)

Hendrik van Coesfeld is prior geweest te Monnikshuizen (1373-1376), te Zelem (1394-1400) en te Geertruidenberg. Hij heeft tevens als visitator van de orde een grote rol gespeeld en wordt aangezien als één der belangrijkste figuren van de Kartuizerorde. De schrijver van de «Chronica domus capellae» van Herne noemt hem «homo magnae scientiae ac litteraturae et bonae famae - een mens met grote wetenschap en belesenheid alsmede met zeer grote faam». Verschillende tractaten zijn door hem geschreven en heden nog in handschrift bewaard gebleven. Een van zijn verhandelingen is «De tribus votis substantialibus monastricae vitae» wegens de aanhef ervan ook «De contemptu mundi» geheten. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel wordt er nog een handschrift bewaard onder nr. 1035 (van het Roodklooster), 1425 (van St.-Maartens te Leuven), 1467-1505 (van Corsendonck), 3707 (van St.-Laurens te Luik). Niettegenstaande het klooster te Zelem eigenaar was van zeer vele goederen, zelfs van gans het dorpje Zelk, is dit geschrift rechtstreeks gericht tegen het bezit van eigendommen door de kloosterlingen: «contra vitium proprietatis». Eveneens heeft hij twee tractaten geschreven over de H. Eucharistie en een over het bijwonen van de H. Mis, terwijl een bundel preken van hem is bewaard gebleven.

Zijn Latijnse verhandeling «De institutione novitiorum» werd in het Diets vertaald onder de titel: «Epistolen den novicien ende den jonghen gheestelike personen te lezen» met als eerste woorden: «In Christo Jhesu alre liefste du hebste my lange tyt ghebeden....». Dit wordt bewaard in de Pruisische Staatsbibliotheek te Berlijn: ms. Germ. oct. fol. 19a-84a. Ook in de Landesbibliotheek te Darmstadt, codex nr. 2246, wordt een handschrift bewaard van «De institutione noviciorum», terwijl van de vertaling, te Brussel in de Koninklijke Bibliotheek onder nrs. 11.151 - 11.155 en te Deventer in de Atheneumbibliotheek, onder nr. 52 een eksemplaar wordt bewaard. Hij stierf in 1410 te Brugge. Te Zelem had hij gevraagd om van het priorsambt ontheven te worden. Everhardus van Heusden zou hem als prior opvolgen. Bij zijn dood werden over de ganse orde 30 dagen lang zielemissen voor hem gelezen.

VIII. Everard van Huessen († 1415 of 1416)

Everard van Huessen, ook Everardus van Huesden genoemd, was een professus van het kartuizerklooster te Zelem. Waarschijnlijk is hij in 1392 aan de universiteit te Erfurt student geweest. Van 1401 tot 1406 was hij prior te Zelem. In 1405 werd hij in gezelschap van Hendrik van Coesfeld met een bijzondere

visitatieopdracht vanwege het generaal kapittel te Seiz naar Engeland gezonden. Volgens Petreius heeft hij volgende boeken geschreven, welke alle verhandelingen zijn over het geestelijk leven:

- De accessu et conversatione cordis ad Deum;
- De origine insurgentium tentationum et de remediis earumdem;
- Sermones aliquot insignes;
- Epistolas varias spiritualis gratiae dulcedinem redolentes.

Prior Everhardus van Heusden werd vervangen door Prior Gozewijn Comhair. Het is echter onder Everhardus dat de meeste bezittingen van het dorp Zelk aan de kartuizers toekwamen.

IX. Hendrik van den Peerboem: De Piro († 1473)

Zijn naam wordt eveneens Heinrich von der Birnbaum of in het Latijn: Heynicus Brunonis de Pyro geschreven. Hij had een academische opvoeding genoten door zijn rechtskundige studies aan de universiteit te Keulen (1421) en te Bologna (1425). Hij onderwees het Burgerlijk Recht te Leuven van 1428 tot 1431 en schreef een kommentaar over de «Institutiones» die later te Leuven bij Gillis van Heerstraeten werd gedrukt. Als rector wordt hij in 1429 gelast met het opmaken van een voorstel van statuut voor de Alma Mater. In 1431 staakt hij het onderwijs en wordt kanunnik en scholaster in St.-Paulus te Luik, doch het volgend jaar is hij rector te Keulen en officiaal van de provoost van deze stad. In 1435 wordt hij door de Universiteit van Keulen afgevaardigd naar het Concilie van Bazel, doch in hetzelfde jaar werd hij kartuizer te Keulen. In 1437 werd hij er vicarius, daarna prior te Doornik rond 1438. Te Zelem is hij prior in 1442; vandaar wordt hij naar Utrecht gezonden, doch hij is er nooit geweest. Van 1445 tot 1447 bestuurt hij het huis van Luik, van 1447 tot 1454 het huis van Wezel, daarna dit van Rethel en Trier. Hij kon dan bekomen van al deze bestuursposten ontlast te worden en stierf als vicarius te Keulen op 19 februari 1473.

Van hem verscheen het tractaat: «Quomodo fratres se habeant in visitationibus» of hoe de conventualen zich moeten houden gedurende de visitaties. Een handschrift hiervan wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel onder nr. 2197.

Van dezelfde Hendricus de Piro kennen we nog enkele niet uitgegeven werken:

- Commentarii in libros IV institutionum juris civilis;
- De executione ultimarum voluntatum;
- De horis canonici;
- De esu et abstinencia carniuum.
- Zijn «Quaestiones de emotione reddetuum» werd in 1514 te Oppenheim uitgegeven.

X. Pieter Doorlant

Met de Rederijkers was een tijd van ongekende weelde en welvaart aangebroken. In vele kloostergemeenschappen was de

tucht verzwakt en de geestelijkheid wier rangen werden aangevuld door mannen zonder roeping, gaf al te dikwijls het voorbeeld van wanordelijkheid en weelde. De steden gebruikten de redrijkers om het volk te leiden, om voor goede ontspanning en voor stichtelijk vermaak te zorgen. Als voortzetting van de kerkelijke spelen ontstonden dan de geschiedkundige spelen.

In 1449 is Pieter van Doorlant monnik geworden te Zelem. Hij heeft er als vicaris geleefd en is in 1507 overleden. Een kartuizer uit Leuven, met name Andries van Amsterdam, heeft een lijst gepubliceerd van 60 Latijnse werken van deze Dorlandus. Doch eveneens Nederlandse werken zijn van Doorlant bekend. Vooral gebruikte hij de geliefde schrijffrant van de humanisten, nml. de dialogen:

- Coronam Carthusianam, sive de viris illustribus carthusiensis (Keulen 1608);
- Dyalogus de perseverentia novitiorum;
- Dyalogus de stabilitate monachorum;
- Dyalogus de vicio proprietatis (Leuven 1513 bij Dirc Martens: «Doctissimi patris Domini Petri Dorlandi de enormi proprietatis monachorum vicio dialogus cultissimus». In fine hiervan verscheen de lijst van Andries van Amsterdam);
- Tractatus quomodo sancta religio sit instituta, corrupta et reformata. Prologus religiosi Patris Domini Petri Dorlandi... in parabolam sequentem-Hanc parabolam quisquis lector adverterit facile intelliget quo pacto sancta religio primitus instituta sit. Eén van zijn laatste werken, geschreven in 1506 en voltooid op 8 november (festo reliqui aram). Hij stierf 10 maand later.
- Dyalogus de amicitia vera;
- Dyalogus de remedio amoris practicum;
- Dyalogus de remedio amoris heroycum;
- Dyalogus de opere amoris et passionis Christi: - Een handschrift berustte te Leuven onder de titel: «Dyalogus inter Christum et Fransiscum super charitate precuratrice salutis nostre atque operatrice passionis salvatoris nostri Jhesu Christi, quam compilavit frater Petrus Dorlant ad instantiam fratris Francisci Cloetinge (franciskaan te Mechelen);
- Dyalogus de mysteriis passionis Christi (Keulen 1499, bij H. Quentell);
- Dyalogus de extremis hominum calamitatibus;
- Dyalogus de dominatu viciorum (om aan de wereldse genoegens te verzaken);
- Dyalogus de dominatu virtutum (om de deugd te bewaren);
- Dyalogus de vera hominis sapientia (over de echte wijsheid);
- Dyalogus de vera hominis beatitudine (over het ware geluk van de mensen);
- Dyalogus de laude et claritudine verae justitiae;
- Dyalogus sex ex theologia naturali Raymundi (Keulen 1499, Heinrich Quentell: «Viola animae per modum dyalogi inter Raymundum Sebrundum et Dominicum Semiverbium - De

- hominis natura tractans ad cognoscendum se, Deum et Hominem, Keulen 1501, Antwerpen 1533 en 1543. Al deze uitgaven bevatten 7 dialogen, de eerste 6 uit *Theologica naturali* van Raymond de Sebonde, de 7e: *Dyalogus de mysteriis passionis Christi*.
- *Dyalogus de vera patientia ex Chrysostomo ad Stagirum monachum obsessum*;
 - *Scriptis et dyalogus inter sapientem et insulsum*;
 - *Dyalogus inter Distemium et Servatium de cognitione sui, utique laudabilem*: Over de zelfkennis die tot inkeer en bekeering leidt. Hierin laat hij zijn vriend Jan de Blaer uit Diest spreken met Servatius;
 - *Dyalogus de unione*;
 - *Dyalogus de intitutione optimi pastoris, quomodo illi vivendum sit* (verdediging en verheerlijking van het priesterschap);
 - *De mysterio seu spiritualis habitus carthusiensis significantia* (de eerste uitgave hiervan verscheen in «*De vita D. Brunonis*» - *Accedunt carmina Sebatiani Brant: de exornatione ordinis carthusiensis et tractatus Petri Dorlandi ordinis carthusiensis de mystica significatione*». In 1514 verscheen bij Dirc Martens te Leuven: *Tractatus venerabilis Patris Petri Dorlandi ordinis carthusiensis significantia, cum remedio circa carnalem delectationem*).
 - *De pugna seu militia spirituali (sermones tres). Frater Petrus carthusiensis de bello seu milicia spirituali ex verbis apostoli*. Er zijn 4 collationes:
 1. *Induite vos*
 2. *De milicia spirituali*
 3. *De bello*
 4. *De bello spirituali*;
 - *De quadruplici hominum genere a spirituali proelio revocando*;
 - *Dyalogus de Sancta Cecilia, cur fenici comparatur*. De juiste titel was «*Dyalogus inter te (Francisce) et beatam Ceciliam, quam diligis de fide et fenice*», in 1513 gedrukt te Leuven. Eerst staan er 2 brieven:
 1. *Franciscus Cluetinge aan de H. Cecilia in de hemel,*
 2. *Antwoord van deze aan Franciscus.*Dan volgt een dialoog: *Super virginalis pudicitiae honestate fidei Christiane vivacitate ac future resurrectionis veritate ad instar fenice*.
 - *Dyalogus de Sancta Ursula et Sodalibus eius* (over de H. Ursula en haar gezellinnen);
 - *De interventione et passione sancti Laurentii martyris* (handschrift 15027 Koninklijke Bibliotheek te Brussel);
 - *Sermones valde celebres de Sancto Laurentio*. Het eerste sermooi: *Sermo historicus de Beato Laurentio*, het tweede: *Sermo secundus de eodem martyre typicus ab eodem P. Dorlando conscriptus*.
 - *De Sancto Vincentio apostoloce, ordinis praedicatorum*;

- Vitam Sancti Romani militis et martyris, prosaice ex Prudentio, qui eam scripsit metro difficillimo;
- De variis Sancti Antonii tentationibus (over de vele bekoringen van de H. Antonius). Hiervan bestaat een Brussels handschrift: Tractatus religiosi Di Petri Dorlandi de multiplici conflictu Beati Antonii contra diabolum. Er zijn 16 bekoringen, vervolgens: Translatio Si. Anthonii de Constantino-poli in Viennam.
- De vita et conervatione beatae Catherinae, virginis et martyris. Gedrukt te Leuven bij Dirc Martens in 1513: «Devotissimi Patris Petri Dorlandi ord. Carthusiensis de nativitate, conversione et vita invictissimae martyris beatissimaeque, virginis Katherine, oratione saluta non inelegans libellus». In 1496 verscheen bij Govert Back te Antwerpen een Nederlandse uitgave: «Sinte Katharinen Legende, gheboorte ende bekeringhe ende passye der heyligher maghet».
- De passione ejusdem ex Baptista Mantuano;
- Dyalogus de septem Mariae gladiis;
- Dyalogus de confraternitate ejusdem;
- Duas coronas roseas Mariae Virginis-versibus heroicis;
- Psalterium divae parentis Dei et virginis majus;
- Psalterium aliud ejusdem Virginis minus;
- De miraculis novis beatae Mariae virginis;
- Unum dyadema de sancta Anna - versibus elegiacis. - 10 verzen betiteld: «Ad beatem Annam carmen» in «Viola animae» te Keulen in 1499.
- Vitam et legendam sanctae Annae, originale, quinque libris partitam. Het is in feite «Vita perpulchra Sanctae Annae», te Antwerpen in 1498 verschenen in 3 boeken in plaats van 5. Hij heeft ook een Nederlands leven van St.-Anna geschreven (handschrift 895 te Gent): «Die Historie van Sinte Anna» in 1501 bij G. Back te Antwerpen uitgegeven.
- Tractatus de laudibus Sti Johannis evangelistae ex libro Proculi, qui fuit unus ex septem dyaconibus. Er bestaat een Brussels handschrift, getiteld: «In actus mirificos beati Johanni Apostoli Evangelistae» en opgedragen aan de prior van het Kartuizerklooster te Leuven: P. Johan Delf.
- Liber epistolarum ejus;
- Liber orationum eius ad sanctam trinitatem ad Christum, ad Sanctos et Sanctas Dei;
- Psalterium de vita et passione domini; nostri Jhesu Christi;
- Rosacea corona;
- De Pane salutifero vitae;
- De laude meditationis;
- Speculum vitae humanae (handleiding om een vroom kristelijk huwelijk te maken en te sterven);
- Editio de Philomena quae comparatur Christo in passione sua;
- Disputatio Jesu duodenis cum doctoribus in templo;
- Tractatus de laudibus spiritus sancti praedicabilis;
- Sermones complures de tempore;

- Sermones complures de Sanctis;
- Sermones complures de diversis ad diversos. - Een handschrift te Avignon:
 - fol. 133: Sermo venerabilis patris Petri Dorlandi, carthusiani de tribus votis fratrum carthusiensium;
 - fol. 139: Sermo de die professionis;
 - fol. 157: Sermo patris Petri Dorlandi carth. de sacerdotum dignitate;
- Sermones quidam notabiles ex sermonibus beati Leonis Papae de passione domini: minus utilia transiens et salubria ad jungens;
- Tractatus de Carthusianorum votis;
- Dyalogus de duabus viis;
- Collationes de militia spirituali;
- De sacerdotum dignitate.

Verder schreef hij nog vele godsdienstige werken voor de vrouwen, in de volkstaal. Ook de Rederijkerskamer te Diest heeft van hem één der kostbaarste juwelen van de middeleeuwse kunstschat ontvangen, nml. het zinnespel: Den Spieghel der Salicheyt van Elckerlyc. De oudste Nederlandse druk ervan is een Delftse incunabel van 1495-1496, dat in de 16e eeuw tweemaal herdrukt werd: rond 1501 en rond 1525 door Willem Vorsterman te Antwerpen.

XI. Dirk van Stompwijk († 1621)

Theodorik van Stompwijk was monnik te Zelem en was er tevens prior in de jaren van de heropbouw na de verwoesting: 1600-1621, jaar van zijn overlijden (op de dag van O.-L.-Vrouw Boodschap). Hij is de bewerker van een «Compendium» uit het Specluum Morale van Kardinaal Joannis Vitalis.

XII. PETRUS DAEMS

Hij werd geboren te Antwerpen, geprofest te Lier, was prior in de kartuize van Herne en daarna te Zelem van 1629 tot 1632. Hij schreef: «Encomiasticum solitudinis cartusianae nomine quidem supresse, sed quod hoc anagrannate satis expressit», uitgegeven te Antwerpen in het jaar 1623. De Chronica Domus Capellae van Herne bij Edingen verhaalt: «... substitutus est in ejus locum dominus Petrus Daems, Antwerpiensis, professus dictae domus Lyrae, qui cum gubernasset domum hanc usque ad annum 1629, facta est per cartam mutatio prioratum inter ipsum et dominum Laurentium Sherians middelburgensem, professum domus Lovanii, priorem domus diesthensis, qui tunc administrationem domus huius suscipiens magna cum laude eam exercuit» en verder: «... vir doctus ac multarum linguarum peritus, qui obtenta ad hoc licentia aliquot annis in Maiori Cartusia habitavit, ubi noviciatus pia rudimenta repetere jussus etc. Hic domum hanc multum reparavit, supellectili decoravit et ecclesiam anteriorem adiutus variorum ad hoc contributione perfe-

cit». Zoals in bovengemelde tekst vermeld, volgde hij te Zelem Laurenz Serjants op, die in hoedanigheid van prior naar Herne werd gezonden.

XIII. KOENRAAD MOM en LAMBERTUS

Omstreeks het jaar 1400 werd Koenraad Mom, afkomstig uit Deventer, kartuizer te Zelem. Hij stamde uit een bekend regeringsgeslacht van deze Hollandse stad. Daar hij evenals een zekere Lambertus en Gozewijn Comhair in de krijgsdienst was geweest, diende een bijzondere dispensatie aan de paus gevraagd om tot de heilige wijdingen aangenomen te worden. Reeds in 1398 werden zij niet toegelaten in het klooster te Windesheim omdat ze in het leger van Frederik van Blankenheim gevochten hadden bij diens krijgsoperaties tegen Koeverdoren en Rijnenstijn in 1395-1396. Paus Bonifacius IX schenkt hun door een bul van 14 mei 1401 de toelating om door de prior te Zelem aangenomen te worden. Deze pauselijke open brief, op perkament geschreven en voorzien van een rond loden zegel is gericht aan Everhardus van Heusden, prior te Zelem: «Bonifacius... dilectio filio priori monasterii Sti Johannis Bte in Selem prope Dyest, ordinis cartusiensis, leodiensis diocesis, salutem... Sedes apostolica pia mater... sane pro parte dilectorum filiorum Giswini Cumhair et Conrandi dicti Momme, nec non cujusdam Lambertus, monachorum tui monasterii, nobis super exhibita petito continebat. quod olim ipsi, **antequam religionem intrarent**, in juvenili aetate existentes, Goswinus videlicet et Conradus a venerabili fratre nostro Frederico Taajectensi (episcopo) cujus subdicti erant, **rogati propter guerras** quas pro locis de Covoerde et de Rynensteyne, Trajectensis dioc. et aliis diversis ex causis hinc inde pro tuitione jurium ecclesie Trajectensis, ac etiam in subsidium dilecti nobilis viri Wilhelmi ducis Gelriae... Nos igitur hujusmodi supplicationibus inclinati discretioni tue per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus eosdem Goswinum, Conradum et Lambertum, si hec humiliter petierint... absolvas auctoritate nostra hac vice dum taxat informata ecclesie consueta, injuncta inde ipsorum singulis pro modo culpe penitentia salutari... Datum Rome apud S. Petrum IIa Idus Maii pontificatus nostri anno XII».

XIV. JOANNES DE MONTEGNIES

Deze was afkomstig uit een bekend Henegouws geslacht en werd eveneens kartuizer te Zelem, waar hij in 1422 tot prior werd verkozen. In hoedanigheid van prior te Edingen heeft hij later door zijn grote ontwikkeling en zijn edele afkomst te samen met een andere kartuizer: kardinaal Nicolaus Albergati van het H. Kruis, pontifikaal legaat, met succes de vrede bemiddeld tussen de koning van Frankrijk en Filips, hertog van Boergondië. Na 4 jaar prioraat te Herne (1430-1434) werd hij, op zijn aanvraag, terug naar Zelem gezonden. Hij overleed op 24 november 1447.

Arnoldus Raissius in zijn «Origines Cartusiorum Belgarum I» schrijft hierover als volgt: «.... Huius quoque domus profusus est alius Joannes «de Montengys» secundum seculi fortunam claris ortus notalibus in Hannonia postquam relicta militia nomen ordinii dedit in hac domo, clarior virtutibus refulsit, unde via spiritus sancti prior incomitiis Angionae domus electus, cum magna laude praefuit, circa seipsum severus et inexorabilis mastyx sui corporis, circa alios autem benignior, totus in superfluis et minus necessariis rescindendis; nihil aereum in zona, nihil in supellectile voluit umquam conspicuum esse, ne videretur aurum portare. Hic pro magnitudine indolis et ingenio nobilitatis, cum duxisset eum ad hoc digna necessitas, Beato Nicolao Albergato cardinali, sacri Cartusienis ordinis, professo, dicitur occurrisse Athi, et cum eo prudenter proxileque contulisse, qua via potissimum pax resarciri posset inter Franciae Regem et Philippum Ducem Burgondiae. Ibi duo ordinis Cartusienis de re summa consultores, tractatum et sua comitia habuerunt, nec frustra, nam pax et amicitiarum redintegratio paulo post sequuta est».

XV. Hendrik Van Den Haag

In het boek van Thomas a Kempis: «De Vita beatae Lidwigs» boek 2, kap. 13, wordt verhaald dat een zekere jongeling, Henricus genaamd, die te Den Haag geboren was, naar Zelem was getogen om er buiten het weten van zijn ouders intrek te nemen in de kartuis. De zeer grote onrust van de ouders spoorde zijn vader ertoe aan om zich tot een heilige maagd van Schiedam te wenden. Zij kende deze familie in het geheel niet, doch wanneer de vader in de ziekenkamer van de heilige binnentrad werd hij met naam en voornaam genoemd. Zij prees hem gelukkig om de weldaden waarmede God zijn zoon had overladen. Alzo vernam hij verder dat zijn zoon de kartuizerpij had aangetrokken in het klooster te Zelem. Henricus van Den Haag overleed in 1457. De geschiedschrijver van dezelfde kartuis, Pieter van Doorlant, verhaalt van deze convers dat hij op een bepaalde dag naar Den Haag werd gezonden om er zekere zaken van het klooster in orde te brengen en dat hij tijdens deze reis zwaar ziek viel en overleed. Op het ogenblik van zijn overlijden zagen de paters conversen en donaten in het klooster te Zelem de ziel van Henricus ten hemel opstijgen, gans door licht omstraald.

Toen de vader zulks vernomen had was hij zeer gelukkig zo een zoon te hebben opgevoed en na de dood van zijn echtgenote begaf hij zich naar Zelem om er de plaats van zijn overleden zoon als convers in te nemen. Volgens het Chronicon Cartusiense, lib. 5, cap. 17 van Dorlandus, stierf hij eveneens aldaar na een voorbeeldig leven.

XVI. Gozewijn Comhair, de grote prior en bisschop

Wanneer Raissius de kartuis van Zelem als «domus magnatum-huis der vooraanstaanden» betitelt, dan geschiedt zulks nadat hij enkele regels gewijd heeft aan Gozewijn Comhair: «Flo-

ruit olim in hac cartusia Goswinus Kohair inauguratus postea Episcopus Scalotensis Ecclesiae in Dania; cui privato ad hoc et intra solitudinis huius secreta dilitescenti multa adhaerebat turba nobilium, a deoque frequentabatur ab eis, ut haec cartusia vulgo diceretur «domus magnotum».

Het Necrologium van het kartuizerklooster Nieuwlicht te Utrecht meldt op 20 juli: «O, reverendus in Christo pater et d.d. Goswinus Scalatensis ecclesie eps., primo prof. do. sancti Johannis Baptistae in Zelem prope Diest, ultimo de Carthusie» (blz. 101).

De familie van de Comhairs stamde af uit Zaltbommel, en rekening houdend met het feit dat zij er de naam aan de «Kommerstraat» heeft gegeven, hoeft het geen betoog dat ze er veel aanzien heeft genoten. Op het einde van de 14e eeuw echter verhuisde dit geslacht naar Deventer. Willem, de overgrootvader van Goswijn de kartuizer was een gezworen landmeter van de graven van Gelre, en zijn vader, Gerrit, was goudsmid, later koninklijk muntmeester te Lund, in Denemarken. Hij stierf op 11 december 1415. Tweemaal gehuwd zijnde had hij uit zijn eerste huwelijk slechts één kind, nml. Gozewijn Comhair die omtrent 1375 moet geboren zijn. De moeder van de kartuizer, met name Bertha, overleed in 1410.

Evenals Koenraad Mom en een zekere Lambertus bood Gozewijn zich rond het jaar 1398 aan bij de poort van het klooster te Windesheim om in de congregatie van de reguliere kanunniken aangenomen te worden, doch de toenmalige prior Jan Vos van Heusden diende hem te weigeren omwille van zijn rijke afkomst. Omstreeks 1400 wordt hij dan kartuizer te Zelem, nadat de prior van dit stift door een pauselijke bul de toelating tot aanvaarding had ontvangen en gemachtigd werd hem na een jaar noviciaat tot de heilige wijdingen toe te laten.

Op dat ogenblik waren zijn medebewoners te Zelem: de conversen Henrick van Mouwerick, Arnout Bellaerts en Frederick van Waenrode. Aert van Waenrode was er in 1404 nog donaat en Willem van Turnhout was procurator, in 1412. Van 1401 tot 1407 werd de kartuis bestuurd door prior Everhardus van Heusden, die in 1416 overleed. Deze had aangedrongen om ontlast te worden van het priorschap waartoe hij was verkozen, en nadat hij van het bestuur «misericordia» had ontvangen, viel de keuze van dit ambt op Gozewijn Komhair. De laatste oorkonde met prior Everhardus dagtekent van 27.10.1406 en een akte van 28.1.1408 vermeldt reeds prior Gozewijn. Naar alle waarschijnlijkheid werd hij door het generaal kapittel rond Pasen 1407 tot prior aangesteld.

Onder zijn bestuur doen zich de moeilijkheden met Jan van Brederode voor, die in 1409 het klooster verliet. Tegelijkertijd leed de kloosterorde aan de gevolgen van het Westers Schisma tot in het jaar 1410. In gemeld jaar wordt het generaal kapittel dat voor de Zelemse kartuis te Seiz in Stiermarken plaats had, tijdens de scheuring, terug in de Grande Chartreuse te Gre-

noble gehouden. De rol die Comhair in 1414 vervulde in de verwickelingen tussen koning Sigismund en de hertog van Brabant wordt in een ander hoofdstuk vermeld.

Wij menen dat hij na september 1414 opnieuw een tweede professie heeft gedaan in de Grande Chartreuse, vermoedelijk in het voorjaar 1415 bij de zitting van het generaal kapittel. Zulks kan uitgelegd worden door het feit dat hij alle eerbewijzen en blijken van erkentelijkheid van de hertog van Brabant wilde vermijden. Te Zelem wordt hij als prior door Geeraert Pennaert vervangen.

Te Grenoble «den uppersten cloester van Chartruysenoerden van Savoyen» nam hij meerdere jaren het ambt van procurator waar en werd hij door het generaal kapittel in 1420 en 1426 tot definitior der orde verkozen.

In het jaar 1422 is Comhair echter terug te Zelem, waar hij met de toenmalige prior Bruno een regeling treft betreffende de nalatenschap van zijn vader, die sedert lange tijd in Denemarken gehuisvest was. Tijdens het prioraat van Gozewijn was deze reeds zijn vader in Denemarken gaan bezoeken om hem te vragen de 100 nobelen, die hij aan de zusters van Diepenveen geleend had, kwijt te schelden. Gerrit van zijn kant bezocht zijn zoon, tijdens zijn doorreizen naar de familieleden, eveneens te Zelem.

In die tijd was het met de materiële en geestelijke toestanden in IJsland zeer slecht gesteld, met de daarbijkomende gevolgen op godsdienstig gebied. In 1380 was dit eiland aan de Deense kroon toegekomen, na gedurende meer dan 100 jaar aan Noorwegen behoord te hebben. In de 10e eeuw reeds was het kristendom er gebracht en sedert 1106 was IJsland in 2 bisdommen verdeeld. Het bisdom Skaholt werd in 1056 opgericht en omvatte het zuidwestelijk en oostelijk gedeelte van het land. Later kwam het andere bisdom Holar tot stand, in het noordelijk gedeelte.

De koning van Denemarken zocht naar een man die de maatschappelijke en kerkelijke toestanden in IJsland terug zou in orde stellen. Zeker langs het ambt van zijn vader om, stond Gozewijn Comhair in 1435 aan het hoofd van het bisdom Skaholt. Als zinnebeeld van de eenvoud bleef hij het kartuizerkleed dragen en volgde de strenge levensregel van zijn orde inzake vleesspijzen en andere.

Volgens een oorkonde van 19 februari 1446 is hij terug te Zelem om er met prior Hendrick Orsoy de nalatenschap van zijn vader te bespreken. Omwille van zijn gevorderde ouderdom had hij gevraagd om van het herdersambt en van de bestuurslast ontheven te worden en terug te kunnen keren naar de Grande Chartreuse om er zijn laatste dagen te slijten, want «waer dat hy seysede wyde en zyde, hy droech altoes sine celle myt hem in synre herten. dat seer groet was van sulken man die also groten staetie was».

Hij overleed te Grenoble in de kartuis op 20 juli 1477. De

Cartae Capituli generalis melden dit als volgt: «A di 20 Luglio della corrente eta resto similente spenta un assai luminosa lucerna no che nell'ordine Certosino, nella chiesa del Signore. Il P.D. Goznuino».

Volgens Petreus zou Comhair een boek geschreven hebben «Super Oratione Dominica» of over de Pater Noster, zoals eveneens zijn tijdgenoten te Zelem Jan van Brederode met «Des Conincx Summe» en Herman van Santdorp, ook genoemd Herman Steenken van Zuiddorpe (1428 †), geprofest monnik te Zelem, die later te Brugge prior werd met zijn «Expositie op de Pater Noster».

Vermelden we verder nog pater d'Outelair die rond het midden van de 17e eeuw verscheidene werken over godgeleerdheid schreef en pater de Tornaco die geroepen werd om het ambt van secretaris aan de kanselarij van de prinsbisschoppen te Luik waar te nemen, en die we in de processen van de kartuizers tegen de gemeente Zelem zullen ontmoeten.

(Wordt vervolgd)

J. VRANCKEN

UIT OUDE PAPIEREN

G E L D Z O R G E N

Uit de controle van het geld blijkt te Leuven dat er in 1374 heel wat valse stukken in omloop waren; dat *quaetgelt* werd opgeborgen in een bus die dan zelf weer geschoven werd in een beurs, tenzij de oogst zo mild was dat de beurs toch een tweede spaarpot zou geweest zijn voor vals geld: «Item van eenre nuwer bussen op teegelhuus daer men quaetgelt inne doet ... Item van eenre borsen daertoe, *Stadsarch. Leuven 4998, 76v.*

Van 1399 dagtekt een bewijs van zelfverdediging: vermits Vlaams en Henegouws geld niet meer in een redelijke verhouding staan tot het Brabants, ware het goed eigen geld te slaan; dan wordt de waarde dege-lijck bepaald: «Item Gorde Willekers geseint te Brux(elle) ij in febr(uario) ane de scepenen van Brux(elle) te ij stonden omme hen tonderwissen wat dat vlemsche gelt ende dat gelt van hennegouwe hielde want beide zere ghinge bouen sijne werde na dat brabantse gelt wert ware ende datmen wel beter gelt slaen soude in 'brab(ant) vore sijne werde dan ander heren gelt hielde dat nv dagelijx in braba(ant) gheet ende datmen genoech daer toe winnen soude ane de munte ...

Item gegeuen bi beuelen der stat Gorde Willekers iiii in febr(uario) van jz (z = een half) onsen siluers daer hi platen af gemaect hadde te tonene der stat van brux(elle) daer men wel op soude munten mogen, *Stadsarch. Leuven, 5006, 11r.*

L. D.

BRABANTSE WOORDEN

433. GIERIGAARD

Te Elingen is de gierigaard *nem brek* = vrek, met de b/v-wisseling als in *kabel* en *kavel* in het Mnl. en in sommige Zuid-oostvlaamse dorpen nu nog. «Een gierige vrouw» heet hier *een nauw pees*. - E.E.

Bever en St.-Pieters-Kapelle zeggen: *enen die ze nept; enen die ze nie licht en lost; 'n nijpe*. Plat: *'n gierige peze, ne girige kl., ne gierigen duvel*. L.M.

Te Evere is de gierigaard *ne nève*. P.C.; te Opwijk: *'n gierige beest*, of kortweg *'n beest; 'n gierige pinne*. P.L.

De betreurde Constant Theys zond ons nog voor Alsemberg, volgende reeks: *ne gierige vrek, nen eitenteller, 'n pinne, ne gieriguit, ne gierigen deuvel, ne potter, ne krabber, ne geldbond; iemand die zijne str.. tweemaal zou opeten, iemand bij wie niets verloren gaat dan de rook door de schouw*.

Te Rotselaar geldt: *ne pindas, ne giregaod, ne vrek, e pinneken din, een girrege pin* (vr.); *hij zit op zijn tes, daar gaat niets buiten als de rook uit de schouw, hij zou nen halven cent in twee bijten*. G.L.V.

Heist o/d Berg heeft *nen erk*, - J.We., Willebroek *pin, pineet*, - G.S.

Voor Leuven deelt dhr. A.M. mee: We ontmoetten hem reeds op onze weg vanaf onze kinderjaren. En dat zal wel sedert onheuglijke tijden het geval geweest zijn: waarom anders zouden de kinderen, die Nieuwjaar of Driekoningen gaan zingen op hun repertorium het refrein «Doe zit en gierige pin in hoëës» behouden? Of de «krebboëter» zich van dit liedje veel aantrekt, valt te betwijfelen. Hij houdt zich aan de stelregel: «De keutsten dag van 'et joer es nog te lank vee te geve». Het raakt hem maar weinig wanneer men hem zegt: «ge zelt 'et oeëk meeneme. Oe kozijnkes en nichskes zellen er goete mee in de mier pisse». Wat wilt ge, die vent krijgt regelmatig «de kramp in zenne poeët as em za moette geve». Hij is nu eenmaal «èt (hard) in zennen boeëk»... Onnodig hem iets te vragen voor een goed werk, «ge rijdt zeker oep nen rinspoeët» (rundsboot). Bij hem gaat alleen «den roeëk oeët de scha boeëte en as em kost, dan zatem em nog zifte.»

Er is nog een speciaal soort «pinnen», die al doen om maar geld te potten, maar die van tijd tot tijd een bevlieging krijgen om zich eens duchtig tegoed te doen. Anderen zijn op kleine zaken gierig en gooien aan de andere kant nutteloos hun geld weg. Deze rare vogels gaven aanleiding tot de spreuk: «En 'alfke' (halve cent) in twië en ne Piëterman in iëne kië oeët!». - A.M.

Te Tienen luidt de variatie: *gierige pin, gierigen duvel, pin de dju, stontfretter; hum zo zène stont twiëë kieëre frette;*

hum ès zoewe gierig dat er zo doewet valle. - Van een kaartspeler die bij het minste verlies, uit gierigheid, steeds ruzie maakt met zijn medespelers, zegt men *hum zo doewet valle oep è stakske* (5 cent.). - R. Mo.

Dhr. F. van Es ten slotte wijst op de Gentse benamingen voor gierigaard die zeer talrijk zijn. Het *Gents Woordenboek* van L. Lievevrouw-Coopman vermeldt er zesendertig. Alle zijn echter niet typisch Gents; ze worden ook elders gehoord. Ze volgen hier: 1) *Baoldenlekker* (eigenlijk iemand die de balies of «baolden» *lekt* uit gierigheid; 2) *Beurzenhèwer* (beurzenhouder); 3) *Beurzennijper*, of 4) *Beurzeke-toe*; 5) *Bijhèwer* (bijhouder); 6) *Centenbijter*, of 7) *Uurtjesbijter* (uurtje = oortje, het oude muntstuk), ook 8) *IJzerbijter* (kan ook betekenen: een opvliegend mens); 9) *Kribbenbijter* (kan ook betekenen: knorrepot; vr.: *kribbenbijterigge*); 10) *Duitenkliever* (*duit*: het achtste deel van een stuiver); 11) *Kluitenkliever* (*kluit*: stuk van 10 centimes); 12) *Effenlegger*; 13) *Etepeet* (verouderd, betekent ook knorrepot); 14) *Geldzak*; 15) *Gierige Jood*; 16) *Gripe-sou* (Fra. gripe-sou); 17) *Hèwvaster* (*houdvaster*); 18) *Justepiet* (typisch Gents. Wordt meest gezegd van een handelaar die spaarzaam weegt of meet); 19) *Kluiver* (eigenlijk: een benenafknager); 20) *Krentenschijter* (typisch Gents voor «krentenkakker»); 21) *Negenpiet* (waarschijnlijk een oud muntstuk; vgl. *negenmenneke*. - Er wordt nu nog van *pieten* gesproken voor *geld*: *veel pieten hebben*, of: *van pieten weten* = rijk zijn); 22) *Uurtjesstekker* (*uurtje* = oortje); 23) *Pegelère* (pegelaar, hij die pegelt, d.i. spaarzaam meten en wegen. Zie *justepiet*); 24) *Peze*, of 25) *Pezer*, of nog 26) *Pezerik* (van *pezen* = sparen); 27) *Potschreper* (uitdrukking: *de potschreperen en komen in den hemel niet*); 28) *Scharter*, of 29) *Schartkluut* (*scharten* is typisch Gents voor 'krabben'); 30) *Splijtemijte* (*mijt*: een oude koperen munt); 31) *Strontzifter*; 32) *Trekker*, of 33) *Trekzak*; 34) *Vasthèwer* (vasthouder; vgl. *bijhèwer*); 35) *Zeittelder* (zoutteller); 36) *Boerbieste* (boerbeest).

De gierigaard is uitgegroeid tot een internationaal litterair type. Ik moge hier slechts wijzen op de moraliserende tekst van P. Poirters, *Het Masker van de Wereldt*, waar aan de held een kapittel wordt besteed; hij heet er: de vreck, vreckaert, de gierige, gierigaert, woekenaer, tayaert. Poirters zegt van hem «Hoe vrecker, hoe gecker»; zijn grafschrift zou kunnen luiden: «Hier onder light begraven Jan van der Scharen, / Die stierf voor den noen om den kost te spaeren».

Ook in de lokale volkse verhalen treedt de gierigaard graag op, net als in spreuken en zegswijzen van ieder volk. In verband hiermee verwijs ik o.m. naar J. Grauls, *Het spreekwoordenschilderij van Sebastiaan Vrancx* die in zijn bijdrage een afbeelding van een gierigaard bespreekt die de 16de en 17de-eeuwse zegswijze «geld blust geen gierigheid» illustreert.

Ht spreekt vanzelf dat ook in dialectologische bijdragen dit thema tot zijn recht komt; vaak leidt de volkse ironie dan tot

een identiek realisme. Ik denk bv. aan het Rijnlands, waar van iemand gezegd wordt dat hij zo gierig kan zijn dat «e sengen egen Dreck friss»; vgl. de gezegden te Alseberg en te Tienen.

Nog een laatste nota: in het *Album Dr. Jan Lindemans* schreef Prof. Dr. E. Blancquaert voor zijn vriend een eerste reeks *Opdorpiana*. Het was een taalkundige bijdrage over de vergelijkingen in het Opdorps. Daarin komen voor: *zo gierig az en pin; een gierige pin; een pin*, enz. Het stuk is mede interessant omdat het een eerste ordening brengt in het rijk materiaal van de volkse vergelijkingen. - Voor Noord-Nederland kan men aanvullen met identieke formules uit Stoett.

434. VIGGELEN

Slecht snijden, zo dat bv. het brood afbrokkelt, luidt in het Gents *viggelen*. Een man die «viggelt» of prutst is *ne viggelkluut*, een vrouw een *viggelkonte*. De kleine stukjes die bij het viggelen afvallen, heten *viggelijngen*. - F.v.Es.

Slecht snijden is te Evere *figgelen*. - P.C.

Een citaat wijst op gebruik in het oosten: *viggelen* van brood of vlees bestaat ook te Tienen. Hij die slecht snijdt, is er een *viggeleer*; vrouwelijk: *en vigeles*. Een slecht aangesneden brood is dus *geviggeld*. - R.Mo.

Het begrip wordt elders anders weergegeven. Zo bv. te Leuven: indien iemand een dikke snede brood afsnijdt, dan heet het dat «em er nogal iëne afgeriëmd hiët». - Het tegenovergestelde van zo een dikke boterham is een «silvouplekke»; maar dat is een andere geschiedenis. - A.M.

Slecht snijden is te Rotselaar «zagen» *zoage*, naast *en snee afroenke*. G.L.V.

Te Bever en St.-Pieters-Kapelle ten slotte bestaat *afasjeln*, ook niet uitsluitend beperkt tot brood. - L.M.

Het *Mnl. Wdb.* verklaart *mnl. vigen* door «vluchten, zich verbergen» en verwijst hierbij naar het ndl. *uitsnijden* = «weglopen». Als tussenstadia gelden wellicht Fries *fykje* = snijden, en Westvla. *fikkelen, viggelen* = met een bot mes snijden.

Oudemans gaat uit van een citaat bij Kiliaan: *ficken, fijcken* (Lat. *ferire*) = stoten, slaan, steken, houwen; *fikkelen* is hierbij een frequentatief.

De Bo zelf leidt zijn Westvla. *fikkelen* af van *fikke* = een slecht mes.

Schuermans ten slotte die het woord vertaalt door «met een slecht mes snijden; ongeschikt, grof, oneffen snijden» (*wat zit gij zo aan 't brood te viggelen!*) voegt eraan toe: «Het schijnt een verbasterd frequentatief van *villen* te zijn.

Vigen, waaruit *viggelen, fikkelen*, schijnt wel meer zekerheid te bieden.

Van Dale nam het woord op als Zuidndl. - Isidoor Teirlinck noteerde eveneens in zijn «Woordenboek van Bargoensch» dat *figgelen* meer tot de volkstaal behoort dan tot het eigenlijk Bargoens.

Naast *figgelen* bestaat het verwant *faggelen*. Prof. Pauwels nam *faggelen* op in zijn Aarschots materiaal, net als *fag*, dat erbij hoort: «een zeer dikke snede». *Faggelen* roept het oud Engels provincialisme *fagging* op = «reaping, or cutting the stubble with a short scythe»: oogsten of maaien van de stoppels met een korte zeis. - Het Aarschots *fag* kan men dan weer vergelijken met Dt. *Fack* dat o.m. te Eupen en te Aken bestaat met de betekenis «houtblok», en met laat-mnl. *fagge* = mutsaard.

435. VERRATELD

De winter met zijn vriesweer en vooral zijn ijzige winden wordt terecht door mensen met een gevoelige huid gevreesd. Kinderen zijn in de eerste plaats getroffen en krijgen «*verroetelde*» handen, knieën en lippen. De apoteker zorgt dan voor «lipkeszalf» of glycerine om de gevoelige plekken in te smeren. Ouden van dagen zullen voor het insmeren van *verroetelde* handen «kattevet» als probaat geneesmiddel aanprijzen. Maar de katten waren er niet alleen om redding te brengen. In mijn jeugd verkocht men bij de drogisten ook doosjes ter grootte van een blinkdoos, waarop de vermelding *kemelsvet* prijkte. Of de inhoud werkelijk met het opschrift overeenstemde, kan ik natuurlijk niet garanderen (Leuven). - A.M.

Te Tienen zegt men ook *verroateld* als het gezicht er onfris uitziet door koude of warmte *e verroateld gezicht*. - Rood bezeerd door de koude heet ook «opengevlogen» *mè gezicht es opengevloge*. Hetzelfde verschijnsel op andere plaatsen heet *de vâst aan mèn voete, aan mijn tijene* (tenen), *aan mèn vêsseme* (hieleen). Bij warm weer zal iemand die veel moet marsjeren gemakkelijker «openliggen» aan de billen; dan heeft hij *de blik an zè gat* of *de kêts an zè gat*. Wat veroorzaakt werd door schuren van de klederen, is *roewej* (rood) *geschuud* of *oupegeschuud*. - R.Mo.

Te Diest geldt *veraert*: rood van de koude, verschroeid door de wind, bezeerd door het schuren van de klederen. - L.B.

Ook te Willebroek zegt men *veraert* (rood bezeerd). - Komt er vuur bij te pas, licht verbrand door vuur: *verblesterd*. - G.S.

Rood bezeerd door de koude heet te Evere *verauë*. - P.C.

Schuermans kent het woord: *verharen* of *verhaerden* «ruw worden, zeer doen, wordt in Brabant, Antwerpen en Kempen slechts gezegd van het vel: de benen, de billen, de lippen *verhaard* hebben door de koude, de hitte of de wrijving van de klederen.

Veraart is dus een deelwoord bij *verharden* dat mnl. luidde *verhaerdet, verhaert, verbeert* = hard geworden. - Plantijn vertaalde *hard worden* door Lat. *callere*, waaruit Fra. *calloux* (= eeltig), Eng. *callous*.

Van Dale nam *verharen* op als Zuidndl. = ruw, schraal worden.

Verrateld: Schuermans citeert *verratelen* = door de droogte beschadigd worden, openbarsten, in duigen vallen. Wordt gezegd

van kuipen, vaten en emmers die door de droogte hun repen verliezen: *zet den emmer uit de zon, eer hij verratelt*. - Tuerlinckx, Rutten en Cornelissen-Vervliet geven het woord eveneens op.

D verklaring *verratelen* = «in duigen vallen» kwam reeds bij Kiliaan voor. Het Lat. *rimas agere* betekent er «splijten» en *rima* zelf is: een reet, gerijt of kloof. - De Teuthonista kende: *rete off splete in den banden*.

Verrijteld is een mogelijke vorm waaruit *verrateld* kon ontstaan, alhoewel een freq. afleiding uit *veraa(r)t* ook verdedigd wordt.

Verblesterd is terug te brengen tot *verblaasterd*. De Antwerpse *blaaster*, *bluister* is een blaas of een blaar.

436. HAND EN VINGERS

Het materiaal werd reeds besproken door H. de Man in ESB XLVII, nr. 11-12, blz. 479-486.

437. FLOK

Flok wordt gezegd van peren, appelen en mispels als ze overrijp zijn. Maar men spreekt ook van een *flok* weder, wanneer het bij de minste warmte dondert en regent; van een *flokke* gezondheid, voor: een weke gezondheid. Kinderen uit een gezin waar veel gesukkeld werd met ziekten, zijn *van een flokke aard*. Een *flok*, een *flokhout* is ook een kurk. Het woord wordt in deze zin meer en meer verdrongen door *stopsel*. - De algemene betekenis van het woord schijnt te zijn: week, gevoelig voor indrukken. - P.L. (Opwijk).

Te Tienen zegt men van het weer dat het *flok* is, indien het onstandvastig is en er regen kan van komen.

Voelt men zich niet helemaal fit, bv. bij een begin van griep, dan staat men *flok* op zijn benen. - Een vlag die niet wappert in de wind, hangt *flok* aan de stok. Een koord waaraan men linnen ophangt en die niet goed gestrekt is, hangt *flok* of *lobber*. - Een deukhoed ten slotte heet in tegenstelling met een stijve bolhoed *ne flokken hoed* (Tienen). - R. Mo.

Materiaal uit Leuven luidt als volgt: Planten die te fel opgeschoten zijn, staan *flok*. - Kleren die «oep de groei gekocht» zijn, hangen *flok* aan het lijf van de bengels.

De jongere generatie heeft aan het woord een nieuwe betekenis gegeven. Iets grappigs, plezierigs of ook aangenaams wordt als *flok* gekwalificeerd. Het woord heeft als synoniem *tof*. «Ne flokke» of «nen toffe» kan evengoed een plezierige kerel zijn als een zonderling of iemand die meent dat hij zich tegenover anderen alles mag veroorloven. Alles hangt af van de toon die aangeslagen wordt: lachend of lichtjes «geschandalizeerd» (Leuven). - A.M.

Bevestigingen in verband met bepaalde betekenissen werden meegedeeld voor Diest, waar *flok* ook «mals, los» betekent (L.B.); voor Willebroek: een kledingstuk hangt *flok*, wanneer het

ruim of los hangt (G.S.); voor Herne, waar *flok* gebruikt wordt in verband met lichaam of gezondheid: *bij is maar flok, 't is een flok kind*. - Hoe is het er mee? (bv. met de toestand van een zieke). Repliek: *maar flokskes* (R.B.).

Indien men de teksten die Dr. Jan Lindemans hier publiceerde toen hij, in 1952, *flok* besprak en een paar citaten uit 1960, die eveneens hier verschenen, verbindt met de huidige gegevens, dan blijkt dat de betekenissen dicht bij mekaar liggen. Uit «week, niet vast» konden ontstaan: «mals, sponsachtig» (*flokke mik*, te Geetbets. Ook Rijnlands: *flock Brut, flock gebacke*);

«murw, beurs» (bv. *flokke peer*, te Opwijk);

«laf, dof» (van het weer);

«los, weelderig» (van planten, te Everberg; van kleren, bv. te Willebroek);

'figuurlijk' gebruik: *ne flokke* (te Leuven). Ik meen dat ik ook een *flok maske* te Brussel kan garanderen.

Men heeft reeds getracht het woord te verklaren. Vercoullie verbindt *flok* met het substantief *vlok*. Dr. J. Lindemans stelde deze etymologie met een vraagteken voor. Schuermans schijnt een verband te suggereren tussen *flok* en de Latijnse vertaling *flaccidus*, Fra. *flasque*. Dit Fra. woord komt eveneens voor bij De Bo i.v. *flok*. Het WNT verklaart *flok* als een woord van onomatopeïsche oorsprong. Prof. Pauwels (Dialect van Aarschot) denkt aan het Spaans *flojo* (Latijn *fluxus*, verleden deelwoord van *fluere*): de betekenis van het Spaans woord vertoont inderdaad veel gelijkenis met ons *flok*.

438. VLEINAMEN VOOR KINDEREN

Hier, te Opwijk, en wellicht ook elders, zijn de gebruikelijkste liefkozende benamingen voor kinderen namen van beestjes: *mijn schaapken, mijn poezeken, mijn ratteken, mijn kieken, mijn tjoeken*. Een *tjoe* is in de kindertaal de naam van een varken, en een *tjoeken* is een biggetje.

Er komen hier ook namen van speelgoed bij te pas: *mijn poepken, mijn poepetrezeken, mijn sjolleken*. Dit laatste moet een oude troetelnaam zijn. De sol of sjol was een grote lederen bal die men gebruikte bij het sollen, een thans verdwenen balspel (zie in ESB jg. 20, 1945, blz. 49 vv.: J. Lindemans, De speel-terreinen van onze voorouders).

Mijn belsken zegt in Opwijk de moeder tegen haar kleine jongen. Jaren geleden was *bels* (Belg) hier het gebruikelijk woord voor kameraad: «ge zijt mijnen bels». Thans hoort men het woord nog slechts in de mond van de liefkozende moeder.

In Oetingen is een kleine jongen een *patje* en een levendig, lachend kindje is er een *klein spook*.

Onze vroegere meid, die van Eizeringen was, bracht van haar thuis in onze huiskring twee benamingen mede die in Opwijk niet bekend waren, nl. *pitteloeken* en (voor een lastig,

rumoerig kind) *spook des hemels*. Ook woorden verhuizen !

Tot zover het vriendelijk bericht van Ir. Paul Lindemans, Opwijk.

Vleinamen voor kinderen heten te Leuven (voor jongens): *me mènneke, me pikke, me pikke snot*. - Bij het laatste hoort dan het rijmpje «ze sloegen oep de troemmel en ze was kapot».

Meisjes worden aangesproken met: *vrouke, me moederke, me klaa moederke, me siske, me lieveke, men ètteke, me snuikke*.

De uitroep «kom es ie, Sis Prot» gebruiken onze volksvrouwen zowel voor de *snotneze* als voor de kleine *piskouse*. A.M.

Te Diest bestaan: *krosmendolleke, lieve, lieveke, poepke, zotteke*. - L.B.

Te Tienen heten de jongens: *mè pipken, mè pikke, mè kweddelke, mè kleke* al of niet voorzien van «klein» *klé*, bv. *mè klé pipke*, enz. - Voor meisjes gelden: *mè doeweske* (doosje), *mè poeschke, mè klé mieke; e klé petroeschke* (waarschijnlijk van *patroske*, verkleinwoord van *patros* (= *verwoares, wézevraa*; nu: vroedvrouw).

Er zijn hier ook algemene benamingen: *mè lieveke, mè noeschke* (komt misschien van *minoeschke*, algemeen in gebruik voor: mollig katje), *mè pepke* (popje), *mèn hetteke* (hartje), *boeleke, boedeke*. - R. Mo.

Hierbij sluit aan de reeks uit het Gentse: *mijn bolleke* (*mijn suikerholleke*), *mijn hertje* (of *herteke*), *mijn bertediefke*, *mijn lieveke, mijn poepeke* (voor een meisje; *poepedoeleke* is eigenlijk een kinderwoord voor achterste), *mijn suikerlootje, mijn suikermondje, mijn suikerpieroke* (of *-pierotje*; tegen een kleine jongen), *mijn troetelke* (voor een meisje, maar ook gezegd tot de minnares), *mijn troetelmanneke* (tot jongen), *mijn troetelwijveke* (tot meisje), *mijn wijveke, mijn lapperkakkeske* (tot jongen. Een *lapperkakker* is eigenlijk een schimpnaam; betekent: een bangerik, een pruts van een vent), *mijn zoetje*. - F.v.Es.

Meer geografische verscheidenheid in de gegevens zou wel een juistere indeling van het materiaal hebben mogelijk gemaakt, al is de oogst interessant. De heer F. van Es wijst in dit verband op een «excuus»: hij gaf slechts enkele troetelnamen, want «zij hebben als uitdrukking van genegenheid of liefde vaak slechts een persoonlijke betekenis en bijgevolg is hun gebruik niet algemeen. Het gebeurt dan ook zelden dat men werkelijk dezelfde namen zou horen bij verschillende personen. Ieder smeedt, volgens de omstandigheden, zijn aard of zijn hantasia, de zijne».

Het botvieren van de fantasie leidt niet alleen tot toepassing die dan om hun ritme gekozen werden, maar vaak ook tot het spel met de voornaam. Prof. Grégoire in «Edmond Puxi - Michel. Les prénoms et les surnoms de trois enfants» (Liège-Paris, 1939) lijkt wel diegene te zijn die best het gebruik en de fantasierijke verbastering van de bewuste voornamen heeft beschreven. Maar de drie moeders die in de analyse van Grégoire voorkomen, zijn echtgenoten van intellectuelen;

zij stammen uit een burgerlijk milieu en in hun creatieve ogenblikken zijn zij toch anders dan de moeders uit de lagere middenstand of uit een arbeidersgezin.

In een burgerlijke sfeer ontstond uit Edmond de liefkozende benaming *Monmon*; door analogie groeiden hieruit: Monmonet, Monmignonet, Monmonette, Monmignonon, Mamignardaire, enz. De tweede liefkozende benaming bij Edmond luidde *Ponpon* waarbij zeer veel afleidingen horen: Ponponon, Ponponet, Ponponette, Ponpignonet, Ponpinousse, enz. enz. Een derde groep namen werd gevormd naar het type *Conchon*: Chon, Chonchonnet, enz.

Dit systeem geldt natuurlijk niet altijd. Want de tweede moeder heette haar zoon Wolfgang: Puck, Pückchen en ten slotte Puxi. De eerste moeder creëert steeds maar met dezelfde basis, speelt, verkort, verlengt; de tweede gebruikt namen die bijbleven uit lectuur: Kabäuschen, Tüdülütchen, enz.

De moeder van Michel noemt het kind Michelet, Michelinouche, Minichku, maar daarnaast ook gewoon: petite citrouille, mignonette, poupinoche, mouchinette, pleurnichet, enz. al naar gelang de omstandigheden. De laatste reeks geraakt weer vergeten wanneer het kind ongeveer zes jaar oud is.

Prof. Grégoire wijst erop dat in niet-intellectuele kringen wel meest dezelfde woorden gelden: mon chéri, mon ange, chérubin, mon trésor of dgl. Overheerst het volks element, dan wordt wel eens overdreven en heet het kind: waals *vî solé* (= mon vieux soulier) of *vî cint mète* (= mon vieux cent mille francs)!

Ik meen dat bij ons *mutatis mutandis* dezelfde situatie kan bestaan.

Er moet ook rekening worden gehouden met het feit dat verschillende systemen tegelijk kunnen toegepast worden. Zo kan ik bv. wijzen op het gelijktijdig voorkomen (voor een jongen) van: mijn dolleke, me snolleke, snolly, mijn goeike, me leubbeke, mijn boeleke, enz., naast, op grond van de voornaam: Lulu, Uli, Lut, Lutteke, Lutti, Luci, Sulli, Sully Prud'Hommeke en andere vriendelijke variaties.

Uit de reeks namen volgen er hier een paar, ter verklaring. Van subjectieve beschouwingen wordt afgezien. Men kan op dat gebied eenvoudig niet verder, indien de ouders bv., in alle specifieke gevallen, niet meewerken om de liefkozende variaties te helpen verklaren. Ter illustratie nog één voorbeeldje: een Duits kind hoorde ik noemen Pifi (zoals ook een hondje ginder kan worden aangesproken); op een ander ogenblik heette het Fifi. Wat is hierbij mode, wat is oorspronkelijk, hoe is de verspreiding?

Een paar verklaringen dan: Prof. Pauwels (Dialect van Aarschot) citeert een *bébe* = veelpratende mond, en een *bé-beke* = lieveling, troetelkind; hij bespreekt de herkomst van het woord: Fra. *bébé* + suffix *-ken*, met klemtoonverspringing.

Fra. *bébé* stamt zelf uit het Engels *baby*; het laatste is ver-

want met het oudhgd. *buobe* = jongen; vgl. Dt. *Bube*.

Mocht het woord *bébe* horen bij Fra. *babine* of het Wa. *babètch* = lip, onderlip, wat elders werd voorgesteld, dan blijft het in ieder geval Frans.

Het Tiens *men nouchke* zal wel stammen uit Fra. *minouche*, zelf weer uit *minou* = kat; *-e klé patroeschke* dat te Tienen (met een vraagteken) door dhr. R. Morren wordt verklaard als *patroske*, werd misschien toch eenvoudig aangepast uit het Wa. *papouche* (dat niet stamt uit « papa », maar uit « pap », waarmee het kind regelmatig zijn mond besmeurt); het liefkozend suffix *-ouche* speelt natuurlijk ook zijn rol; *-Pierot* (*Pieroke*) te Gent (vgl. *Pit*, *Pitteke*) is de Franse voornaam *Pierrot* (waaruit ook de familienaam ontstond), een liefkozend diminutief bij *Pierre* (vgl. *Servotte* bij *Servais*; *Lambotte* bij *Lambert* en dgl.); - benoorden en bezuiden de taalgrens bestaan *poepeke* « pop »: *poupée*; *poezeke* « poes »: Waals of Brussels, met reduplicatie *poupouske*; *boeleke*: Fra. *boule* (= le petit corps arrondi); *ratteke*: un petit rat.

Louis DE MAN

N.B.

Vrienden hebben nieuwe vragen gesteld, die hier echter pas later zullen kunnen opgenomen worden.

Wij menen inderdaad dat wij best deden eerst de reeds beantwoorde vragen te bewerken vóór de zo vriendelijke en bereidwillige correspondenten weer worden lastig gevallen met nieuw onderzoek.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Prof. Dr. Th. LUYKX, *Politieke Geschiedenis van België*. Elsevier, Brussel-Amsterdam, 1964. - 559 blz.

De geschiedenis van de politieke instellingen in België tijdens de hedendaagse periode (1789-1964) moest eens geschreven worden, door iemand die precies het midden zou weten te houden tussen de algemene geschiedschrijving en de parlementaire geschiedenis. Het is verheugend dat Prof. Luykx die taak op zich heeft genomen en wel om velerlei redenen.

Ik heb dit werk gelezen zoals een roman, want het is geschreven in een ongemeen vlotte stijl en rijkelijk geïllustreerd met een reeks typische prenten en foto's.

Ik heb vooral de synthetische methode van de auteur gewaardeerd. Uit de overvloed van gegevens heeft hij op een sprekende wijze het essentiële kunnen distilleren. En zonder een ogenblik de objectiviteit van de historicus te verliezen, komt hij tot een duidelijk inzicht in politieke vraagstukken en verhoudingen, die voor een deel thans nog tot de brandende aktualiteit behoren. Dit werk behoort tot het «obligato» van al wie beweert actief belang te stellen in de politiek van ons land.

Het werk is bovendien praktisch opgevat, en afgestemd op diegene die het boek voor een bepaalde periode of een bijzonder probleem wenst te raadplegen. De materie werd zorgvuldig geschift en ingedeeld niet enkel in chronologische volgorde, doch bovendien onder enkele grote motieven, volgens de welbekende methode van de auteur. Een reeks bijlagen van praktisch nut voor de historicus en de politiker vervolledigen het werk: een volledige bibliografie (met aanhaling van de bronnen), een lijst van de Belgische regeringen 1831-1964 (17 blz.), tabellen van verkiezingsuitslagen, een alfabetisch personenregister.

Dit is een standaard-werk, in alle opzichten af. Hierna kan alleen nog een vervolg geschreven worden binnen tien of twintig jaar.

L.L.

*

* *

Dr. Joz. VAN HAVER, *Nederlandse incantatieliteratuur. Een gecommentarieerd compendium van Nederlandse bezweringsformules*. Bekroond door de Kon. Vla. Ac. voor Taal- en Letterkunde. - Gent, 1964. - Het werk is verkrijgbaar ter Academie, Koningsstraat 18, Gent; catalogusprijs: 280 fr.

Tovenarij is een exponent van het vroeger geloof aan de macht van de duivel en van de demonen. Een tovenaer kan het ongeluk oproepen door duivelse tussenkomst, op grond van magische formules, door de 'boze' blik en dgl. en eventueel ook door gebruik van planten of stoffen. Tvenaars en heksen kunnen de mensen ziek maken, kunnen geliefden scheiden («Dat also

lange se sik hassen und miden,/ Wente dat man dusse saat magk sniden»; scheidingsformule uit Goslar), kunnen ervoor zorgen dat de koe zonder melk staat, enz.

De redding van 'onnatuurlijk' onheil én van de ziekte is, naast de volksgeneeskunde (echte primitieve remedies of charlatanerie) ook weer de toverkracht. De bezweringsformulieren worden door prof. Van Haver in honderden voorbeelden behandeld.

De auteur verdient onze dank en onze bewondering. Ruim 500 bladzijden worden gewijd aan het probleem van de incantatie en met dit werk staan wij meteen voor hét compendium van de Nederlandse bezweringen, - teksten die de auteur overigens terecht in een Westeuropees perspectief wenst te stellen.

Het is voorzeker een boeiende, maar geen gemakkelijke taak geweest het hier bewerkt materiaal te verzamelen dat «in boek en tijdschrift» verspreid lag (zo luidde inderdaad de bronnen-aanduiding in de prijsvraag van de Academie). En het zal wel even zwaar geweest zijn, een classificatiesysteem op te stellen dat zou gelden niet alleen voor de door de auteur besproken vindplaatsen, maar ook voor de toekomstige (en natuurlijk ook buitenlandse) analoge studies.

De rijke verzameling incantatieformules wordt door Van Haver voorzien van een stevige inleiding en van een zeer degelijke commentaar. Alles samen is dit werk uitgegroeid tot een boek waarmee onze lezers moeten kennis maken om de inhoud en om de methodologie.

Ik ben er zeker van dat niemand meer dan prof. Van Haver zelf overtuigd is van het feit dat hij ons een nieuw werk, een complement bij dit eerste zal moeten schenken! De prijsvraag van de Academie was beperkend; nu moeten nog de handschriften en de bestaande overlevering onderzocht worden en daarbij moet dan ook systematisch naar de rijke oogst van over de grenzen gekeken worden. In verband met dit buitenland en met het oog op het plan om de Europese basis te reconstrueren, wou ik wijzen op een paar aanvullingen. E. Windler heeft reeds in 1932 het beroemde werk van Doneldey uitgegeven; titel: *Das Bremer mittelniederdeutsche Arzneibuch des Arnoldus Doneldey (Neumünster, 1932)* (= *Denkmäler herausgegeben vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung*, 7). Welnu, Doneldey bezorgt niet alleen zeer talrijke recepten, maar ook, voor het Bremen van 1382, een interessante reeks incantatieformules.

Voorbeelden uit Doneldey luiden: *tegen tandpijn* de formule «Allubia + transeon + trayson + leroboneon + astroya» (geschreven op perkament van ongeboren lammeren of op lood); of «Rex pax vax in Christo filio» (geschreven op de wang). - *Tegen neusbloeding* wordt met bloed geschreven een O op het voorhoofd, PE en LE op de wangen, U op de kin; samen OPELEU. *Tegen de koorts* wordt op perkament van een ongeboren lam geschreven «+steyt van eme goyo.+Senia.+Salomon.+ia goth ich.+».

Niet meer kabbalistisch is volgende bezwering *tegen de korts*: «Nym dre oblaten unde scriff in de ersten: Alpha unde in de anderen: filius vita unde in de dridden: spiritus sanctus sit tibi remedium unde ghif se eme to etene dre daghe», enz.

Hier komt overigens nog een lange formule voor (kabbalistisch én religieus) «oppe dat de kindere slapen».

Doneldey moet erbij, evenals Claude Seignolle met zijn «Les évangiles du diable», een werk dat pas in 1964 verscheen en dus niet meer kon in aanmerking komen bij het bewerken van de Nederlandse incantatieliteratuur. In dit boek zit zeer veel vergelijkingsmateriaal bij de Nederlandse teksten; ik denk bv. aan het fenomeen van de kleuren, aan de overdracht op dieren, aan het «bevel-type», enz.

Mij dunkt dat het er ten andere niet alleen op aankomst te redden wat nu nog kan opgespoord worden, maar eveneens de balans op te maken van wat oorspronkelijk zou kunnen zijn tegenover al het internationale.

Met een kleine nota wou ik besluiten. De lezer heeft zonder twiifel belangstelling voor de periode waarop een tekst nog werd gezegd. Welnu, uit de classificatie blijkt niet de ouderdom van de citaten.

En nog steeds in verband met de tijd: de meningen zijn verdeeld over het feit dat de incantaties zonder inleiding, zonder epiek, ouder zouden kunnen zijn dan die welke ingeleid worden door een of ander verhaal uit het leven van Christus of de heiligen. Ik meen dat de lezer ook hier graag zou geprofitteerd hebben van de ervaring van de auteur.

Louis DE MAN

*

* *

Dr. A.N. VERMEULEN, *Jan de Leenheer O.E.S.A., moralisator en humanist. Een inleiding tot zijn leven en zijn werken.* - Nijmegen, 1964 (290 blzz., talrijke illustraties. - Prijs: 220 fr.). - Het werk is verkrijgbaar door storting van 220 fr. op postrekening 506794: Paters Augustijnen, Pakenstraat 109, Heverlee.

De Augustijn Jan de Leenheer (gedoopt te Brussel op 30 nov. 1642 en aldaar overleden op 14 febr. 1691) wordt niet alleen, onverdiend, vergeten in onze literatuurgeschiedenis, maar het weinige dat men hem hier en daar traditioneel toeschreef, werd dan nog maar steeds foutief overgenomen. Dr. Vermeulen heeft deze humanist uit de Contra-Reformatietijd kritisch onderzocht: het leven, de studieactiviteiten en het werk van DL worden op de voet gevolgd. Er was moed toe nodig, maar het resultaat is prachtig. DL staat nu voor ons met zijn definitieve waardebepaling die hem ook zijn vaste plaats in onze handboeken en bloemlezingen moet garanderen.

In het werk werd een uitstekende bibliografie van de tijd

samengebracht en bewerkt, evenzeer op het gebied van de letterkunde en het humanisme als op het gebied van de cultuurhistorie en de godsdienstgeschiedenis. Dit uitgediept materiaal liet toe de synthese op te bouwen van de culturele en de godsdienstige achtergrond waarop zich dan de merkwaardige figuur van DL projecteert.

Met speciale zorg wordt het dichterlijk werk van DL onderzocht. Daarbij worden de voorstelling van de stof, de inhoud en de iconografie zo volledig mogelijk besproken. DL wordt dan nog eens achteraf apart beoordeeld als Latijns schrijver, als Nederlands auteur en als emblematisch dichter. Een controle wordt gemakkelijk door de verzorgde afbeeldingen en de bijlagen met teksten.

De korte omschrijving die hier voorafgaat, kan echter slechts het uiterlijk beeld van deze zeer grondige studie benaderen. Er kan niet genoeg gewezen worden op het feit dat hier ook zeer veel details voorkomen die uiterst belangrijk zijn, ook buiten het speciaal geval DL. Een voorbeeld: DL is Augustijn; om hem zo goed mogelijk voor te stellen worden wij ingeleid in de paedagogiek en in de «wervingstechniek» van de Augustijnen (tegenover die van de Jezuïeten). Dit gedeelte wordt dan nog geïllustreerd met acht platen. Idem bij het onderzoek van de stijl: DL wordt gelokaliseerd aan de hand van de typische woorden of uitdrukkingen die hij gebruikte.

Het werk van Dr. Vermeulen is een substantiële aanwinst!
Louis DE MAN

*

* *

Dr. G.H. VERBIST, *Vesalius 1514-1564*. - Uitgave van de Vlaamse Toeristische Bibliotheek (VTB), nr. 42. - Bestelling: 12 fr. in de VTB-boekhandels.

Vierhonderd jaar geleden overleed de grondlegger van de moderne geneeskunde, Andreas Vesalius. De zeer degelijk geschreven en geïllustreerde brochure van Dr. Verbist herdenkt bij die gelegenheid het leven en de wetenschappelijke werking van de grote Van Wesele, alias Vesalius. De tekst is wetenschappelijk verantwoord en vlot geschreven: uitstekend initiatief.

L.D.

*

* *

AANKONDIGING

De redactie vestigt de aandacht op de pas verschenen drie boekdelen «Het parochiewezen in Brabant» door Dr. J. Verbeselt. Zij zullen zo vlug mogelijk aangevuld worden door de andere delen.

AUGUST GITTEE EN ZIJN « VRAAGBOEK »

Een terugblik op de volkskundige publicaties in Vlaanderen sedert de memorabele dag, toen August Gittée zijn historisch « *Vraagboek tot het zamelen van Vlaamsche Folklore of Volkskunde* » (Gent, 1888) in het licht zond, laat een rechtmatig gevoel van fierheid toe. Figuren als De Cock, Teirlinck, Gessler, e.a., hebben de Vlaamse volkskunde verrijkt met werken van internationale betekenis. Boeken als « *Eigen Aard* » van Prof. K. C. Peeters hebben anderzijds de volkskunde dichter bij het volk gebracht, dat aldus weer nader in contact kwam met vergeten gebruiken en opvattingen, of nog bestaande tradities beter en dieper leerde begrijpen. Andere folkloristen hebben in boeken en bijdragen de « levende folklore » behandeld, aldus — voor zover het nog nodig was — de « eeuwige actualiteit » van deze wetenschap beklemtonend.

Welk een afstand is er sedert vijftig jaar niet afgelegd op theoretisch gebied. We behoren slechts de huidige definities van de volkskunde te vergelijken met de vroegere. Voor de moderne volkskundige is de folklore een beredeneerde kennis van de volkshandelingen en gezegden, « de kennis van een zaak door haar oorzaken ». De folklore beperkt zich niet meer tot de uiterlijke behandeling van het onderwerp, maar boort naar het zieleleven van de geslachten.

Uitgaande van de studie der boerenbevolking of de volksklas, heeft de folklore haar onderzoek tevens uitgebreid tot alle standen van de samenleving. In het eerste nummer van de eerste jaargang van het tijdschrift « *Volkskunde* » stelde August Gittée daarentegen als bepaling voor: « De folklore heeft tot doel het noteren, onderzoeken en uitleggen van alles wat tot het leven en de beschaving der lagere standen behoort ». En voor Isidoor Teirlinck was de folklore « de studie van alles wat betrekking heeft met volksgeloof, volksleven, volksliteratuur, de volkskunst en de volkswetenschap ». (Cfr. zijn boek « *Le Folklore Flamand* », Brussel, 1895, blz. 8 en zijn bijdrage in « *De Brabantse Folklore* », 1ste jg., nr. 1, aug. 1921, blz. 16).

Laten wij hier dan de aandacht van de moderne volkskundigen en van al degenen die zich op enige wijze voor deze wetenschap interesseren, vestigen op de eerste volkskundige studie die in Vlaanderen verscheen: « *Vraagboek tot het zamelen van Vlaamsche Folklore* » van August Gittée (1868-1909), een werkje dat thans zeer zeldzaam geworden is, ofschoon Prof. de Keyser er in 1933 een herwerking heeft van uitgegeven. Het is ongetwijfeld het uitgangspunt van een rijke activiteit in alle hoeken van ons land. Door honderden vragen bewees de schrijver hoe er te zanten viel voor wat aangaat de vele facetten van het volksleven, en velen hebben de oproep beantwoord van Gittée, die trouwens zelf, in het jaar dat zijn verhandeling verscheen (1888) met Pol de Mont het eerste nummer van het tijdschrift « *Volkskunde* » in het licht zond.

Het jaar voordien had Gittée over de oorsprong van de naam « folklore » en de uitgestrektheid van het begrip, reeds een bijdrage geschreven in het onderwijzersblad « *De Toekomst* ». In het « *Vraagboek* » ging hij voor het eerst dieper op het onderwerp in. Hij erkende nochtans onmiddellijk, dat hij niet de eerste was om zulk werkje te publiceren. Reeds in 1881 had de Bretoense vorser Paul Sébillot een « *Essai de questionnaire* » uitgegeven, dat, hoe onvolledig ook, in Frankrijk reeds diensten had bewezen. Sébillot bepaalde zich evenwel bij het volksgeloof in verband met het « wonderbare » en liet de gegevens van zuiver etnografische aard, zeden en gewoonten, onaangeroerd. Méér kwamen deze in aanmerking in het werkje van de Oostenrijkse geleerde Dr. Friedrich S. Krauss, die in 1884 voor de « Wiener Anthropologische Gesellschaft » een « *Ethnographischer Fragebogen* » voor Zuid-Slaven bewerkte. Het boekje van Gittée was evenwel veel vollediger dan de voornoemde. Ook was de klassifikatie van de onderwerpen volstrekt origineel, al was hij er zich van bewust dat deze voor verbeteringen vatbaar was.

Voor het beantwoorden van de gestelde vragen stelde hij vaste principes voorop : de te ondervragen personen moesten behoren tot de « grote menigte », lagere en middelbare standen, want, zegde hij : « Bij deze vooral treft men echte volkswetenschap aan, terwijl de tot hogere standen behorende personen dikwijls uit boeken gezamelde antwoorden opdissen ». En verder : « Alles moet trouw, zonder een woord af of bij, aangetekend worden, zoveel mogelijk in de volkstaal. Ook duide men nauwkeurig aan, van wie en waar het gehoord werd ».

Hij richtte zich daartoe vooral tot de dorpsonderwijzers, in de hoop dat deze laatsten hun medehulp niet zouden weigeren. Zijn hoop is in vervulling gegaan, want thans geeft men er zich in volkskundige kringen terdege rekenschap van, hoe oneindig veel de folklore aan de dikwijls anoniem gebleven dorpsonderwijzers — waaruit De Cock als een reus is opgerezen — te danken heeft.

Interessant voor de hedendaagse volkskundige zijn de titels van de door Gittée als « te raadplegen » aangeduide werken, omdat deze als het ware de « leerbagage » vormden van de toenmalige folklorist, die zich boven het gewone, ofschoon noodzakelijke zanterswerk, wou verheffen. Voor de volkstaal vermeldde hij de « *Idioticons* » van De Bo, Schuermans en Tuerlinckx. Voor zeden en gewoonten verwees hij naar de « *Calendrier Belge* » van de Reinsberg-Düringsfeld (1870) en de reeds in 1834 verschenen studie van Schayes : « *Essai historique sur les usages, les croyances, les traditions, les cérémonies et pratiques religieuses et civiles des Belges anciens et modernes* ». Voor sprookje en sage citeerde hij Lootens en Feys : « *Brugsche Kindervertelsels* » (1868), de tijdschriften « *Rond den Heerd* » (van G. Gezelle) en « *'t Dagbet in den Oosten* », een bijdrage van Pol de Mont in « *Jong Vlaanderen* » (1882), van J. W. Wolf de « *Deutsche Märchen und Sagen* », 1845 (ook gedeeltelijk verschenen in « *Wodana* » onder de titel « *Grootmoederken* »), evenals de « *Niederländische Sagen* » (1943). Maria von Plönnies is vertegenwoordigd met « *Die Sagen Belgiens* », in de Franse vertaling van Piré (1848). Voor spreekwoorden en volkshumor verwijst hij naar de Reinsberg-Düringsfeld : « *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen* » (1872) en « *Internationale Titulaturen* », het « *Spreekwoordenboek* » van Harrebomée en de « *Schatten uit de volkstaal* » van Joos (1887). Voor het Volkslied wordt verwezen naar J. F. Willems, De Coussemaker, Hoffmann von Fallersleben, Kalff, Lootens en Feys. Hij vernoemt tevens de « *Nederlandsche Baker- en Kinderrijmen* » van Van Vloten (1871-72) en de « *Vaderlandsche Volksboeken en Volksprookjes* » van Dr. G. D. J. Schotel, om zijn bibliografie te besluiten met de « *Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie* » van L. Ph. C. Van den Bergh (Utrecht 1846) en « *Volksvooroordelen en Bijgeloof* », het merkwaardig boek van M. D. Teenstra (A'dam. 1858). Als te raadplegen auteurs noemt hij nog terloops de Grimm's en Simrock.

Gittée voltooidde zijn « *Vraagboek* » in september 1887. Van februari 1888 af konden de vruchten van de eerste folkloristische studie die in Vlaanderen verscheen, reeds in het tijdschrift « *Volkskunde* » gepubliceerd worden.

De Vlaamse volkskundige beweging was voorgoed ingezet.

A. VAN HAGELAND.

BRABANTSE KRONIEK

GILDEN

Ook in 1964 was het Brabants Gildeleven zeer actief. Voor het eerst werd opnieuw een Kampioenschap van Brabant ingericht. Het ging door in drie beurten: op 23 mei te Neder-Over-Heembeek, op 6 juni te Gooik en de finale te Halen op 27 juni. Het werd een zeer spannende strijd tussen de gilden van Gooik en Neder-Over-Heembeek. Uiteindelijk werd het Kampioenschap gewonnen door de Sint-Sebastiaansgilde van Gooik. De nieuwe koning van Brabant kwam uit Hever-Schiplaken.

Het Groot Brabants Gildefeest werd ingericht door de Sint-Sebastiaansgilde van Halen op 28 juni, onder de enthousiaste leiding van Dr. Jacobs, burgemeester van deze oude Brabantse stede. Niet minder dan 70 gilden namen er aan deel. Na een grootse optocht werden de traditionele prijskampen in volksdans, vendelen en trommen gehouden. Ditmaal was er ook een prijskamp voor nieuwe gildeboeken. Mazenzele met gans het dorp won nogmaals de prijs van het schoonste inkomen, maar Kampenhout met zijn sterke gilde en een nieuwe historische kledij komt opdagen en zal in 1965 een geduchte concurrent worden.

Halen, dat beschikt over een prachtig sportstadion, wondergoed geschikt voor zulke Gildefeesten, heeft de zon in de harten van de oude Brabantse Gilden gezet. Het was een prachtig Gildefeest, dat niet moest onderdoen voor de oude Haagspelen uit de 15e en 16e eeuw.

In 1965 gaan wij met de Gilden naar Zichem, waar op 11 juli het Gildefeest doorgaat onder de titel «Ernest Claes 80 jaar». Wij durven beroep doen op al onze leden van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap om die dag te reserveren en samen met de Brabantse gilden ons trouw lid en medewerker Ernest Claes, de goede vriend van Dr. Jan Lindemans, te komen vieren in zijn dorp, Zichem. Ernest Claes, een groot Brabander, verdient onze hulde en dank; hij is niet alleen een groot schrijver, maar in hart en nieren verknocht aan ons volk, dat door zijn gilden de oude Brabantse traditie in ere houdt.

Wij verwachten op 11 juli talrijke leden te Zichem !

Wij kunnen ook aankondigen dat in het najaar, in de maand oktober, te Antwerpen een grote tentoonstelling doorgaat van Gildeschatten in Vlaanderen. Het is sinds 1913 geleden dat nog zulkdanige tentoonstelling werd gehouden. Wij kunnen onze leden verzekeren dat dit een zeer merkwaardige tentoonstelling zal worden. Onze gilden en musea bewaren nog een ongekende schat van kunstvoorwerpen uit de 16e, 17e en 18e eeuw. Wij plannen een gezamenlijke uitstap van onze leden naar Antwerpen.

Wij verzoeken de leden ons in te lichten over eventueel ongekende gildebreeken, vlaggen, sieraden, enz., die in privaat bezit zouden berusten, teneinde deze in de tentoonstelling te kunnen opnemen.

UIT DE KRINGEN

Ascania

Te Asse werkt de zeer actieve kring *Ascania*, die zonder grote publiciteit degelijk werk verricht, door regelmatige publicaties in het gewestelijk weekblad. Pater J. Spanhove heeft er de leiding van.

Een interessante bijdrage van de hand van *Eugeen van den Broeck*, getiteld «*Volksremedies uit een oud Molenaarsboek*» verscheen vorig jaar. Het werkje werd geschreven in de eigen stijl van de auteur. Het handelt over allerhande ziekten en de remedies «*voor of tegen sjatika, roos, sijn, vier, tandpijn, enz.*». Bovendien bevat het typische illustraties van Bert van den Broeck uit Opwijk. Het is een plezier om te lezen. Het geheel is samengesteld uit 13 hoofdstukjes. Hoofdstuk één geeft een twintigtal remedies uit het Molenaarsboek van Meldert van het einde van de 18e eeuw. De andere hoofdstukken bevatten vooral remedies, opgetekend bij oude zegslieden uit de streek. Ook deze zijn op menig punt interessant. Het is ware volksliteratuur. Wij wensen de schrijver geluk met zijn «zanten», daar op die wijze ook nog uit onze tijd heel wat werd opgetekend, waarvan in een afzienbare tijd niet veel zal overblijven. Het is nuttig en goed werk.

Met deze bijdrage, die van Jeroom Durnez en de gebundelde bijdrage van Pater Spanhove, wordt stilaan een ganse «*Ascania-bibliotheek*» samengesteld.

Op nog een ander punt willen wij de aandacht vestigen van de *Ascania*-leden. Zou het niet de hoogste tijd worden dat eens systematisch te Asse de vele verspreide vondsten uit de gallo-romeinse tijd, waaraan de plaats zo rijk is, zouden worden genoteerd en dat bij het bouwen van nieuwe huizen telkens iemand van de kring even een oogslag zou werpen op de bodemwerken? Hoeveel ging de laatste jaren niet verloren? Het op plan brengen van deze vondsten, hoe klein ook, zou o.i. een heel andere kijk geven op het romeinse Asse. Mensen uit Asse zelf kunnen aldus uiterst belangrijk werk verrichten. Het bodemonderzoek moet te Asse eens en voor altijd systematisch ter hand worden genomen. Wijzelf komen hierop kortelings terug in een bijdrage «*Nieuwe ideeën over het oude Asse*» en hopen aldus een oriëntatie te kunnen geven aan de opzoekingen. Wij menen dat het de moeite waard is de oudste geschiedenis van Asse te Asse zelf aandachtig te gaan onderzoeken. Er moet een bundeling en leiding komen in het werktein.

Het Graafschap Jette

Onder de leiding van Fr. Van Bellingen, voorzitter van de Kring en lid van ons Genootschap, verricht deze jeugdige Kring zeer goed werk. De oudheidkundige en geschiedkundige opzoekingen omvatten een ganse strook van West-Brabant, in het bijzonder de dorpen rond Jette en deze die vroeger afhingen van de abdij Dielegem. Laatstgenoemde abdij is het centrum en ver-

trekpunt van de navorsingen. In het bulletin van de Kring verschenen reeds enkele merkwaardige bijdragen over vn. abdij. Een reeks lezingen werden druk bijgewoond. Zo handelde Prof. Lousse over de geschiedenis van het hertogdom en Prof. Despy over de oorsprong van de abdij.

De Kring houdt zich ook bezig met opgravingen en heeft reeds belangrijk materiaal bij mekaar gebracht. Niets wordt onverlet gelaten om de bodemvondsten systematisch te bestuderen.

De Aarschotse Kring voor Heemkunde

Dr. Jozef Weyns stelde een typografisch eigenaardig boekje samen voor het Jaarboek 1964 van de Kring. Hij handelde er over «Acht voorwerpen uit het heemmuseum te Aarschot». Het is een met de hand geschreven brochure, verlucht met fraaie pentekeningen van de auteur. De beschreven voorwerpen zijn door de meeste lezers wel gekend, maar krijgen door de pen van J. Weyns een andere kleur en inhoud.

Ook de Aarschotse Kring blijkt in die hoek van Brabant over heel wat initiatieven en goede zoekers te beschikken. Doe voort !

HAMME

Te Hamme bij Wommel werden einde december en begin januari opgravingen verricht. Ter plaatse wilde men zekerheid hebben over het in 1660 beschreven graf, dat aan Sint Goedele werd toegeschreven. Zoals kon voorzien worden werd hiervan niets teruggevonden. De andere vondsten waren evenwel belangrijk, zoals het terugvinden van de funderingen van oudere kerkgebouwen, waaronder deze van een verbrand houten kerkje uit de 10e eeuw, een bijna nog volledig bewaard stenen altaar uit de 13e eeuw, een munt van 1295-1303, enz. Wij hopen over deze opgraving kortelings een verslag te publiceren.

Van belang ware de opgravingen voort te kunnen zetten tijdens de zomerperiode in het oud gedeelte van het hof te Hamme.

VOLKSLIED EN VOLKSDANS IN BRABANT

Een paar vorsers houden zich bezig met het optekenen en op band opnemen van oude volksliederen en dansen. Vooral in de streek tussen Leuven en Brussel wordt door een ernstig musicoloog navraag gedaan bij oude zegslieden. Voorheen gaven wij in dit tijdschrift meermaals teksten van oude liederen. Graag zouden wij enkele onuitgegeven teksten publiceren. Wie helpt ons ?

Wij vermoeden dat nog in vele muziekkoffers van onze Fanfaren materiaal steekt van kadrille's, polka's, enz. Dit wordt een mijn voor vele zoekers. Wie kan inlichtingen bezorgen ?

MONUMENTENZORG

— Te Neder-Over-Heembeek werd door het stadsbestuur van Brussel beslist het gebouw af te breken, waarin Jan Baptist van Helmont en de latere paus Leo XIII, toen hij nuntius was te Brussel, hebben gewoond. De reden: een hoek van het gebouw komt niet overeen met de rooilijn, wanneer er daarnaast vele meters vrije grond liggen. Onze moderne tijd vraagt offers

In verscheidene tijdschriften lazen wij reeds alarmkreten in verband met «Monumentenzorg en nieuwe liturgie». Veel woorden hoeven wij hieraan niet te besteden. Elkeen weet waarover het gaat. Zoals tijdens de Barokperiode hele reeksen eerbiedwaardige kunstwerken werden opgeofferd aan de «new look», zo geschiedt het nu. Weg er mee en vooral met de barokstijl in onze dorpskerken. En maar afbreken. Bleef het daarbij. Maar men verbrandt en vernielt, in samenwerking met jeugdgroeperingen. Wij kunnen U voorbeelden citeren. Vooral de communiebanken, predikstoelen en altaren moeten er aan geloven. Slechts één voorbeeld: wij vonden een merkwaardig Sint-Pietersbeeld, patroon van de parochie, achteraan in de hof van Z. E. H. Pastoor, bij het struikgewas. Wij zijn niet tegen vernieuwing, maar wel tegen vernieling. Het wordt een gouden tijd voor de «antikairs». Doet voort, Mijne Heren; aldus zal «Charel, de verwoester» uit Strijtem, niet alleen zijn in de hemel van de folkloristische pastoors.

J. V.

Brusselse Folklore

Naast de **Vaartkapoenen**, vooral bekend en berucht langs de Havenlaan te Brussel, was er te Brussel een speciaal ras, gekend als de **Tonnenklinkers**. Zij vormden een bijzonder beroep, dat het centrum van de stad in wel afgebakende sectoren had ingedeeld. Elk had zijn wijk. Het beroep bestond hier in: op een handige wijze uit de zo gezegde lege tonnen de laatste druppel uit te halen. Zij hadden steeds een **vlekken kroes** bij, die zij onder de ton plaatsten. Deze laatste wisten ze zeer handig te **klinken**. Aldus haalden ze dagelijks meer dan hun **rantsoen** op. Zij werden officieel in de kleine Brusselse brouwerijen toegelaten, ook in een reeks herbergen, waar ze op bepaalde dagen hun werk mochten verrichten, alvorens de brouwersgasten de tonnen kwamen opladen. Het ras van de tonnenklinkers blijkt nog niet te zijn uitgestorven, maar is heden herleid tot een paar man.

J.V.

- Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenberg, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem*, *Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Ombreen de kerk van Teruuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill., 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill., 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill., 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 blz., ill., 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St.-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill., 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill., 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Belgem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchlombeek*, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F. — J. LINDEMANS, *Toponymie van Assche*, 150 F. — Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 F. — J. LINDEMANS, *De Franse Kolonisatie in Brabant*: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Sakaische vesting in Brabant*: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F. — L. DE MAN, *Vondelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill., 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpois*, 60 F — *2. *van Ooverstraten*. — *3. *Wambaca*. — *4. *Gonstons*. — *5. *van Glinderachter*. — *6. *Conens*. — *7. *de Ridders*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Opheem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogge*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smet*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenberg*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meeren*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walcbiers*, samen 40 F. — 34. *Eouwepoel*, 50 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van der Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marslaer en De Rijkbe*. — 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens, De Smet*, 20 F. — 42. *Grietens*, 30 F. — 43. *Theys*, 30 F.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingeen. 300 F; geb. 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Haansken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Marinerering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Haegeland*, 20 F.
 P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F; voor de leden: 20 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

P. LINDEMANS, Het leven op onze pachthoven, drie kwart eeuw geleden	1-7
A. MEULEMANS, Leuvense ambachten, De Vertewariers	8-24
R. MORREN, Kapel van St-Theobaldus te Mulk-Tienen	26-32
J. SPANHOVE, De verdwenen kapel van Vrijthout	33-56
J. VRANCKEN, Het oude Zelem (vervolg)	57-73
A. VAN HAGELAND, August Gittée en zijn «vraagboek»	87-88
Brabantse woorden	74-82
Boek en tijdschrift	83-86
Brabantse kroniek	89-92
Uit oude papieren :	
A.M., Weer eens Beethoven	7
P.L., De bagage van een rondreizende «doktoor» (1704)	24
L.D., Geldzorgen	73

— *De ondertekende artikels worden onder de verantwoordelijkheid van hun auteur gepubliceerd.*

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.